

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST
ODSJEK ZA KROATISTIKU

Ana Beljo

**PROMJENE U POPISIMA OBVEZNE OSNOVNOŠKOLSKE
LEKTIRE U HRVATSKOJ 1945. – 1991.**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Damir Agičić

Komentor: doc. dr. sc. Marko Alerić

Zagreb, listopad 2015.

Sadržaj

Sadržaj	I
I. Uvod.....	1
II. 1945. – 1948.	4
II.I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst	4
II. II. Nastava materinskoga jezika prema <i>Nastavnom planu i programu za gimnazije (od I. do VIII. razreda)</i> iz 1948. godine	11
II. II. I. Lektira prema <i>Nastavnom planu i programu za gimnazije (od I. do VIII. razreda)</i> iz 1948. godine	13
II. II. I. I. <i>S partizanima i Pionir Grujo</i>	18
II. II. I. II. „ <i>Lijepa naša domovino!</i> “, <i>Datule, Desetica i Šalica kave</i>	23
III. 1948. – 1964.	26
III. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst	26
III. II. Nastava materinskoga/ materinjega/ hrvatskoga ili srpskoga jezika/ hrvatskosrpskoga jezika u razdoblju od 1950. do 1964. godine	34
III. II. I. Lektira prema <i>Nacrtu nastavnog plana i programa za škole osmogodišnjeg obaveznog školovanja</i> iz 1950. godine.....	38
III. II. II. Lektira prema <i>Nastavnom planu i programu za V. i VI. razred šestorazredne osnovne škole</i> iz 1951. godine.....	41
III. II. III. Lektira prema <i>Nacrtu nastavnog plana i programa za narodne četverogodišnje, šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole</i> iz 1952. godine.....	43
III. II. IV. Lektira prema <i>Nacrtu nastavnog plana i programa za četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole</i> iz 1953. godine	44
III. II. V. Lektira prema <i>Privremenom nastavnom planu i programu za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole</i> iz 1954. godine.....	46
III. II. VII. <i>Kurir Loda</i>	52
III. II. VIII. <i>Prepelica u ruci</i>	55
III. II. IX. <i>Mi smo za pravicu</i>	57
IV. 1965. – 1974.....	60
IV. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst	60

IV. II. Nastava hrvatskoga ili srpskoga jezika prema nastavnome planu i programu objavljenome pod naslovom <i>Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura</i> iz 1972. godine	67
IV. II. I. Lektira prema nastavnome planu i programu objavljenome pod naslovom <i>Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura</i> iz 1972. godine	69
IV. II. I. I. <i>Veli Jože</i>	75
IV. II. I. II. <i>Doživljaji Nikolettine Bursaća</i>	78
IV. II. I. III. <i>Bezimeni</i>	81
V. 1975. – 1991.	84
V. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst.....	84
V. II. Osnovno i srednje obrazovanje.....	90
V. III. Nastava hrvatskoga ili srpskoga jezika prema <i>Planu i programu odgoja i osnovnog obrazovanja</i> iz 1984. godine	91
V. III. I. Lektira prema <i>Planu i programu odgoja i osnovnog obrazovanja</i> iz 1984. godine	92
V. III. I. I. <i>Prodika na moru (Priče iz djetinjstva)</i>	95
V. III. I. II. <i>Bijeli dvori</i>	97
V. III. I. III. <i>Družina Sinjega galeba</i>	100
VI. Zaključak.....	103
VII. Popis izvora	109
VIII. Popis literature.....	111
IX. Prilozi	113

I. Uvod

Odabrana tematika odražava vlastiti interes za metodička istraživanja te u kontekstu historiografskoga pristupa upućuje na prepoznatu važnost i vrijednost interdisciplinarnih nastojanja. Riječ je o prinosu već postojećoj suradnji historiografije i kroatistike, s krajnjim ciljem dodatnoga osvjetljavanja različitih pitanja s područja prosvjetne politike u razdoblju poslijeratne Jugoslavije. Zbog svoje zanimljivosti i neistraženosti kao predmet istraživanja odabrana je obvezna osnovnoškolska lektira, važan segment nastave materinskoga jezika. Namjera je vlastitim zaključcima potaknuti daljnja istraživanja kako bi se u konačnici stvorila cjelovita slika o dosezima povezanosti i međusobnome utjecaju povijesnih zbivanja i odgojno-obrazovnih aktivnosti.

S obzirom na neistraženost teme, važan doprinos rada jest u samoj objavi dostupnih popisa lektira, sadržanih u nastavnim planovima i programima koji su tiskani kao zasebne knjige te sačuvani u Hrvatskome školskom muzeju ili uklopljeni u sadržaj ondašnjih aktualnih glasnika nadležnoga ministarstva, *Prosvjetnog vjesnika* i *Vjesnika Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*. Već letimičan pogled na njih otvara brojna vrata različitih mogućnosti daljnjega istraživanja. Prednost je pritom dana pristupu koji biva prilagođen ograničenjima proizašlima iz propisanih normi rada. Drugim riječima, analiza i usporedba popisa zasnivat će se na podacima o autorima lektirnih djela, pri čemu će u tekstu razrade dominirati kriteriji relevantnosti i razlikovnosti, dok će *Leksikon pisaca*, zamišljen kao dopuna radu, pružiti sveobuhvatan pregled sažetih biografskih podataka. Jedan od ciljeva jest utvrditi omjer književnika s područja poslijeratne Jugoslavije te ostalih europskih i svjetskih država, istodobno zamjećujući razlike u zastupljenosti pojedine književnosti, napose u jugoslavenskome okviru. Također, pozornost valja posvetiti i vremenu djelovanja autora, kao i njihovoj političkoj (ne)aktivnosti, kako bi se dodatno osvijetlili mogući kriteriji odabira.

Osim što će na temelju dostupnih podataka biti istaknute poveznice pojedinih autora sa stvaralaštvom za djecu i mlade, analiza popisa obuhvatit će konkretna lektirna djela, ističući u prvome redu njihovu tematsku i stilsku (ne)prilagođenost osnovnoškolskome uzrastu. Godine objave pojedinih djela, koje će se pritom uzeti u obzir, razotkrit će (ne)mogućnosti njihovoga ranijeg odabira, samim time potaknuti na promišljanje o kriterijima koji su u pojedinome razdoblju imali veću važnost. U tome kontekstu posebna pozornost posvetit će se zastupljenosti djela „partizanske tematike“, kao i povezanosti vremenskoga odmaka od ratnih

zbivanja s promjenama u njihovome broju. Budući da će se zaključci pritom zasnivati na dostupnim podacima i naslovima književnih djela, valja uputiti na otvorenost mogućnosti da se iza nepoznatih i nesugestivnih naslova zapravo krila partijska propaganda.

Na temelju spomenute misli pristup popisima lektira razrađen je do razine interpretacije konkretnih djela. Unutar svakoga poglavlja među predloženom će lektinom biti odabrana tri naslova, s današnjega gledišta intrigantna, uglavnom zbog svoje nepoznatosti i/ili učestalosti pojave na dostupnim popisima. Pritom će u odabiru autora važna biti njihova jugoslavenska povezanost te istodobno republička različitost. U svakome poglavlju pozornost će se posvetiti jednome ili dvama djelima Vladimira Nazora, jednoga od autora čije je mjesto na popisima osnovnoškolske lektire tijekom čitavoga jugoslavenskog razdoblja bilo neupitno. Osim što je bio sudionik Narodnooslobodilačke borbe te državni dužnosnik, Nazor se istakao opsežnošću, raznolikošću i kvalitetnošću svoga književnog opusa. Valja uzeti u obzir kako je riječ o nacionalno osviještenome autoru koji je u književnome stvaralaštvu od prvoga desetljeća XX. stoljeća neumorno zagovarao političko i gospodarsko oslobođenje potlačenoga istarskog seljaka. Istodobno, u svojim se djelima dotakao mitologije i hrvatske etnogeneze, smatrajući povijesno bogatstvo dokazom opstojnosti, samim time važnim izvorom nacionalnoga ponosa. Imajući na umu didaktičnost njegova stvaralaštva za djecu i mladež, ostaje jedino pitanje zastupljenosti pojedinih ideja u djelima koja su u dotičnome razdoblju odabrana kao lektirna.

Interpretacija djela preostalih autora također će obuhvatiti razotkrivanje njihovih tematskih te idejnih poveznica s jugoslavenskom ideologijom, u prvome redu tekovinama NOB-a i sustavom socijalističkih vrijednosti. Temeljna hipoteza istraživanja jest postojanje utjecaja ondašnjih aktualnih zbivanja na oblikovanje dostupnih popisa lektira. Iako kvalitativna analiza i nepotpuna indukcija prevladavaju u potonje spomenutom segmentu rada, istraživanje je zapravo zamišljeno kao deduktivno, s opisom onodobnih političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih okolnosti kao polazišnom točkom. Navedeni pristup povezan je s mišlju kako razumijevanje konkretnih pojava i promjena iziskuje poznavanje ukupnosti događanja, odnosno ostvarivanje doticaja s duhom vremena u kojemu određena pojava nastaje ili se mijenja. U skladu s time, svako od četiriju poglavlja rada započet će pregledom aktualnih zbivanja, između ostaloga opisom agitacijske i propagande aktivnosti partijskoga aparata, koji će se potom nastojati povezati s promjenama u prosvjetnome sustavu, napose nastavi materinskoga jezika, satnicom toga predmeta i njegovim odgojno-obrazovnim zadacima, te u konačnici s konkretnim popisima lektire i odabranim djelima.

Djelujući zasebno, napose zbog vremenske ograničenosti na godine objave pojedinih popisa i važna politička, socijalna, gospodarska i/ili kulturna zbivanja, poglavlja zapravo osiguravaju preglednost sadržaja te doprinose boljem razumijevanju tematske cjeline.

II. 1945. – 1948.

II.I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst

Pod krinkom političkoga pluralizma, s ključnih pozicija u različitim organizacijama i institucijama vlasti, od narodnooslobodilačkih odbora (NOO) i Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte (JNOF), preko Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), koji su prerasli u Privremenu narodnu skupštinu Demokratske federativne Jugoslavije i Narodni sabor Hrvatske, sve do koalicijske vlade Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), Komunistička je partija kontrolirala, samim time i neutralizirala djelatnost nekomunističkih grupa, uglavnom opozicijski nastrojenih. Onemogućeni u osiguranju slobodnih izbora za Ustavotvornu skupštinu, koji su se trebali održati 9. studenoga 1945., političari drugih stranaka, poput Milana Grola, Ivana Šubašića i Jurja Šuteja, opredijelili su se za bojkot, istodobno napustivši i svoje položaje u vladi.¹ Navedeno nije spriječilo održavanje samih izbora te su toga dana birači² s 88,66% glasova³ poduprli predstavnike Narodne fronte, omogućujući komunistima, pod čijom se paskom odvijala djelatnost navedene organizacije, uspostavu novoga društvenog poretka.

Rukovodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) postala je ishodišnom točkom obrane političkih pretenzija, i ranije naslućivanih, a konačno formaliziranih tijekom prvih poslijeratnih godina. Naglašavajući prethodno nebitnost gumenih kuglica u korist prolivenih kapi krvi kao biračkih glasova, Vladimir Nazor zapravo je pokušavao legitimizirati poredak prije samih izbora.⁴ Dobivši potom brojčano nedvosmisleni⁵ potporu naroda, komunisti su nastavili s učvršćivanjem svoje vlasti, ali i

¹ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918 – 2008.*, Novi Liber, Zagreb, 2008, str. 414

² Prema *Zakonu o izboru narodnih poslanika* i *Zakonu o biračkim spisovima*, žene, kao i svi građani s navršених 18 godina, dobili su pravo glasa, s time da su sudionici NOB-a mogli glasati čak i ako nisu punoljetni, i to na bilo kojemu izbornom mjestu, neovisno jesu li upisani u izborni popis ili ne. S druge strane, pripadnici vojnih formacija „okupatora i njihovih domaćih suradnika“ nisu imali biračko pravo. Kako je potonje spomenuta kategorija bila podložna različitim tumačenjima, ujedno je predstavljala jedan od razloga bojkota izbora od strane političkih stranaka izvan Narodne fronte. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 414

³ Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1978*, Nolit, Beograd, 1980, str. 393

⁴ Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002, str. 24

⁵ O stvarnoj volji naroda teško je govoriti zbog različitih pritisaka i nepravilnosti tijekom održavanja samih izbora, poput nepostojanja tajnosti glasovanja, neutralne kontrole i nadzora, kao i manipulacije glasovima. Ipak, izborni rezultati vjerojatno su odgovarali raspoloženju stanovništva koje je, nakon ratnih nedaća, težilo uspostavi reda i sigurnosti. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 416

provedbom socijalističke revolucije, među čijim se zadacima isticala obnova razrušene zemlje te priprema za nove ekonomske i društvene procese koji bi izvukli zemlju iz zaostalosti.⁶

Već je krajem kolovoza 1945. godine Privremena skupština DFJ-a donijela zakon kojime je započeta provedba agrarne reforme, i to u korist bezemljaša, siromašnih seljaka i naravno, same države.⁷ Pritom su među veleposjednicima s više od 20 do 25 ha zemlje, bez naknade oduzete, oštećene i institucije različitih konfesija, poput Katoličke crkve⁸, slabljene i u drugim segmentima zbog svoga djelovanja izvan komunističke kontrole. Osim siromašnome seljaštvu, pomoć je pružena i obiteljima iz tzv. pasivnih krajeva, kojima je omogućena selidba na zemljišta iseljenih pripadnika njemačke manjine, napose u Vojvodinu.⁹ Građanstvo je bilo zahvaćeno konfiskacijom i nacionalizacijom¹⁰, mjerama koje su državi praktički osigurale vlasništvo i nadzor nad cjelokupnom privredom te joj omogućile uvedbu planske privrede, po uzoru na Sovjetski Savez (SSSR).¹¹

Budući da su planove osmišljavali nestručnjaci, vođeni nerealnim ciljevima, poput onoga o peterostrukome povećanju industrijske proizvodnje, o prvoj se jugoslavenskoj petoljetki (1947. – 1952.) govori u kontekstu neuspjeha.¹² Želeći doskočiti spomenutoj zaostalosti zemlje, uz propagandu industrijalizacije i elektrifikacije, zanemarene su, između ostaloga, poljoprivreda i laka industrija, uslijed čega je došlo i do nestašice različite robe.¹³ Istodobno, za realizaciju planova u teškoj industriji, energetici, rudarstvu i vojsci bila su potrebna sredstva koje država nije imala, ni uz pomoć SSSR-a i drugih zemalja istočnoga bloka.¹⁴ Ipak, stanovništvo je na očigledne probleme u većoj mjeri reagiralo potporom, oduševljeno samim idejama rada, industrijalizacije i predviđanim plodovima njihove provedbe.¹⁵ Pod krinkom socijalističkih vrijednosti, uz opravdanje o povijesnoj nužnosti, novi

⁶ Vranicki, Predrag, *Historija marksizma III*, Liber, Zagreb, 1978, str. 247

⁷ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 420

⁸ Osim što je agrarnom reformom vjerskim zajednicama u prosjeku oduzeto 85% njihova zemljišta, također im je konfiscirana imovina, dok su crkvene škole izgubile pravo javnosti. Svećenstvo je pak bilo politički sumnjičeno i osuđivano, pri čemu je slučaj nadbiskupa Alojzija Stepinca posebno odjeknuo među svim pripadnicima društva. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 420; Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003, str. 284

⁹ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 286

¹⁰ S konfiskacijom i nacionalizacijom suočili su se najprije strani državljani, a ubrzo potom i domaće stanovništvo, osumnjičeno za suradnju s okupatorom u ratnome razdoblju. Sumnja je uglavnom bila opravdana, u prvome redu jer je suradnja s prethodnom vlašću ujedno bila i jedini način ili uvjet opstanka većine poduzeća i radnji. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 420-421

¹¹ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 286

¹² I s t o, str. 294

¹³ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 431

¹⁴ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 294-295

¹⁵ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 431

je režim spomenutim privrednim mjerama ojačao svoju poziciju te doprinio centralizaciji države.

Taj je vladajući centar geografski bio smješten u Beogradu, dok je u institucijskome i stranačkome kontekstu podrazumijevao partijsku svemoć. Iako se u Ustavu donesenome 31. siječnja 1946. Komunistička partija nigdje izrijeком ne spominje¹⁶, pojedine se odredbe mogu protumačiti kao afirmacija njezine gotovo neograničene moći. Rađen po uzoru na sovjetski iz 1936. godine, Ustav je jamčio različite slobode koje naposljetku nisu nadrasle demagošku razinu.¹⁷ Također, mnogi će se povjesničari, poput I. Goldsteina, H. Matkovića i Z. Radelića, složiti kako je i federativnost, istaknuta u nazivu jugoslavenske države¹⁸, bila tek deklarativna, uglavnom zbog visokoga stupnja centralizacije na političkome, diplomatskome, vojnome i ekonomskome planu.¹⁹

Odluke je donosio uzak krug ljudi na čijemu je čelu stajao Josip Broz Tito kao generalni sekretar KPJ-a, ali i predsjednik vlade DFJ-a, vrhovni zapovjednik, ministar obrane te maršal. Kao središnja osoba Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) i Političkoga biroa (Politbiro), koji je kao izvršni organ CK KPJ-a nerijetko preuzimao njegovu odlučujuću ulogu, s izvanrednim sposobnostima državnika i zapovjednika, ali i zahvaljujući vlastitoj karizmi, Tito je stvorio autoritet koji će ubrzo prerasti u kult vođe. Njegovi najbliži suradnici bili su Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i Milovan Đilas, zaduženi za različite državne resore.²⁰ Budući da su u donošenju odluka republička i pokrajinska rukovodstva bila podređena CK KPJ, odnosno Politbirou, dužnosnici su uglavnom bili odani članovi Partije koji su osiguravali njihovu provedbu. Osim u političkim tijelima, komunisti su, po načelu podobnosti, zauzeli i važna mjesta u gospodarskim i kulturnim organizacijama, za koja su najčešće bili nedovoljno stručno kvalificirani ili bez potrebnih kvalifikacija.²¹ Suočeni sa slabom obrazovanošću svoga kadra, posebno u uvjetima provedbe industrijalizacije, partijska je država isticala važnost pismenosti i školovanja.

¹⁶ Najbar-Agičić, Magdalena, *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2013, str. 24

¹⁷ Riječ je o nizu deklaracija o građanskim, nacionalnim i vjerskim slobodama, poput nepovredivosti doma, prava na privatnu imovinu, slobodu govora i vjere te na osnivanje različitih političkih stranaka. P. Ramet, Sabrina, *Tri Jugoslavije: izgradnja države i izazov legitimacije: 1918.-2005.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009, str. 225; Već smo u sklopu prethodnih poglavlja spomenuli jednostranačje, a potom i agrarnu reformu, konfiskaciju te nacionalizaciju, kojima su se spomenute ustavne odredbe direktno kršile.

¹⁸ Isti je pridjev zadržan u svim promjenama naziva države: Demokratska Federativna Jugoslavija, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

¹⁹ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 417; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 280; Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Srednja Europa, Zagreb, 2012, str. 52

²⁰ Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 32

²¹ Petranović, Branko, *nav. dj.*, str. 151

Spomenute mjere nisu ostale povezane samo s partijskim redovima, već su zadobile veliku važnost za sav narod, u prvome redu zbog potrebe nadvladavanja duhovne zaostalosti u kontekstu kulturne revolucije. Naime, Komunistička partija Jugoslavije težila je transformaciji društva, u smislu promjene sustava društvenih vrijednosti, prema prihvaćenoj socijalističkoj ideologiji. Zagovarane ideje bilo je moguće približiti narodu podizanjem njegove obrazovne razine, ali i prilagodbom pojedinih parola različitim sredinama, stupnjevima obrazovanja, uzrastima i nacionalnim politikama. Toga se zadatka, između ostalih, prihvatilo Odjeljenje za agitaciju i propagandu CK KPJ (Agitprop CK KPJ), politizirajući pritom i kulturu i prosvjetu.

Agitaciji i propagandi posvećivala se pozornost već u međuratnome razdoblju, da bi u vrijeme II. svjetskog rata organi zaduženi za njihovu provedbu, od vrhovne razine CK KPJ do razine mjesnih komiteta, odigrali važnu ulogu u NOB-u.²² U proljeće 1945. godine pristupilo se reorganizaciji samoga aparata, kako bi se uklonila dotadašnja „spontanost i anarhičnost“ u radu, ali i kako bi se njegovo djelovanje uskladilo s poslijeratnim okolnostima te potrebom „ideološkoga podizanja partijskoga članstva i političkoga odgoja širokih narodnih masa“.²³ Uz svaki je partijski komitet osnovana agitprop komisija, podijeljena na sljedeće sektore: za štampu i agitaciju, teoretsko-predavački, kulturni, organizaciono-tehnički te pedagoški sektor.²⁴ Zbog stalnih je pritužbi, posebno zbog slabe aktivnosti zaduženih osoba, kao i njihovoga manjka ili česte mijene, Agitprop u idućim godinama doživio još nekoliko organizacijskih promjena, u korist vlastite učinkovitosti.²⁵

Iako je riječ o tijelu partijskoga mehanizma čija je uloga naznačena tek kao savjetodavna, čitav je kulturni i ideološko-politički rad nosio pečat njegovoga direktnog usmjeravanja.²⁶ Pritom bismo djelovanje u razdoblju od godine 1945. do početka 1947. mogli opisati kao uspostavljanje potpune kontrole nad svim područjima života, nakon kojega je uslijedila intenzifikacija nastojanja, usklađenih sa zadacima Petogodišnjega plana.²⁷

Među nabrojanim sektorima na koje je podijeljena pojedina agitprop komisija možemo izdvojiti pedagoški sektor kao onaj zadužen za različita školska pitanja. Njegove kompetencije savjetodavnoga karaktera obuhvaćale su pitanje pravca nastave, nastavnih

²² Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 30

²³ Petranović, Branko, *nav. dj.*, str. 120

²⁴ Isto; Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 31

²⁵ Tako je primjerice na prijelazu iz 1946. u 1947. godinu ukinut tehnički sektor, uz istodobno oformljivanje Narodnoga prosvjećivanja kao novoga sektora. Na početku 1948. godine uslijedila je pretvorba republičkih odjela u uprave, unutar kojih su formirana pojedina odjeljenja: za agitaciju i štampu, kulturno-prosvjetni rad i ideološko-odgojni rad. Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 33-38; Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 38

²⁶ Petranović, Branko, *nav. dj.*, str. 124

²⁷ Čitavo bismo razdoblje od 1945. do 1952. godine, zbog izraženoga djelovanja Agitpropa, mogli nazvati razdobljem „agitprop kulture“. Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*, Beograd, 1988, citirano kod: Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 29

planova i programa, udžbenika, pedagoških časopisa i sl.²⁸ Po ukidanju toga sektora u kolovozu 1945. godine, spomenuta pitanja spala su pod nadležnost novoosnovane Komisije za škole, također savjetodavnoga partijskog organa.²⁹

Kao i u čitavome agitprop aparatu, tako i u dotičnoj Komisiji, glavninu dužnosti obnašale su osobe s više visokih funkcija istodobno, što je utjecalo na donošenje i provedbu pojedinih odluka. Tako su primjerice u Hrvatskoj najutjecajniji članovi Komisije za škole, Ivo Frol i Zoran Palčok, ujedno bili i pomoćnici ministra prosvjete, konkretno Ante Vrkljana i Ive Babića, zadržavajući stvarnu moć odlučivanja u rukama Partije.³⁰ Agitprop i Komisija za škole, odnosno CK KPJ u njihovoj pozadini, definirali su prosvjetnu politiku, dok je Ministarstvo prosvjete, zajedno s prosvjetnim odjelima na lokalnim razinama, bilo zaduženo i odgovorno za njezinu konkretizaciju i provedbu.³¹

Po svome osnivanju 7. ožujka 1945. Ministarstvo prosvjete DFJ-a, kao i od 14. travnja iste godine Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske³², pristupilo je obnovi u ratu oštećenih ili razorenih školskih zgrada te izgradnji novih školskih ustanova. Suočeno također s nedostatnim brojem učitelja³³, kao i velikim brojem nepismenoga stanovništva, Ministarstvo je poticalo odabir nastavnickoga zvanja, ističući njegovu važnost za razvoj čitavoga društva. Ipak, olakšice za prosvjetni kadar koje je pritom propagiralo, uglavnom se nisu mogle ostvariti, zbog čega je većina učitelja živjela u teškim materijalnim uvjetima.

Njihov je rad bio strogo određen nastavnim planovima i programima, donesenima za školske godine 1945./1946. i 1948./1949., najprije na saveznoj, potom i republičkoj razini. Koristili su izmijenjene ili prevedene udžbenike, po uzoru na sovjetske, u prvome redu u nastavi povijesti, književnosti, biologije i psihologije, zadržavajući iz predratnoga razdoblja tek udžbenike iz matematike, fizike i kemije.³⁴

Sovjetski je Savez bio uzor i u odabiru samoga sustava obrazovanja, što je vidljivo u uvedbi sedmogodišnjega školovanja kao obveznoga na saveznoj razini od listopada 1945.

²⁸ Petranović, Branko, *nav. dj.*, str. 144; Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 50

²⁹ Komisija za škole formirana je na sjednici Politbiroa CK KPJ 30. lipnja 1945., dok je na republičkoj razini odluka o njezinome formiranju donesena u kolovozu iste godine na sjednici CK KPH. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 35-37

³⁰ Isto, str. 34, 55-56

³¹ Isto, str. 52

³² Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske promijenilo je naziv 28. veljače 1946. u Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, djelujući pod tim imenom do svoga ukidanja 1951. godine Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 53-54

³³ Prema Katarini Spehnjak, 1945. godine u hrvatskome školskom sustavu radilo je 5500 učitelja, oko 1000 manje nego što je bilo potrebno, zbog čega je nerijetko na jednoga učitelja dolazilo oko 70 učenika u razredu. Spehnjak, Katarina, *nav. dj.*, str. 177, 179

³⁴ Petranović, Branko, *nav. dj.*, str. 145

godine.³⁵ Budući da je provedba ove odluke ovisila o prethodnome prosvjetnom nivou pojedine republike, ali i materijalnim te kadrovskim mogućnostima konkretnoga kraja, zabilježena su različita ostvarenja, od potpune implementacije do većinskoga zadržavanja na četverogodišnjem obveznom školovanju. U odnosu na godinu 1946., kada je u Hrvatskoj radilo 74 sedmogodišnjih škola, godine 1948. zabilježeno je postojanje njih 191, pri čemu je broj učenika naposljetku premašio broj onih koji su te godine pohađali potpune gimnazije.³⁶

Zanimljivo je kako su viši razredi sedmogodišnjih škola ujedno prozvani nižim razredima gimnazije,³⁷ tim više što se sustavom sedmogodišnjega školovanja nastojao dokinuti elitizam gimnazijskoga obrazovanja. Naime, u doba Kraljevine Jugoslavije gimnazije je pohađao znatno manji broj radničke i seljačke djece, što je poslijeratna vlast nastojala promijeniti novim sustavom obrazovanja, jednako dostupnim svima.

Među strukturnim bismo promjenama mogli spomenuti i tendenciju povećanja broja stručnih škola, napose industrijskih, kojima se pokušao nadoknaditi manjak takvoga kadra. U tu su svrhu organizirani i različiti tečajevi, večernje škole i izvanredni studiji, na kojima su već postojeći radnici stjecali opću naobrazbu i potrebne kvalifikacije.

Razvidno je kako su različitim mjerama državna tijela, prema napatku partijskih organa vlasti, pokušavala uspostaviti obrazovni sustav koji bi služio kao oslonac željenome napretku, kako u političkome i gospodarskome, tako i kulturnome smislu. Nakon različitih pragmatičnih promjena, od materijalnih i tehničkih do strukturnih, u prvome redu usmjerenih k omogućavanju i poticanju obrazovanja širokih narodnih slojeva, povećala je pozornost posvećena odgojnome aspektu školovanja, odnosno unošenju idejnosti u nastavu, u smislu posrednoga osnaživanja patriotizma i usvajanja socijalističkih vrijednosti, na koje se službena državna politika nerijetko pozivala.

Patriotizam je našao čvrsto uporište među zajedničkim uspjesima u oslobađanju zemlje od okupatorske vlasti, a od samoga je početka uspostave novoga društvenog poretka doveden u usku vezu sa socijalizmom, pri čemu su ljubav i odanost prema domovini djelovali poticajno u kontekstu izgradnje socijalističkoga društva. Iz navedenoga je proizlazilo i

³⁵ Republički *Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju* donesen je u Hrvatskoj 1946. godine, kada i u Crnoj Gori, dok je u Srbiji donesen godinu ranije, u Bosni i Hercegovini godinu kasnije te u Makedoniji tek 1948. godine. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 71-72

³⁶ Spehnjak, Katarina, *nav. dj.*, str. 180

³⁷ O petome razredu sedmogodišnje škole nerijetko se govorilo kao o prvome razredu niže gimnazije, dok su šesti i sedmi razred sedmogodišnje škole odgovarali drugome i trećemu razredu niže gimnazije. Zapravo je riječ o tome da su tri niža razreda gimnazije uklopljena u obavezno sedmogodišnje školovanje. Zato je plan i program nižih razreda gimnazije istovjetan s planom i programom viših razreda sedmogodišnjih škola. *Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda)*, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Zagreb, 1948, str. 3

istodobno slavljenje heroja borbe i heroja rada kao uzornih pripadnika društva u koje bi se valjalo ugledati. Isticala se njihova neustrašivost, smjelost i upornost u postizanju svojih ciljeva te odanost i spremnost da svoje snage posvete borbi protiv okupatora, odnosno ugnjetavača radnoga naroda, svrgnute buržoazije.³⁸

U skladu s time, jugoslavenski je patriotizam valjalo razlikovati od nacionalizma u buržoaskim zemljama, kako zbog njegove integracijske uloge u jugoslavenskome okviru, zahvaljujući kojoj bijaše izvojevana pobjeda u ratu, tako i zbog postojećega razumijevanja i potpore radnome narodu čitavoga svijeta u okviru klasne borbe.³⁹ Potonje spomenuto mogli bismo okarakterizirati i kao internacionalizam kojime su bile povezane sve zemlje „narodne demokracije“⁴⁰, na čelu sa Sovjetskim Savezom.

O patriotizmu, socijalizmu i internacionalizmu u samoj nastavi progovorio je već 1945. godine Marin Franičević⁴¹ ustvrđujući htijenje *da u našoj školi odgajamo buduće građane nove Jugoslavije ispunjene patriotizmom, ljubavlju za veliku socijalističku zemlju Sovjetski Savez i sve zemlje narodnih demokracija, ljubavlju za čovjeka borca, za progres uopće, kako bi dobili novoga čovjeka kod kojega su rad za zajednicu, herojstvo i požrtvornost temelj, pokretač i smisao života.*⁴²

³⁸ *Drugo savjetovanje kotarskih, gradskih i rajonskih povjerenika za prosvjetu i prosvjetnih instruktora u NR Hrvatskoj*, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948, str. 63

³⁹ Isto

⁴⁰ Prema sovjetskome, istočnoeuropskome konceptu, pojam „narodne demokracije“ odnosio se na novi državni i društveni ustroj koji je „nacionalnim demokratskim revolucijama“ tijekom 1944. i 1945. godine uspostavljen u pojedinim zemljama Istočne Europe. Predvođene radničkom klasom, revolucije su bile usmjerene protiv stranih napadača, ali i vođa predratnoga društva. Kao što nije riječ o klasičnim buržoaskim revolucijama, prema sovjetskim teoretičarima spomenute se revolucije ne mogu smatrati ni socijalističkim. U tako uspostavljenome društvenom ustroju, za razliku od klasične marksističko-lenjinističke teorije koja je predviđala diktaturu proletarijata, buržoazija je i nadalje bila jaka i politička aktivna, s time da je njezin utjecaj s vremenom slabio, u korist radništva, seljaštva i narodne inteligencije. U zemljama „narodne demokracije“ zapravo su se stvarali preduvjeti za razvoj socijalizma kroz postupne promjene. Jugoslavenska doktrina negirala je sovjetsku definiciju „narodne demokracije“ kao tek stadija između buržoaske demokracije i socijalističke revolucije, istodobno ističući kako je „narodna demokracija“ u Jugoslaviji poseban oblik sovjetske demokracije, prilagođen konkretnim okolnostima. Johnson, A. Ross, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945 – 1953*, The MIT Press, Cambridge and London, 1972, str. 14, 16-18, 31-32

⁴¹ Marin Franičević bio je hrvatski pjesnik, književni povjesničar i kritičar koji je 1941. godine pristupio partizanima, sudjelujući u komunističkome pokretu od 1930-ih. Nakon rata obavljao je istaknute političke i kulturno-prosvjetne dužnosti, primjerice u pedagoškome sektoru Agitpropa CK KPH i Komisiji za škole CK KPH. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20411>, pregledano: 18. siječnja 2015.; Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 38-39

⁴² Franičević, Marin, *O nekim kulturno-prosvjetnim problemima današnjice*, u: Pisci i problemi, Kultura, Zagreb, 1948, str. 247

II. II. Nastava materinskoga jezika prema *Nastavnom planu i programu za gimnazije (od I. do VIII. razreda)* iz 1948. godine

Ideja naznačena u prethodnome odlomku, različito formulirana, pojavljivala se u mnogobrojnim govorima i člancima te nastavnim planovima i programima. Tako je među ciljevima nastave materinskoga jezika istaknuta potreba: *da (se) idejnim bogatstvom i emocionalnom snagom književnih djela, uz opće obrazovanje, stečeno iz ostalih nauka, koje se izučavaju u školi, izgradi kod učenika naučni pogled na svijet, život i društvo i da ih (se) ideološki pripremi za ostvarenje svih zadataka u izgradnji socijalizma u našoj zemlji, razvijajući kod njih borbenost, istrajnost, odlučnost, samoprijegor i svijesni patriotizam.*⁴³ Iz navedenoga se cilja može iščitati važnost ideja i emocija, prenesenih pojedinim književnim djelom, za razvoj budućih svjesnih graditelja socijalizma. U skladu s time, može se pretpostaviti preferencija djela prožetih socijalističkim vrijednostima i patriotskim osjećajima koji će učenika karakterološki približiti heroju borbe i heroju rada. Ideološkome aspektu nastave u istoj je formulaciji pridružena znanstvenost, čime se, pojednostavljeno rečeno, ističe korelativan odnos odgoja i obrazovanja.

Od ukupno sedam ciljeva nastave materinskoga jezika, valjalo bi izdvojiti i onaj koji progovara, između ostaloga, o shvaćanju uloge i važnosti književnosti. Naime, istaknuta je potreba *da učenici shvate našu književnost kao cjelinu i da prouče put, koji je ona prošla u svom razvoju, kako bi dobili jasniju sliku o uslovljenosti i zakonitosti književno-historijskog razvitka u vezi s društvenim zbivanjem, o ulozi književnosti u razvitku društva i njenom značaju u našoj historiji i našoj vjekovnoj borbi za oslobođenje.*⁴⁴ Budući da je riječ o ciljevima nastave od prvoga do osmoga razreda gimnazije, spominje se poznavanje povijesti književnosti i cjelovito sagledavanje razvoja književnosti koje zapravo biva povezano s tzv. višim razredima gimnazije, kada se učenici kronološkim slijedom upoznaju s autorima i njihovim djelima. Ono što se odnosi na nastavu materinskoga jezika u cjelini, ali i na književnost kao takvu, jest isticanje međuzavisnosti stvaralaštva i društvenih zbivanja, odnosno razvoja društva.

Čitavome umjetničkom stvaralaštvu, pa tako i književnosti, nametnuta je utilitarna funkcija, podređena državnoj politici. U razdoblju legitimacije vlasti i gospodarske, socijalne te kulturne obnove zemlje ta se funkcionalnost očitovala s jedne strane u predočavanju napora

⁴³ *Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda)*, str. 5

⁴⁴ I s t o

oko obrane zemlje od okupatora te slavi tekovina narodnooslobodilačke borbe, a s druge u proslavi rada i radnika kao nositelja napretka. Iz različitih izlaganja može se iščitati mnijenje kako je zadatak književnika obraditi i osvijetliti svoje doba, oblikovati i umjetnički oživjeti prošlost i navijestiti svijetlu budućnost, jačajući na taj način moralno i političko jedinstvo naroda.⁴⁵ Djela koja se odlikuju „praznim artističkim stihovima ili rečenicama“, po mišljenju predstavnika službene politike, svojom „apolitičnošću i nevinošću“ uspavljaju mase te ih odvlače od stvarnosti, radeći na taj način na ruku neprijatelja.⁴⁶ Oduzimanje sadržaja umjetnosti te zadržavanje na verbalnoj i zvukovnoj virtuoznosti u tome je kontekstu prozvano njezinom degradacijom, u prvome redu zbog gubitka važnosti u životu naroda.⁴⁷

U skladu s takvim shvaćanjem, onodobne čitanke za niže razrede gimnazije i više razrede sedmogodišnjih škola obilovale su pjesmama, kratkim pričama, pripovijetkama i ulomcima iz romana koji su tematizirali povijesna ili aktualna događanja, prenoseći ideje slavonske solidarnosti, bratstva i jedinstva te marksizma-lenjinizma.⁴⁸ Osim jugoslavenskih, u većemu su broju bili zastupljeni i sovjetski autori, uz poneko djelo klasika zapadnoeuropske i američke književnosti. Isto se načelo odabira nazire i kod školske lektire kao jedne od bitnih sastavnica nastave materinskoga jezika, samim time cjelokupnoga odgoja i obrazovanja.

⁴⁵ (...) književnik treba da obradi i osvijetli svoje doba, oblikuje i umjetnički oživi gigantsku borbu i herojski lik našeg čovjeka, da dokumentira pred budućim generacijama kako je ogromno djelo izvedeno, da daje lik našeg heroja rukovodioca na frontu i u pozadini, da daje lik udarnika, polet naše omladine, požrtvornost naših majki, da daje sliku snage narodne u stvaralačkom naponu, da opjeva i naslika stvaranje bratstva i jedinstva naših naroda, ljubav prema domovini oslobođenoj krvlju najboljih sinova, da je njeguje i uzdiže na viši stepen. Franičević, Marin, *Književnost pred novim zadacima*, u: Pisci i problemi, Kultura, Zagreb, 1948, str. 216

⁴⁶ I s t o, str. 205, 208

⁴⁷ Franičević, Marin, *Za idejnost u našoj književnosti*, u: Pisci i problemi, Kultura, Zagreb, 1948, str. 260-261

⁴⁸ Čitanka za niže razrede gimnazije, sastavio Vice Zaninović, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946

II. II. I. Lektira prema Nastavnom planu i programu za gimnazije (od I. do VIII. razreda) iz 1948. godine

V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije	VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije	VII. razred sedmogodišnje škole i III. razred gimnazije	IV. razred gimnazije
Narodne pjesme, izdanje „Prosvete“ 1948. g. (izbor)	Narodne pjesme, izdanje „Prosvete“ 1948. g. (izbor)	Narodne pjesme (izbor)	Andrić: Na Drini ćuprija
Narodne pripovijetke, izdanje „Prosvete“ 1948. g. (izbor)	Narodne pripovijetke, izdanje „Prosvete“ 1948. g. (izbor)	Narodne pripovijetke (izbor)	Cankar: Sluga Jernej
Narodne pjesme iz NOB (izbor)	Narodne pjesme iz NOB (izbor)	Narodne pjesme iz NOB (izbor)	Ćopić: Izabrane pripovijetke i pjesme
Ćopić: Armija odbrana tvoja, Priče partizanke, Bojna lira pionira	Beljajev: Na desetoj planeti	Cankar: Desetica, Lijepa naša domovino, Datulje	Dickens: Oliver Twist
Defoe-Čukovski: Robinson	Cankar: Šalica kave	Ćopić: Izabrane pripovijetke (izbor)	Dončević: Bezimeni (izbor)
Gajdar: Timur i njegova četa	Ćopić: Udarnici, Rosa na bajonetima	Finžgar: Pod slobodnim suncem	Furmanov: Čapajev
Hugo: Gavroche	Dositej: Basne	Glišić: Šilo za ognjilo, Glava šećera	Gogolj: Taras Buljba
Iljin: Priča o stvarima	Fed'in: Dječaci	Jakšić: Sirota Banačanka, Odabrane pesme	Gorbatov: Na Arktiku
Izabrane bajke naroda SSSR	Gajdar: Komandant sniježne tvrđave	Kočić: Jazavac pred sudom	Gorki: Među ljudima
Jakub: Rukavice	Iljin: Crnim po bijelom, Prirodne sile i moć ljudi	Kozarac: Tri dana kod sina	Katajev: Bijeli se usamljeno jedro
Janevski: Pioniri, pionirke, bubice i šumske zverke	Iljina, Jelena: Četiri uspjeha Gulje Koroljove	Kumičić: Začudeni svatovi	Kočić: Istiniti zulum Simeuna đaka, Vukov gaj
Jovanović, Jovan- Zmaj: Odabrane dečje pesme	Kasilj: Dragi moji dječaci	Lazarević: U dobri čas hajduci	Lazarević: Sve će to narod pozlatiti
Kasilj: Feđa	Katajev: Sin puka	Ljubiša: Krađa i prekrađa zvona	London: Bijeli očnjak
Kononov: Priče o Lenjinu	Kočić: Grob slatke duše, Kroz mećavu	Markovski: Goce	Ljubiša: Kanjoš Macedonović
Levstik: Martin Krpan	Lebedjev: Frunze	Matavulj: Novo oružje	Nazor: Pjesme partizanke (izbor), S partizanima
Lovrak: Družina Pere	Lovrak: Djeca	Nazor: S partizanima,	Ostrovski: Kako se

Kvržice	velikog sela	Legende o drugu Titu, Veli Jože	kalio čelik
Majakovski: Pročitaj, proskitaj i Pariz i Kitaj	Nazor: Pionir Grujo	Nenadović: Pisma iz Italije (odlomci)	Popović, Jovan: Istinite legende (izbor)
Maršak: Petruška	Paustovski: Oluja u stepi	Novak: Nezasitnost i bijeda	Šenoa: Čuvaj se senjske ruke
Nazor: Dedek Kajbumščak	Seliškar: Drugovi (Tovariši)	Preradović: Odabrane pjesme	Šimunović: Duga
Puškin: Priča o caru Saltanu	Siton-Tompson: Vinipeški vuk	Sremac: Putujuće pozorište	Šolohov: Oni su se borili za otadžbinu
Rakovskaja: Dječak iz Lenjingrada	Solovjev: Ivan Nikuljin, ruski mornar	Sterija: Laža i paralaža	Tihonov: Lenjingradske priče
Tolstoj, A.: Zlatni ključić ili doživljaji Buratina	Swift: Guliver u Liliputu	Šenoa: Branka, Prijan Lovro	Turgenjev: Mumu
„U susret opasnosti“ (pripovijetke), „Prosveta“	Twain: Pustolovine Toma Sawyera	Veselinović: Hajduk Stanko	Vasiljevski, Vanda: Duga
	Uljanova: Lenjinovo djetinjstvo	Zmaj Jovan Jovanović: Odabrane pesme	
	Uralske bajke	Birjukov: Galeb	
		Gorbatov: Nepokoreni	
		Gorki: Djetinjstvo	
		Iljin: Kako je čovjek postao divom	
		Kaverin: Dva kapetana	
		Tolstoj, L. N.: Djetinjstvo, Sevastopoljske priče	

Za nastavu materinskoga jezika, prema planu i programu za školsku godinu 1948./1949., u petome je razredu sedmogodišnje škole te prvome razredu gimnazije tjedno održavano šest školskih sati, dok je u šestome i sedmome razredu, odnosno drugome i trećemu, bilo predviđeno pet sati. Od toga, svakih petnaest dana nastavnik je trebao organizirati sat lektire kako bi provjerio *što i kako pojedini učenik čita, i to putem usmenih i pismenih referata sa diskusijom.*⁴⁹

⁴⁹ Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda), str. 7-8

Već na početku školske godine učenike je trebalo *upoznati s predviđenom lektinom*, istodobno ju planski raspoređujući na vremenska razdoblja, te ih *uputiti u način čitanja i obradu pročitano*.⁵⁰ Smjernice su se pretežno ticale načina vođenja dnevnika čitanja, koji je učenicima mogao i trebao pomoći u razumijevanju te lakšem snalaženju, napose pri kasnijem pisanju ili iznošenju referata, kao i skupnoj raspravi. Važno je bilo odrediti tematiku djela, prepoznati njegovu problematiku i izdvojiti glavne misli, osvrćući se pritom na sadržaj, likove i upečatljive scene, kako bi se potaknulo istinsko doživljavanje i dubinsko shvaćanje književnosti, u skladu s učenikovom mentalnom i duhovnom razvijenošću. Očigledno su upravo satovi lektire trebali poslužiti ostvarenju jednoga od ciljeva nastave materinskoga jezika, i to onoga koji ističe važnost *da (se) kod učenika razvije ljubav prema knjizi, kako bi knjiga postala njihovom neophodnom svakidašnjom potrebom*.⁵¹ Stalno posizanje za knjigom, odnosno razvijanje vlastite načitanosti, temelj je osobnoga razvoja, na kojemu onda počiva i razvoj cjelokupnoga društva. U kontekstu zbivanja i atmosfere prvih poslijeratnih godina, postavlja se pitanje željenih karakteristika toga razvoja, kao i pitanje mogućnosti njihova razotkrivanja na temelju popisa osnovnoškolske lektire.

Od tridesetak naslova lektira po pojedinome razredu učenici su morali pročitati njih osam godišnje, odnosno jedno djelo mjesečno, trudeći se da taj broj u konačnici bude i veći.⁵² U višim razredima sedmogodišnje škole poticalo se čitanje narodnih pripovjedaka i pjesama, kao i pjesama iz NOB-a, uz napomenu o prikladnome izdanju. Njihov izostanak u četvrtome razredu gimnazije mogli bismo protumačiti samim sustavom obrazovanja, prema kojemu taj razred nije bio dio obveznoga školovanja. Nasumično odabrana narodna pjesma iz čitanke pod naslovom *Braća i sestrice* progovara o zaštitničkom odnosu braće prema sestri jedinici, uspoređujući ga s borovima koji tanku jelu zaklanjaju od oluje i vjetrova, omogućujući joj životnost.⁵³ Narodna pripovijetka naslovljena *Laž za okladu* istodobno razotkriva dječju naivnost i snalažljivost.⁵⁴ Ne držeći se dobivenih uputa od oca da izbjegava vodenice u kojima melje čoso⁵⁵, vjerojatno iz straha da ga ovaj ne nadmudri te ošteti za ono malo posjedovanoga brašna, dijete se upustilo u rad i okladu s njime, pobijedivši naposljetku čosu njegovim najjačim oružjem – domišljatošću. Većinu redaka ove pripovijetke popunjavaju maštoviti zapleti nastali u djetetovoj glavi, koji su toliko nevjerojatni i zbunjujući, da čitatelja, kao i

⁵⁰ Isto

⁵¹ Isto, str. 5

⁵² Isto, str. 7-8

⁵³ *Čitanka za niže razrede gimnazije*, str. 302

⁵⁴ Isto, str. 268-270

⁵⁵ Čoso, odnosno čosavac, u narodnim je pripovijetkama naziv za obično dovrtljiva i pametna čovjeka. Anić, Vladimir, *nav. dj.*, str. 182

ćosu, ostavljaju zadivljenoga i bez riječi. Odabrana narodna pjesma, kao i narodna pripovijetka, prilagođene su dječjem uzrastu te su podjednako zanimljive i poučne. Utilitarna funkcija zasigurno je izraženija kod pjesama iz NOB-a koje su, poput *Partizanske*, progovarale o ponosnoj zemlji, slavnoj i svetoj borbi, kletome dušmaninu, krvavome ratu, djeci vjernoj rodu, herojskoj krvi, ljutome boju, oslobođenju naroda i sl.⁵⁶

U petome razredu sedmogodišnje škole nastavnik je također mogao odabrati neke od sovjetskih bajki, okupljenih pod naslovom *Izabrane bajke naroda SSSR*. Usmjerenost na sovjetsku literaturu u tome razdoblju nimalo ne začuđuje zbog prijateljskih odnosa i jugoslavenskoga ugledanja na „prvu zemlju socijalizma“.⁵⁷ Na ovome popisu lektire⁵⁸ zastupljeno je trideset ruskih autora (Beljajev, Birjukov, Čukovski, Fedin, Furmanov, Gajdar, Gogolj, Gorbatov, Gorki, Iljin, Iljina, Kassilj, Katajev, Kaverin, Kononov, Lebedev, Majakovski, Maršak, Ostrovskij, Paustovskij, Puškin, Rakovskaja, Solovjev, Šolohov, Tihonov, Tolstoj A., Tolstoj L., Turgenjev, Uljanova, Vasiljevska), među njima osamnaest ondašnjih suvremenika⁵⁹ (Beljajev, Birjukov, Čukovski, Fedin, Gorbatov, Iljin, Iljina, Kassilj, Katajev, Kaverin, Kononov, Lebedev, Maršak, Paustovskij, Solovjev, Šolohov, Tihonov, Vasiljevska). Od ostalih, ističu se Gogolj, Puškin, Tolstoj L. i Turgenjev, autori pretežno XIX. stoljeća, do današnjega dana titulirani kao klasici svjetske razine. Njihova djela koja se nalaze na ovome popisu lektire uglavnom su pripovijetke manjega obima, različite tematike (*Taras Buljba*, *Priča o caru Saltanu*, *Djetinjstvo*, *Sevastopoljske priče*, *Mumu*). Neizostavno je spominjanje i Gorkoga te Majakovskoga koji su živjeli u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. stoljeća, u prvome redu zbog brojnih sovjetskih priznanja za književno stvaralaštvo, kao i zbog istodobnoga prestiža ostvarenoga izvan granica Sovjetskoga Saveza.

Navedeni autori različitih su profila, što se odrazilo i na njihove književne preokupacije. Među njima, zamjetan je broj politički i vojno angažiranih, mahom boljševika, pripadnika Crvene armije i/ili sudionika II. svjetskog rata, koji su u svojim djelima tematizirali, između ostaloga, revolucionarna i ratna zbivanja (primjerice Furmanov, Gajdar, Gorki, Tihonov, Vasiljevska). Neki su od njih, poput Gajdara, o toj tematici progovorili iz dječje perspektive, prilagodivši je tako spoznajama i interesima mlađega uzrasta. Drugi su

⁵⁶ *Čitanka za niže razrede gimnazije*, str. 6

⁵⁷ Osim već naznačenoga utjecaja na različita politička, gospodarska i socijalna pitanja, zamjetna je povezanost i ondašnje jugoslavenske umjetnosti sa sovjetskim stvaralaštvom, napose djelima socijalističkoga realizma koja su, kako naziv i sugerira, promicala socijalističke ideje, uz istodobno podupiranje vladajućega društvenog poretka. Ipak, u većoj je mjeri riječ bila tek o prevođenju takvih književnih djela s ruskoga, dok je domaća produkcija tendirala kompromisnim rješenjima između priželjkivanoga socrealizma i osuđivane dekadencije.

⁵⁸ U analizi ovoga popisa lektire izostavljen je Jakub, autor djela *Rukavice*, zbog nemogućnosti pronalaska ikakvih podataka o njemu.

⁵⁹ U analizi prema godinama rođenja i smrti autora, zbog nedostatka podataka, izostavljena je Rakovskaja.

odgoju i obrazovanju mladih uglavnom pridonijeli djelima koja svojim naslovom ne sugeriraju ratnu tematiku (primjerice *Djetinjstvo*, *Lenjingradske priče*, *Lenjinovo djetinjstvo*, *Duga*). Određeni se broj autora općenito bavio dječjom književnošću, poput Čukovskoga, Iljina, Kassilja, Kononova, Maršaka, pa je za očekivati kako su među njihovim djelima odabrana upravo ona namijenjena tome uzrastu (primjerice *Robinson*, *Priča o stvarima*, *Crnim po bijelom*, *Prirodne sile i moć ljudi*, *Kako je čovjek postao divom*, *Feda*, *Dragi moji dječaci*, *Priče o Lenjinu*, *Petruška*).

Kada bismo na popisu lektire pobrojali sve autore koji pripadaju bosanskohercegovačkoj, crnogorskoj, hrvatskoj, makedonskoj, slovenskoj i srpskoj književnosti, pod izlikom federativnoga odnosa u vremenu objavljivanja popisa, još uvijek ne bismo nadmašili broj zastupljenih ruskih autora. Također je važna opaska kako je među njih dvadeset i devet (Andrić, Cankar, Ćopić, Dončević, Finžgar, Glišić, Jakšić, Janevski, Jovanović, Kočić, Kozarac, Kumičić, Lazarević, Levstik, Lovrak, Ljubiša, Markovski, Matavulj, Nazor, Nenadović, Novak, Obradović (Dositej), Popović (Sterija), Preradović, Seliškar, Sremac, Šenoa, Šimunović, Veselinović) tek devet ondašnjih suvremenika (Andrić, Ćopić, Dončević, Finžgar, Janevski, Lovrak, Markovski, Nazor, Seliškar), i to, osim Andrića i Lovraka, redom sudionika NOB-a. Od spomenute devetorice svojim su djelima najzastupljeniji bili Ćopić i Nazor, koji su se nalazili na popisu svih viših razreda sedmogodišnje škole, kao i prvoga razreda gimnazije. Naslovi njihovih odabranih djela uglavnom upućuju na tzv. partizansku tematiku (*Priče partizanke*, *Bojna lira pionira*, *Pionir Grujo*, *S partizanima*, *Legende o drugu Titu*, *Pjesme partizanke*), savršeno uklopljenu u poslijeratni proces legitimacije vlasti, jačanja patriotizma i razvoja socijalističkih vrijednosti.

Sveukupno gledajući, ako bismo izdvojili Andrića kao hrvatskoga i srpskoga književnika te Ćopića i Kočića kao istodobno bosanskohercegovačke i srpske književnike, ustanovili bismo kako je na ovome popisu lektire zastupljen gotovo podjednak broj hrvatskih (Dončević, Kozarac, Kumičić, Lovrak, Nazor, Novak, Preradović, Šenoa, Šimunović) i srpskih (Glišić, Jakšić, Jovanović, Lazarević, Matavulj, Nenadović, Obradović (Dositej), Popović (Sterija), Sremac, Veselinović) književnika. Uz četiri slovenska književnika (Cankar, Finžgar, Levstik, Seliškar), na popisu lektire prisutna su i dva makedonska (Janevski, Markovski) te jedan crnogorski (Ljubiša). Oni koji su živjeli i stvarali tijekom XIX. stoljeća mahom su za sobom ostavili reprezentativne primjerke romantizma i realizma u domaćoj književnosti, nerijetko istodobno noseći titulu domaćega začetnika određenih književnih vrsta. Upravo je iz toga razloga teško i nepošteno izdvojiti neka imena, sugerirajući pritom

(ne)opravdanost odabira njihovih djela kao lektire. Tek će usporedbe ovoga popisa s onima iz idućih razdoblja ostaviti prostora za komentiranje statusa pojedinih autora, kao i konkretnih djela.

Naposljetku, na ovome popisu lektire svoje su mjesto pronašli i poneki Englezi (Defoe, Dickens, Swift), Amerikanci (London, Seton, Twain) te jedan Francuz (Hugo). Bilo da govorimo o Defoeu i Swiftu koji su živjeli u drugoj polovici XVII. i prvoj polovici XVIII. stoljeća, o Hugou i Dickensu koji su obilježili XIX. stoljeće, ili pak o Londonu i Twainu koji su živjeli i prvih godina XX. stoljeća, početna i završna misao o njihovome stvaralaštvu, napose odabranim djelima, svodit će se na pustolovnost kao temeljno obilježje. Većina tih djela do današnjega je dana zadržala antologijski status u kategoriji romana za djecu i mlade (primjerice *Robinson*, *Oliwer Twist*, *Pustolovine Toma Sawyera*). Upadljiva je tek spisateljska kombinacija Defoea i Čukovskoga, koja nas navodi na zaključak kako je riječ o ruskoj inačici proslavljenoga *Robinsona*.

Za sažetu i jezgrovitu analizu konkretnih djela iz ovoga su popisa odabrana Nazorova djela partizanske tematike te Cankarove kratke pripovijetke. Temelj prvotno spomenutoga odabira jest njihova brojčana prevlast među Nazorovim djelima na ovome popisu, dok je Cankar kao autor odabran zbog slovenskoga podrijetla i vremena u kojemu je živio te stvarao. Pritom kao intrigantnu činjenicu možemo spomenuti Cankarovo onodobno zastupanje koncepcije političkoga ujedinjenja jugoslavenskih naroda u federativnu zajednicu, te na temelju te misli postaviti pitanje tematike njegovih odabranih djela. Namjera nam je, dakle, navesti obilježja odabranih djela partizanske tematike i ustvrditi njihovu prilagođenost konkretnome učeničkom uzrastu, kao i razotkriti problematiku i ideje koje se skrivaju iza naslova Cankarovih djela.

II. II. I. I. *S partizanima i Pionir Grujo*

Odabrana Nazorova djela već svojim naslovom upućuju na tzv. partizansku tematiku kojom spomenuti autor biva zaokupljen od vlastitoga pridruživanja partizanima te sudjelovanja u NOB-u. Toj je tematici Nazor pristupio dvojako, s jedne strane dokumentirajući vlastita zapažanja i osjećanja u partizanskim akcijama (*S partizanima*), s druge zalazeći u svijet fantastike te opisujući poteškoće u radnoj akciji omladinaca, i to iz perspektive njih samih, pionira Gruja, inženjera, znanstvenika i patuljaka (*Pionir Grujo*).

U prvotno opisanome slučaju riječ je o dnevniku, vođenome od 10. siječnja 1943. do 28. svibnja iste godine, kojime su obuhvaćeni događaji i doživljaji na putovanju iz Zagreba, preko Bihaća, Ostrošca na Uni, Bosanskoga Petrovca, Drvara, rudnika Tušnica blizu Livna, Rame, Gračaca, Gračanice, Drače, Govze, Levera i niza drugih mjesta, sve do Durmitora. Nazor pritom nije sudjelovao u samim akcijama i borbama protiv neprijatelja, već je borcima pružao duhovnu potporu, u prvome redu zbog svoje starosti i različitih bolesti koje su ga snašle. U (pre)više navrata on tako tjelesnim ograničenjima suprotstavlja vlastito htijenje, duševni polet i mentalnu spremnost [*Ja sam – kako vidite – čovjek u „nekim“ godinama, i to mi je sada žao. Nikada nisam osjetio tugu što mi godinu odmiču; sada mi je ipak žao. Nije mi pravo što baš u ove dane nemam nekadašnju fizičku snagu. Da sam mlađi i jači, ja ne bih odavle govorio nego bih sjedio tu među vama. Htio bih – kao onaj drug tamo – držati pušku u ruci i gledati nekog drugog kako ovdje sjedi i govori.* (str. 15); *Ej, da sam mlađi!* (str. 46); *Moj bi ideal bio biti s puškom u ruci negdje pred Bosanskim Petrovcem, kod Sanskog mosta, na Plitvičkim jezerima ili u Lici. Ali, eto, starost – slabost.* (str. 55); *Bit će. Pomladit ću se, i tjelesno.* (str. 68)].⁶⁰

Upoznavši partizanski život i nevolje naroda, suočenoga s pljačkama, razaranjima, ubojstvima, Nazor je u svome dnevniku, kako on kaže „suzdržljivo i iskreno“, zabilježio viđeno, ne libeći se pritom iznijeti vlastita promišljanja, među kojima se posebno izdvajaju ona o drugarstvu i bratstvu, borbi za vlastitu zemlju, prilagodljivosti, požrtvornosti i skromnosti mladih drugova, vjeri u konačnu pobjedu i napose Titovim kvalitetama. Nazor, naime, u bratsko kolo okuplja s jedne strane različite nacionalnosti i vjere [*Mi, Hrvati i Srbi, katolici, pravoslavni i muslimani...* (str. 18); *Hrvati i Srbi, katolici, pravoslavni i muslimani, čvrsto složeni u nevolji...* (str. 91)], s druge mlade i stare, pripisujući im svima zajedničku nadu i težnje [*Nekada su Mladi gotovo zazirali od Starih, i obratno. Sad je nastalo drugo, novo doba; jedna visoka i nacionalna i socijalna ideja veže sve skupa; izjednačili smo se u gledanju na svijet; zajedničke su nam nade i težnje; jedan je duh kojim sada dišemo...* (str. 18)].⁶¹ Riječ je o borbi protiv jasno naznačenih neprijatelja [(...) *protiv okupatora, protiv Nijemaca, Talijana i njihovih slugu i roba, ustaša i četnika...* (str. 91)], popraćenoj vjerom i pouzdanjem [*I sada su ideja i vjera glavno oružje i glavna hrana.* (str. 27); *Vjera i pouzdanje ne jenja.* (str. 50)], po prvi puta za sebe i svoju zemlju [*Prvi je ovo put što se dio hrvatskog naroda, a upravo onaj koji je najbliži zemlji, prkosno – uz Srbe – diže, diže, da se, gotovo bez oružja, bez obuće i bez hrane, bez ičije pomoći bori samo za sebe.* (str. 33)], točnije za

⁶⁰ Nazor, Vladimir, *S partizanima*, Zora, Zagreb, 1968

⁶¹ Isto

potpunu slobodu i nacionalnu nezavisnost, pravedniji društveni poredak te bratski savez preporođenih naroda [*Veselit ćemo se novom, pravednijem poretku društva uopće i sreći svoga naroda i svojih obitelji...* (str. 93); *Mi želimo i uradit ćemo sve da ova velika borba u kojoj se svi narodi Jugoslavije zaista tuku za sebe, urodi plodom i da tim narodima donese potpunu slobodu i nacionalnu nezavisnost u bratskoj ravnopravnosti.* (str. 102)].⁶²

Nazor je pritom zabilježio različite osobine drugova s kojima je boravio [*Mladi drugovi metu sobe, peru podove, brišu prašinu; spremiše puške i uzeše metlu u ruke...* (str. 22)], ostavivši ipak najviše prostora dočaravanju Titova karaktera.⁶³ Neizbježan je čitateljski dojam o Titovoj stalnoj prisutnosti, iako je on, prema Nazorovim zapisima, većinu vremena provodio promišljajući u osami ili boraveći na prvoj borbenoj liniji. Štoviše, i kada svjetlo u njegovoj prostoriji nije bilo upaljeno ili nisu pristizala pisma i znakovi pažnje, osjećala se njegova prisutnost [*Tita je nestalo, ali ga osjećamo negdje u blizini...* (str. 38)].⁶⁴ Opisi njegovoga fizičkog izgleda [(...) *dođosmo pred vrhovnog zapovjednika Tita, čovjeka s licem kao u mlada lava.* (str. 16)] i crta osobnosti [(...) *uz druga Tita sve biva jedno...* (str. 19); *Valja se maknuti. Kamo? To zna samo Tito.* (str. 20); *Čudnovato je kako se takvi ljudi od akcije pojavljuju iznenada gdje i kada treba.* (str. 25); *Svi spavaju, osim Tita koji radi u svojoj sobici...* (str. 28); *Kako Tito zna držati u ruci sve niti, određivati i zapovijedati, a ne gušiti inicijativu pojedinaca!* (str. 31); *A jedan se golub prestrašio, našao – bježeći – put u donji hodnik, i, ulovljen, svršio u Titovim rukama. Gledam kako Zapovjednik gleda je li zdrav i čitav; gladi ga dlanom, pa otvara prozor i pušta ga da odleti.* (str. 35); *Ima slučajno pri ruci sandučić suhih smokava što ih primi na dar iz Dalmacije, pa sam dijeli voće mališanima; šalje bosu dječicu u obližnju partizansku stražarnicu gdje se odmah kuha čaj i reže kruh.* (str. 48); *Prespavao sam u vodenici, s Titom, na slami.* (str. 62)] razotkrivaju mudroga, sveznajućega, promišljenoga, organiziranoga, smirenoga, tajanstvenoga, marljivoga, požrtvovnoga, hrabroga, milostivoga, brižnoga, obazrivoga te skromnoga druga i vođu.⁶⁵ Titovu istaknutu ulogu u partizanskim naporima trebalo je približiti onima koji nisu svjedočili njegovome djelovanju u ratnim događanjima. Idealistički su opisi pritom omogućavali poimanje Tita kao „čovjeka iz naroda“ čiji je autoritet zasnovan na brojnim iskazanim kvalitetama.

⁶² Isto

⁶³ Isto

⁶⁴ Isto

⁶⁵ Isto

I, dok se Tito brine o svojim suputnicima, borcima, ranjenicima, izbjeglicama i životinjama, *talijanski vojnici u Gračacu i ne pokušaje pomoći svojim; dadoše se odmah u bijeg*.⁶⁶ Štoviše, Nazor je do te mjere demonizirao neprijatelja da je u pogledu odnosa prema ranjenicima istaknuo misao o njihovome namjernom bombardiranju improviziranih bolnica [*Avion je nad nama; baca bombe na neko obližnje seoce; sigurno misli da su ondje sklonjeni naši ranjenici*. (str. 59)].⁶⁷ Naziva ih „krvolovcima koji uživaju u bratoubilačkoj raboti“, „hijenama“ i „lešinarima“, propitujući podrijetlo „tog luđačkog bjesnila“.⁶⁸ Ne ostaje dužan ni svima onima koji iz vlastitoga straha ili neodlučnosti nisu poduprli partizanske napore, prozivajući pritom izrijeком Stjepana Radića i Vladka Mačeka kao zagovornike „politike čekanja“ [*Eto do čega je dovela naivna nauka Stjepana Radića i Vlatka Mačeka, koji pušta da hrvatski seljak, u odlučne dane, pasivnošću i čekanjem pomaže okupatorima u komadanju i istrebljivanju našega naroda*. (str. 39); *Jadan li je svaki koji u ovome sudbonosnom sukobu i obračunavanju sjedi na kućnom pragu da, bojažljiv, mlitav i neodlučan, misli samo na svoje sitne lične koristi!* (str. 90)].⁶⁹

Temeljito analitičko promišljanje zasigurno bi omogućilo sastavljanje zasebnoga rada koji bi obuhvatio mnoga pitanja i karakteristike pisanja, izostavljene u ovome razmatranju. Iako ovako naslovljeno djelo, osmišljeno u formi dnevnika, usmjerava očekivanja prema uzbuđenju i napetosti, ili pak suhoparnosti kao drugoj krajnosti, pažljivo čitanje razotkriva svu njegovu složenost, posebice na sadržajnoj razini, zasićenoj promišljanjima s različitim konotacijama. Budući da učenici sedmoga razreda sedmogodišnje škole i prvoga razreda gimnazije nisu bili uopće ili nisu bili dovoljno upoznati sa stvaralaštvom Petra Zoranića i Dinka Šimunovića, kao ni *Božanstvenom komedijom* Dantea Alighierija te *Bijesnim Orlandom* Ludovica Ariosta, u ovome su radu izostavljene aluzije na njih, u prvome redu kako bi se istakle ideje zbog kojih je ovo djelo vjerojatno i odabrano kao lektirno. Mada je teško pretpostaviti kakav je bio ondašnji učenički doživljaj ovoga djela, smatram kako mnoge njegove vrijednosti u toj učeničkoj dobi nisu mogle biti spoznate te da se u čitanju i analizi tek grebalo po površini. Ipak, naslućujući razloge njegovoga odabira, smatram kako je poslužilo svrsi, naizgled realističkome, a zapravo u potpunosti idealističkome prikazu partizanskih napora, njihovih ideala te napose Titova lika.

⁶⁶ Isto, str. 66

⁶⁷ Isto

⁶⁸ Isto, str. 69

⁶⁹ Isto

Primjereniji tome uzrastu zasigurno je *Pionir Grujo* kod kojega je partizanska tematika predstavljena lako čitljivim i shvatljivim, gotovo zaigranim rimovanim stihovima. U formi drame, s pioninom Grujom kao protagonistom i podzemnim vladarom Pedalj muža – Lakat bradom kao antagonistom, djelo iz dječje perspektive nudi zanimljiv zaplet i uzbudljiv sukob, podcrtavajući u raspletu ideju koja se, različito formulirana, spominje u svim činovima.

S jedne su strane omladinci, graditelji pruge, radišni, požrtvovni, neustrašivi, međusobno ravnopravni i složni [*Na rad! Na rad! – Sunce sviće./ Radinome dobro bit će/ Na zemlji nam rođenoj.* (str. 17); *Mlatac digni! Napni žile!/ Pa svi skupa i jednako!* (str. 18); *Svi zajedno. Ma čim bilo. (...) Ja ničega nemam, pa ću ... ovom šakom! (...) Složno! Udri!* (str. 19); *Zdravo, vr'jedni omladinci! (...) Janko, ti si vr'jedan momak...* (str. 21); *Svi smo spremni dolje sići!* (str. 26); *Vi jedete slabo, vi spavate malo;/ Na vama od'jelo već se izderalo./ Radite bez stanke; nikada odmora;/ Kiša, sn'jeg il' žega biju odozgora;...* (str. 33)].⁷⁰ Njima su suprotstavljeni zločesti patuljci koji žele onemogućiti nastavak radne akcije.⁷¹ Pritom je naznačena i njihova dobrota [*Dobri su, al' kada netko mir im ruši, svaki od njih tad se ko jež nakostruši...* (str. 23)] te su njihova zlodjela svojevrsno opravdana tiranstvom njihovoga kralja uz kojega ih povezuje strahopoštovanje [(...) *Ne bojte se; i sred dvora ovih/ Ne budite više sluge i robovi.* (str. 39)].⁷²

Kao što je Pedalj muža – Lakat brade dočaran gorim od svojih podanika, tako su u opisu Grujinih postupaka dodatno istaknute kvalitete ustrajnoga, neustrašivoga i požrtvovnoga radnika [*Ja bih i svoj život dao/ Za prugu nam slavnu.* (str. 27); *U mene je čvrsta vjera...* (str. 29); *Ja znam snosit žeđu i znam trpjet glad,/ Samo da ne stoji započeti rad.* (str. 34); *Nije više vr'jeme pjesme i plesanja;/ Sada svako mora da uz rad prijanja.* (str. 36) *Ti bi kupit htio ovu dušu moju./ Da s tobom ovako sramotno trgujem?/ Da zbog zlata tunel i prugu žrtvujem?/ (...) Zlato! ... Eto, ja ga odbijam od sebe.* (str. 37-38)].⁷³ Zahvaljujući njima, uz pomoć tek glogovoga štapa, Grujo je porazio i ponizio kralja čija je čudesna moć počivala isključivo na žezlu, kruni i bradi.

Zbog njegovih su čarolija oko otvrdnjivanja stijena omladinci pozvali i inženjere te različite znanstvenike, „dične i slavne“, isprva im više vjerujući nego Gruji. Budući da su

⁷⁰ Nazor, Vladimir, *Pionir Grujo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947

⁷¹ Isto

⁷² Isto

⁷³ Isto

njihova isključivost i nesloga umalo dovele do fizičkoga obračuna, omladinac Janko zaključio je: (...) *kaplja našeg znoja vr'jedi/ Više nego bačva njihove pameti*.⁷⁴

Temeljna karakteristika čitavoga djela jest veličanje rada, kako nad čarobnjaštvom, tako i nad mudrovanjem. Istaknute kvalitete „pravoga radnika“ ujedno su prikazane i odlučujućima u borbi protiv neprijatelja, za vlastite, ujedno i zajedničke ciljeve. Budući da je gradnja pruge u godini izdanja knjige bila dio omladinske svakodnevice, odabrana je tematika bila jasno pojmljiva učenicima. Fantastični likovi i sukob do kojega su oni doveli učinili su djelo samo bližim tome uzrastu, omogućujući mu da istodobno uživa i uči. Temeljna ideja koju su učenici pritom trebali usvojiti jest ona o nužnosti poznavanja i poštivanja „pravih vrijednosti“, „ljepših i boljih od srebra i zlata“.⁷⁵

II. II. I. II. „*Lijepa naša domovino!*“, *Datule*, *Desetica* i *Šalica kave*

Djela Ivana Cankara, jednoga od najvažnijih predstavnika slovenske moderne, pronalazimo u popisima lektire šestoga i sedmoga razreda sedmogodišnje škole, kao i četvrtoga razreda gimnazije. Riječ je o njegovim proznim ostvarenjima, u prvome redu kratkim pripovijetkama, koje je onodobna izdavačka djelatnost nerijetko smještala unutar istih korica. Tematski naizgled različite, suštinski bliske, razotkrivaju problematiku i iznose ideje čija aktualnost s vremenom ne jenjava. Navedeno bismo, uz pripovjedačevo poniranje u učeničke i mladenačke dane, ujedno mogli naznačiti razlogom njihova odabira kao lektire.

Pripovjedač se u *Datulama* prisjeća događaja nakon završetka druge školske godine, u *Desetici* svojih doživljaja s dvanaest ili trinaest godina, da bi se u *Šalici kave* vratio petnaest godina unatrag od trenutka zapisivanja sjećanja. Iako je u „*Lijepa naša domovino!*“ progovorio o nedavnim zapažanjima, njegov je rukopis zabilježio i jecaj djece, njihovu zbunjenost, uplašenost i snuždenost, ostavljajući na taj način prostora za učeničku identifikaciju i svojevrсно uživanje. Ne zadržavajući se na perspektivi pasivnoga promatrača, učenici pritom mogu promišljati i o obrani domovine kao vlastitoj budućoj ulozi.

Nadalje, nesumnjivo je većina njih u datulji prepoznala predmet vlastite žudnje, prisjećajući se pritom nepromišljenih postupaka zbog kojih su poslije ispaštali. Najčešće, poput pripovjedača u mladosti, nisu bili sposobni razumjeti širi kontekst te uzročno-posljedičnu vezu svojih (ne)djela. U skladu s time, ova je pripovijetka mogla poslužiti

⁷⁴ Isto, str. 45

⁷⁵ Isto, str. 51

nastavniku kao temelj rasprave o teškoćama siromaštva [(...) *nisam bio umoran, ali bijah gladan. (...) Majka jede kukuruznu kašu iz dana u dan, iz tjedna u tjedan; možda više ne zna, da negdje na svijetu postoji bijeli kruh.*], dječjoj skromnosti i neiskvarenosti [*Groš bijaše bogatstvo koje je prelazilo sve moje ciljeve i snove. Može se sanjati o zlatnim dvorcima, može se sanjati o samim nebesima, o grošu ne. (...) Trči k majici!... mati će se rasplakati od tolikoga čuda! (...) Na srcu mi ležao je kamen; težak bijaše i strašan; i čak su se suze stidjele, da mi navru na oči.*], te naposljetku neizmjerljivoj majčinoj ljubavi i blagosti, kao i tuži zbog nemogućnosti da djetetu priskrbi ono što priželjkuje [*Ali ona se sagnula k meni, podigla mi lice objema rukama, i vidio sam je, svu bijelu, kao da je bila ozarena milošću božjom. (...) Tada se dogodilo nešto vrlo čudno. Majka me primi nježno za obje ruke, povede me po sobi u kut pod raspelo, gdje me redom tri put prekrsti. – Ti, dječče moj! – reče. Zatim glasno zaplaka, ni sam ne znam zašto.*].⁷⁶

Cankar je o majčinoj ljubavi progovorio i u ostalim pričama, uvijek pronalazeći poveznice s nebeskim i/ili božjim, ističući na taj način uzvišenost njezina izgleda, misli, namjera i radnji [*Kroz vrata je koso sijao pramen podnevnoga sunca upravo majci u oči; bile su veće i čistije, sva nebeska svjetlost blistaše iz njih, sva blagost i ljubav nebeska. (Šalica kave, str. 46); Iz daljine majka je vidjela moju tugu i smješkajući se osvrnula se na mene, kao što se osvrne samo drago sunce. I gle, čudo nebesko – uistinu su se bili razišli oblaci, i veselo je sunce zasjalo kroz prozor. (Desetica, str. 44).*].⁷⁷ Sam priznajući i kajući se za nehotične nepravde koje je počinio, u prvome redu prema dragoj majci, ondašnjim, pa i današnjim učenicama, zapravo je pružio primjer ponašanja koje valja osvijestiti i samim time izbjegavati, kako ne bismo živjeli osamljeni i u dubokoj boli.

Majka se također spominje kao pratiteljica svoga sina koji odlazi na bojište, pri čemu je naglasak ipak stavljen na same vojnike i (be)smisao njihove žrtve. Već spomen šezdeset i osam krajcara na dan koje će obitelji vojnika dobivati zbog njihova sudionništva u ratu upućuju na egzistencijsku motiviranost odluke, stavljajući u drugi plan domoljubne porive. Jedan od bitnih razloga tomu jest nepoznavanje ili nepostojanje domovine koja bi svojim vojnicima i njihovim obiteljima pružila dom kakav zaslužuju. Riječ je zapravo o obrani i daljnjem stjecanju bogatstva gospode koja sama nisu spremna ništa žrtvovati. Ipak, u posljednjemu odlomku ove pripovijetke naglašava se misao o isplativosti borbe, na čijemu će temelju

⁷⁶ Cankar, Ivan, *Datule*, u: Odabrani tekstovi, Školska knjiga, Zagreb, 1954, str. 38-40

⁷⁷ Cankar, Ivan, *Šalica kave*, u: Odabrani tekstovi, Školska knjiga, Zagreb, 1954, str. 45-47; Cankar, Ivan, *Desetica*, u: Odabrani tekstovi, Školska knjiga, Zagreb, 1954, str. 41-44

jednoga dana stasati domovina s neizmjernim bogatstvom za svu braću.⁷⁸ Kada bismo onodobne okolnosti i Cankarovo promišljanje povezali s partizanskim naporima iz Nazorove perspektive, prepoznali bismo ideju o važnosti i vrijednosti borbe „za samoga sebe“, u smislu ostvarivanja boljitka sviju na temelju bratske složnosti i jednakosti. Dakle, i u ovome djelu, nastalome u naizgled posve drugačijim okolnostima, suptilno je prisutna temeljna partizanska agitacijska i propaganda poruka na koju se poslijeratna vlast nerijetko pozivala težeći legitimaciji. Ono čemu se tendiralo odabirom i čitanjem takvih djela jest stvaranje kolektivnoga sjećanja o dotadašnjim stalnim nevoljama pod vlašću drugih.

Zaključno možemo reći kako Cankar svojim pripovjedačem prilazi potištenima, zabrinutima, uplašenima, prisjećajući se i sam svojih strahova, samoće, ali i mrzovoljnosti te rastresenosti, kako bi u konačnici, približivši čitatelju nevolju i nepravdu, razotkrio postojanje ili navijestio dolazak željenoga, od ljubavi, milosti i potpore, mahom u liku majke, do priznanja i blagostanja, povezanih u prvome redu s domovinom. Pripovijesti su pisane u realističkome stilu te djeluju poučno na čitatelja, potičući ga na promišljanje i činjenje dobroga.

⁷⁸ Cankar, Ivan, „*Lijepa naša domovino!*“, u: Odabrani tekstovi, Školska knjiga, Zagreb, 1954, str. 25-28

III. 1948. – 1964.

III. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst

Kako bi postigle čvršću vanjskopolitičku i ekonomsku povezanost, temeljenu na ideološkoj bliskosti, zemlje „narodne demokracije“ potpisale su ugovore o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći⁷⁹. Međusobnome zbližavanju doprinijelo je i osnivanje Komunističkoga informacijskog biroa (Kominform ili Informbiro)⁸⁰, čija je uloga bila omogućavanje i poticanje „razmjene iskustva u radu komunističkih partija“, kao i „koordinacija njihove djelatnosti na osnovi uzajamne suglasnosti“.⁸¹ Unatoč propagiranoj nacionalnoj nezavisnosti i ravnopravnosti, Sovjetski Savez namjeravao je iskoristiti Informbiro za ostvarenje vlastitih pretenzija, počevši od dominantnoga položaja među zemljama Istočne i Jugoistočne Europe.

Ne želeći prihvatiti status „sovjetskoga satelita“, rukovodstvo jugoslavenske države nastavilo je donositi samostalne odluke, katkad suprotne sovjetskim „prijedlozima“.⁸² Upravo je iz nepokoravanja Staljinovim zamislima proizašla višemjesečna prepiska (ožujak – lipanj 1948.) između Moskve i Beograda koja je ubrzo dobila na važnosti, kako zbog različitosti pitanja koje je obuhvatila, tako i zbog njihove internacionalizacije. Uz zamjetan pritisak, predstavnici svih partija okupljenih u Informbirou podupirali su sovjetsko mišljenje, pozivajući predstavnike KPJ da o postojećim problemima rasprave na zajedničkom zasjedanju u Bukureštu. Budući da su jugoslavenski komunisti uporno isticali vlastitu odanost Sovjetskome Savezu i pravovjernost u pogledu socijalizma i marksizma-lenjinizma, izjednačavajući optužbe s klevetama, odbili su sudjelovati na zasjedanju koje bi, tematizirajući, između ostaloga, njihovo antisovjetsko ponašanje, pogrešno pristupilo samome uzroku nesuglasica, produbljujući postojeći sukob.⁸³ Prema njihovome je mišljenju kamen spoticanja bilo pitanje međusobnoga odnosa socijalističkih zemalja, pri čemu su željenoj koordinaciji i zajedništvu bile suprotstavljene hegemonističke težnje Sovjetskoga Saveza.

⁷⁹ Jugoslavija je najprije sklopila ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, i to prije okončanja II. svjetskog rata (11. travnja 1945.), da bi u idućim godinama (1946. i 1947.) isti ugovor potpisala s Poljskom, Čehoslovačkom, Mađarskom i Rumunjskom. Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 289-291

⁸⁰ Informbiro je osnovan na savjetovanju komunističkih partija Sovjetskoga Saveza, Jugoslavije, Čehoslovačke, Mađarske, Poljske, Rumunjske, Bugarske, Francuske i Italije, održanome u rujnu 1947. godine. Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 300

⁸¹ Isto, str. 300; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 443

⁸² Jugoslavija je, primjerice, odbila sovjetski prijedlog o osnivanju federacije s Bugarskom i Albanijom, smatrajući kako bi njome ugrozila vlastiti suverenitet i privredni razvoj. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 444-445; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 301

⁸³ Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990, str. 119-126

Članice Informbiroa, unatoč nedolasku jugoslavenske delegacije, održale su sastanak na kojemu su dotadašnje optužbe i kritike uobličile u *Rezoluciju o stanju u KPJ (Rezolucija Informbiroa)*, objavljenu 28. lipnja 1948. Njome su „raskrinkale nepravilnu politiku CK KPJ“, zasnovanu na „antisovjetizmu“, „jačanju kapitalističkih snaga“, „nedostatku unutarpartijske demokracije“ te „nacionalizmu“.⁸⁴ U zaključku se navodi kako je isključenje KPJ „iz obitelji bratskih komunističkih partija“, odnosno redova Informbiroa, zapravo samoinicijativno, što bi značilo da je KPJ „pošao putem otcepljenja od jedinstvenog socijalističkog fronta protiv imperijalizma, putem izdaje stvari međunarodne solidarnosti radnog naroda“.⁸⁵

Iako je Staljin vjerovao kako će „zdravi elementi u krilu KPJ“, potaknuti *Rezolucijom*, stvoriti pritisak na rukovodstvo te dovesti do promjene jugoslavenske politike, nakon Petoga kongresa KPJ⁸⁶ postalo je jasno kako do brzoga obrata neće doći.⁸⁷ Štoviše, na iznenađenje ostalih, jugoslavensko je rukovodstvo, objavivši u novinama i na radiju *Rezoluciju*, kao i vlastiti odgovor na nju, iznijelo sukob u javnost, dotad neupoznatu s političkim zbivanjima. Stvaranje dojma iskrenosti i hrabrosti u vlastitim postupcima pomoglo im je u zbijanju redova i brzome uklanjanju neprijateljskih elemenata, u tome trenutku prepoznatih kod pristalica sovjetskih zahtjeva. Uhićenja tzv. kominformovca ili ibeovca u 1949. godini najčešće su završavala boravkom u jednome od logora naslijeđenih od bivših režima ili na Golome otoku, koji je do danas ostao ozloglašanim primjerom političke represije.⁸⁸

⁸⁴ Banac, Ivo, *nav. dj.*, str. 126; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 446

⁸⁵ Banac, Ivo, *nav. dj.*, str. 126

⁸⁶ Na Petome kongresu KPJ, održanome od 21. do 28. srpnja 1948., *Rezolucija Informbiroa* proglašena je „netočnom, nepravilnom i nepravednom“, čime je ujedno pružena potpora radu CK KPJ. Uz poštivanje marksizma-lenjinizma istakla se potreba njegovoga prilagođavanja „konkretnim uslovima Jugoslavije“, koja će dobiti na važnosti u idućim godinama, u okviru potrage za vlastitim putem u socijalizam. U danome je trenutku naglasak ipak ostao na jedinstvenome istupu protiv optužbi, koji je svoju snagu crpio iz tekovina NOB-a, kao i potrebi „likvidacije razmimoilaženja“ kako bi došlo do smirenja sukoba. Banac, Ivo, *nav. dj.*, str. 128-129; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 449-450; Vranicki, Predrag, *nav. dj.*, str. 253-254

⁸⁷ Staljin je podcjenjivao Titov utjecaj te omalovažavao partizanski pokret, između ostaloga, isticanjem sovjetske vojne pomoći kao ključne za dolazak i ostanak komunista na vlasti. Suprotno tome, jugoslavenska je partija, s potporom širokih masa, smatrala kako su upravo vlastite zasluge u revolucionarnim zbivanjima ključne za razlikovanje Jugoslavije od ostalih zemalja „narodne demokracije“. Banac, Ivo, *nav. dj.*, str. 124-125; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 446

⁸⁸ Kominformovci ili ibeovci bile su osobe vrlo različitih profila i interesa, čija je jedina poveznica bila *Rezolucija Informbiroa*. Upravo ih je ta različitost sputavala u stvaranju jedinstvenoga pokreta, s jedinstvenim rukovodstvom i programom. Suočeni s represivnim mjerama, većina je ibeovca otišla u emigraciju, odakle su nastojali stvoriti uvjete za preuzimanje vlasti u Jugoslaviji. Oni koji nisu prešli granicu živjeli su u strahu od kazni koje su ih mogle sustići zbog tajnoga ili javnoga iskazivanja prosovjetskoga raspoloženja. Uobičajene disciplinske mjere vrlo su brzo zamijenila mučenja u logorima, koja su zamišljena kao temelj preobrazbe, odnosno obnove odanosti Partiji. Među logorima u Sisku, na Lonjskome polju, Ugljanu, Visu, Korčuli i dr. posebno se isticao onaj na Golome otoku, na kojemu je bilo zatočeno nešto više od 15 000 ljudi, pri čemu njih preko 400 nije preživjelo zatočeništvo. Banac, Ivo, *nav. dj.*, str. 210-239; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 453

Nakon objave *Rezolucije Informbiroa* zamjetni su različiti primjeri jugoslavenskoga dokazivanja ideološke pravovjernosti, između ostalih i na području ekonomske politike, gdje je naglasak stavljen na kolektivizaciju, odnosno ubrzano i brojnije stvaranje radnih zadruga. Produbljivanje sukoba, popraćeno prekidom gospodarskih, kulturnih, znanstvenih, sportskih i drugih veza Sovjetskoga Saveza i ostalih komunističkih zemalja s Jugoslavijom, kao i nepopularnost te neproduktivnost gospodarskih mjera⁸⁹, potaknuli su jugoslavensko rukovodstvo na potragu za društvenim i gospodarskim sustavom koji bi bio prilagođen novonastaloj međunarodnoj situaciji i okolnostima u Jugoslaviji.

Polazeći od kritike staljinističkoga birokratizma, jugoslavenski su komunisti najavili promjene u smjeru decentralizacije i liberalizacije, držeći ih nužnima za učvršćivanje socijalističkoga poretka. U propagandnoj aktivnosti počeli su se odricati rukovodeće uloge u korist samoupravnoga društva, odnosno aktivnoga sudjelovanja radništva u društvenome i ekonomskome životu. Konkretno, potaknuli su osnivanje radničkih savjeta⁹⁰ preko kojih su radnici mogli neposredno utjecati na rad pojedinoga poduzeća, unapređujući njegovu proizvodnju. Ideja samoupravljanja obuhvatila je različite radne organizacije, poput škola, sveučilišta i bolnica, omogućujući radnicima donošenje samoupravnih akata. No, osim što je za važne odluke, poput raspodjele akumulacija, bila potrebna suglasnost državnih organa, u radničkim su se savjetima aktivirali komunisti, omogućujući provedbu volje partijskoga vrha.

Važnost ideje samoupravljanja zapravo počiva u opreci prema staljinističkome konceptu socijalizma, njegovoj teoriji i državnoj politici, s kojom jugoslavensko rukovodstvo konačno raskida na Šestome kongresu KPJ, održanome početkom studenoga 1952. godine.⁹¹ Nekoliko godina nakon početka sukoba sa Sovjetskim Savezom uslijedilo je ideološko razmimoilaženje u kojemu se jugoslavenska ideja samoupravljanja suprotstavila sovjetskome birokratizmu i totalitarizmu. Stvarnih je društvenih i političkih razlika između tih dviju država bilo mnogo manje nego što se nastojalo prikazati, pa i nakon što su jugoslavenskim ustavom ozakonjene različite reforme, prije svega jer je u pozadini svih odluka i dalje stajala Partija koja se nerijetko oslanjala na represivni aparat.

⁸⁹ Seljaštvo je u prvome redu bilo nezadovoljno zbog prisilnoga i nerealnoga otkupa, a potom i zbog pritiska oko stvaranja i ulaska u zadruge. Na VIII. plenumu CK KPH Slavko Komar ustvrdio je kako su uzroci zastoja u razvitku zadruga „loše gospodarenje i slabo korištenje postojećih mogućnosti“ te „premalo zemljišnoga fonda prema raspoloživoj radnoj snazi, male i rasute parcele, slabo stanje stočnoga fonda, premalo sredstva koja se izdvajaju za amortizaciju i akumulaciju“. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 466-467

⁹⁰ Prvi je radnički savjet izabran 29. prosinca 1949. u tvornici cementa Prvoborac u Solinu, nakon čega su takvi savjeti osnovani diljem države, njih 520 do 27. lipnja 1950., kada je Narodna skupština usvojila *Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva*. U svega nekoliko mjeseci njihov se broj znatno uvećao, pa u listopadu 1950. godine možemo govoriti o djelovanju 7000 radničkih savjeta. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 468-469; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 307

⁹¹ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 473; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 309

Nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine sovjetsko rukovodstvo nastojalo je obnoviti odnose s Jugoslavijom, imajući na umu ugroženost svoga utjecaja u regiji, napose nakon sklapanja Balkanskoga pakta između Jugoslavije, Turske i Grčke. Prigodom posjeta Beogradu 1955. godine novi sovjetski vođa Nikita Hruščov ispričao se za događaje povezane s *Rezolucijom Informbiroa*, optužujući za sukob „neprijatelje naroda, prezrene agente imperijalizma“.⁹² U tada potpisanoj *Beogradskoj deklaraciji*, kao i *Deklaraciji o odnosima između SKJ*⁹³ i KPSS, potpisanoj iduće godine u sklopu Titova posjeta Moskvi, sažeta su načela budućih odnosa dviju partija i zemalja na čijemu su se čelu nalazile. Osim što je ustvrđeno „postojanje različitih putova u izgradnji socijalizma“, na temelju čega je usuglašeno nemiješanje u unutarnja pitanja pojedine države, istaknuta je važnost ravnopravnosti u međusobnim odnosima i odnosima s drugim državama.⁹⁴

Već se na temelju nesuglasica oko nemira u Mađarskoj 1956. godine⁹⁵ moglo zaključiti kako iza parola potpisanih u deklaracijama ne stoje stvarne namjere njihova poštivanja. Navedeno je postalo posve jasno godinu dana nakon toga kada je SKJ, zbog nepotpisivanja deklaracije o osnovnim zakonitostima razvoja socijalizma, napadnut od ostalih komunističkih stranaka, u prvome redu KPSS. Na sljedećemu savjetovanju komunističkih i radničkih partija, koje je održano 1960. godine u Moskvi, ponovno je osuđeno držanje SKJ, opisano kao revizionističko i oportunističko.⁹⁶ Iako je i ovo neslaganje bilo popraćeno mjerama koje su štetile jugoslavenskome gospodarstvu, one nisu bile od očekivane važnosti, prije svega jer je jugoslavensko rukovodstvo pronašlo oslonac u zemljama Zapada i Trećega svijeta.

Veze sa Zapadom uspostavljene su u jeku sukoba s članicama Informbiroa, kako zbog ekonomske blokade koja je uzrokovala nestašicu hrane i sirovina, tako i zbog sovjetske vojne prijetnje od koje se Jugoslavije nije mogla obraniti postojećim naoružanjem. Vidjevši svoj interes u slabljenju komunističkoga bloka, na čijemu se čelu nalazio Sovjetski Savez, zapadne su zemlje, predvođene Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) pružile Jugoslaviji potrebnu

⁹² Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 484-485

⁹³ Na Šestome kongresu KPJ došlo je do promjene imena Partije te se ona otada naziva Savez komunista Jugoslavije (SKJ). Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 473

⁹⁴ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 485

⁹⁵ Jugoslavensko rukovodstvo nije odobravalo sovjetsku vojnu intervenciju u pobunjenoj Mađarskoj te je preko svoje ambasade u Budimpešti dalo azil bivšemu predsjedniku mađarske vlade Imreu Nagyju i njegovim suradnicima, što je naposljetku rezultiralo optužbama za poticanje nemira u toj zemlji. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 502; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 323

⁹⁶ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 324

pomoć, prešutno ju obvezujući na očuvanje neutralne pozicije.⁹⁷ Dobre odnose, popraćene međusobnim posjetima čelnih ljudi, tek su povremeno remetile nesuglasice u vanjskopolitičkim pitanjima, poput intervencije na Sueskome kanalu, u Alžiru ili na Kubi.

U razdoblju blokovske politike Jugoslavija je ostala po strani, kako zbog ideoloških razlika, tako i zbog različitoga poimanja odnosa među socijalističkim državama. Saveznike je pronasla među državama Azije i Afrike koje su poduprle politiku miroljubive koegzistencije, odnosno koje su osudile podjelu svijeta na blokove i politiku dominacije, zagovarajući razoružanje i ekonomsku pomoć nerazvijenim zemljama. Temelji tzv. pokretu nesvrstanih položeni su tijekom Titova posjeta Indiji i Burmi krajem 1954. godine i početkom iduće, da bi na Brijunskome sastanku 1956. godine bila usvojena deklaracija s istaknutim osnovnim načelima i ciljevima djelovanja.⁹⁸ U širenju i jačanju pokreta istaknuta je ulogu imao upravo Tito koji je neumorno obilazio i uspostavljao veze sa zemljama Trećega svijeta. O njegovoj uspješnosti svjedoči Prva konferencija nesvrstanih zemalja, održana 1961. godine u Beogradu, na kojoj je sudjelovalo 25 državnika, kao i druga konferencija u Kairu 1964. godine na kojoj je prisustvovalo 47 punopravnih članova i 10 država promatrača.⁹⁹

Iza višekratnih promjena u jugoslavenskoj vanjskoj politici koje su obilježile pedesete godine XX. stoljeća stajala je želja za međunarodnim očuvanjem suverenosti, neovisnosti i ravnopravnosti. Pritom je presudno bilo osvježćivanje u sukobu sa Sovjetskim Savezom, popraćeno velikim naporima u izgradnji vlastitoga društvenog, gospodarskog i političkog sustava. Kao bitna suprotnost staljinističkome konceptu istaknuta je ideja samoupravljanja koja postaje temelj daljnjega jugoslavenskog razvoja. Iako je već Šesti kongres KPJ posvetio tome pitanju znatnu pozornost, ono će s vremenom dobivati na važnosti, prije svega u kontekstu demokratizacije društva i privrednoga rasta.

U novome Programu SKJ, donesenome na Sedmome kongresu SKJ u travnju 1958. godine, naglasak je stavljen na daljnji razvoj samoupravljanja, ali i potrebu antidogmatskoga, samokritičnoga i praktičnoga promišljanja te postupanja članova Partije.¹⁰⁰ Vidjevši u tim promjenama opasnost za socijalni poredak, konzervativno-birokratske snage unutar Partije, na čelu s Aleksandrom Rankovićem, nastavile su zagovarati centralizam u državnim poslovima,

⁹⁷ Godine 1950. Jugoslavija je primila prvu američku pomoć u hrani, da bi iduće godine sa SAD-om potpisala sporazum o vojnoj pomoći. Do 1962. godine Jugoslavija je od američke vlade dobila preko 2 milijarde i 300 milijuna dolara, od čega se 719 milijuna odnosilo na vojnu pomoć. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 481-482

⁹⁸ *Brijunsku deklaraciju* potpisali su indijski premijer Nehru, egipatski predsjednik Naser te Tito, uz potporu predstavnika i drugih zemalja, poput Kine, Etiopije, Indonezije i Kambodže. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 505-506; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 326-328

⁹⁹ I s t o

¹⁰⁰ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 490

dirigirano gospodarstvo i rukovodeći položaj SKJ. Iako se Tito nije javno i jasno izjasnio ni za jednu od suprotstavljenih strana, Ustav iz 1963. godine svjedoči o daljnjim naporima u jačanju samoupravljanja.¹⁰¹ U skladu s promjenama u društvenome sustavu izmijenjen je i naziv države, koja se od godine donošenja Ustava naziva Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

Ono što je Ustavom bilo zajamčeno nije ujedno njime bilo i omogućeno. Drugim riječima, ideja samoupravljanja ostala je u raskoraku sa samom praksom u kojoj je i dalje bio odlučujući državni, odnosno partijski upliv, posebice u pitanjima subvencioniranja te određivanja i kontrole cijena. No, iako je čitav sustav bio birokratiziran i nekonkurentan, pokazao se efikasnijim od klasičnoga sovjetskoga sistema. Polovicom 50-ih godina započeo je period privrednoga rasta koji će svoj vrhunac dosegnuti u 60-ima.¹⁰²

Slobodarske i napredne ideje, koje su barem na deklarativnoj razini postupno osvajale sve više prostora, utjecale su na smanjenje aktivnosti, a potom i prestanak rada agitprop aparata.¹⁰³ U skladu s idejom samoupravljanja, tom se djelatnošću više nisu bavili pojedinci, već partijske organizacije kao cjeline, poput Socijalističkoga saveza radnoga naroda Hrvatske (SSRNH), nekadašnje Narodne fronte. Razdoblje „ideološkoga otopljanja“ koje je potom nastupilo¹⁰⁴ ubrzo su prekinule diskusije o ugroženosti socijalizma uslijed nedostatka ideološke borbe u okviru demokratizacije. O ograničenosti reformi u jugoslavenskome društvu svjedoči slučaj Milovana Đilasa, jednoga od glavnih ideologa Partije, koji je zbog svojih stavova o nužnosti demokratskih promjena u dotadašnjoj politici i svijesti uopće isključen iz Centralnoga komiteta i udaljenih sa svih funkcija u SKJ.¹⁰⁵ Zazirući od stvarnih promjena koje bi ugrozile njihovu prevlast, godinu nakon Četvrtoga plenuma CK SKJ,

¹⁰¹ Ustav je, na temelju propagandnih poruka, poput one o radu kao „jedinome mjerilu čovjekova materijalnog i društvenog položaja“ ili o društvenome upravljanju kao „neotuđivome pravu proizvođača i svih građana“, ujedno prozvan „poveljom samoupravljanja“. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 497; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 341

¹⁰² Nakon neuspješne prve Petoljetke, do 1956. godine donosili su se jednogodišnji planovi u kojima je zamjetna preorijentacija s teške na laku industriju. Jednak je pristup zadržan i kod drugoga petogodišnjeg plana (1957. – 1961.), koji posvećuje pozornost poljoprivredi, stambenoj i komunalnoj djelatnosti, prometu, trgovini i turizmu. Gospodarske su promjene dovele do privrednoga rasta i povećanja životnoga standarda. Konkretno, prosječni godišnji rast proizvodnje između 1953. i 1963. godine bio je 9,5%, a rast osobne potrošnje 10%. U tome je razdoblju u Jugoslaviji otvoreno oko dva milijuna novih radnih mjesta, što se odrazilo i na nacionalni dohodak, koji je od 1945. do 1960. godine porastao dva i pol puta. Iako je jugoslavenski privredni rast bio među najvišima u svijetu, iza toga čuda skrivalo se mnogo manjkavosti, poput neracionalnoga investiranja i prevelike zaduženosti, koje će kasnije usporiti razvoj, pa i unazaditi privredu. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 477, 491-493

¹⁰³ Godine 1951. s radom prestaju komisije i odjeljenja za agitprop u oblasnim i kotarskim komitetima, a iduće godine, nakon Šestoga kongresa KPJ, i uprave kod republičkih centralnih komiteta. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 42

¹⁰⁴ Tzv. ideološko otopljanje odnosi se na razdoblje od ukidanja Agitpropa 1952. godine do osnivanja Ideološke komisije 1955. godine. Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 81-82

¹⁰⁵ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 486-487; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 312-314

održanoga u ožujku 1954. godine, Partija je osnovala Komisiju za ideološko-politički rad CK SKJ (Ideološka komisija), kojoj je povjerila nekadašnje zadaće Agitpropa.¹⁰⁶

Djelatnost Ideološke komisije, koja je, između ostaloga, obuhvaćala ideološko uzdizanje partijskih kadrova, kontrolu umjetničkoga i prosvjetnoga rada te organizaciju različitih proslava, zasnivala se na težnji za jačanjem patriotizma i jedinstva.¹⁰⁷ Na važnosti je posebno dobila kulturna unifikacija, u kontekstu koje započinju diskusije o međusobnome odnosu republičkih nastavnih planova i programa. Kao što bi kulturna politika čitave zemlje trebala biti jedinstvena, tako bi, po mišljenju dijela partijskih krugova, i školstvo u svojoj suštini trebalo imati „jugoslovenski socijalistički karakter“, koji doduše „ne bi isključivao nacionalne specifičnosti“.¹⁰⁸ Poznavanje povijesti i kulture drugih naroda Jugoslavije trebalo je poslužiti razvoju svijesti o Jugoslaviji kao cjelini.¹⁰⁹

Osim međusobnoga povezivanja, u prosvjetnoj je politici, posebno nakon donošenja *Rezolucije Informbiroa*, bilo važno i isticanje različitosti, u prvome redu prema sovjetskome modelu, dotadašnjemu uzoru. Na samome kraju 1949. godine održan je Treći plenum CK KPJ, posvećen problematici školstva, na kojemu je donesen zaključak o potrebi odgoja *novog, slobodnog i odvažnog socijalističkog čovjeka, čija su shvaćanja široka i raznovrsna, kome su tuđi birokratizam i ukalupljenost misli*.¹¹⁰ U svega nekoliko sintagmi definiran je smjer cjelokupnoga daljnjeg jugoslavenskog razvoja, koji će svoju afirmaciju doživjeti na Šestome kongresu KPJ u idejama samoupravljanja i deetatzacije.

Iako potkraj 40-ih godina u mnogim krajevima Jugoslavije nije bilo realizirano ni sedmogodišnje školovanje, na Trećemu plenumu ujedno je donesena odluka o prelasku na sistem osmogodišnje školske obveze.¹¹¹ U idućemu su desetljeću različite institucije i organizacije, posebno Komisija za reformu školstva, ulagale napor u ujednačavanje republičkih školskih sistema kako bi se osmogodišnje školovanje u čitavoj Jugoslaviji

¹⁰⁶ Godinu dana nakon osnivanja savezne komisije, osnovana je Ideološka komisija CK SK Hrvatske. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 45; Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 82, 84

¹⁰⁷ Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 45; Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 86, 93-95

¹⁰⁸ Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 48; Najbar-Agičić, Magdalena, *nav. dj.*, str. 87

¹⁰⁹ Kulturnim zbližavanjem nastojalo se doskočiti nacionalnim pitanjima, skrivenima iza parole o bratstvu i jedinstvu. Već ranije svjesni postojećega problema, jugoslavensko je rukovodstvo na Osmome kongresu SKJ 1964. godine jasno istaklo misao kako rješenje treba tražiti između dviju krajnosti: stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije i zatvaranja u republičke okvire. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 500

¹¹⁰ „Rezolucija III. plenuma CK KP Jugoslavije o zadacima u školstvu“, *Pedagoški rad 1-2* (januar-februar 1950): 1, citirano kod: Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 43

¹¹¹ *Zakon o narodnim školama*, odredba o prelasku na osmogodišnje školovanje u Hrvatskoj, donesen je krajem 1951. godine, pola godine ranije od slične odredbe na saveznoj razini (*Opšte uputstvo o školovanju u školama za opšte obrazovanje*). Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 77

provodilo na jednak način. Njihov je rad rezultirao *Općim zakonom o školama* koji je Savezna skupština usvojila 1958. godine, svega dva mjeseca poslije Sedmog kongresa SKJ.¹¹²

Ondašnji ciljevi odgoja mogu se dovesti u korelaciju s političkim i društvenim aktualnostima. Naime, iako je naglasak ostao na osposobljavanju i odgoju budućih svjesnih graditelja socijalizma, u opisu njihova karaktera, umjesto borbenosti, ustrajnosti i odlučnosti, prednost je dana slobodi, samostalnosti, kritičnosti, radoznalosti i stvaralaštvu, odnosno demokratskome i liberalnome pristupu.¹¹³ Posebno je, kao njihov budući zadatak, izdvojen daljnji razvoj socijalističke demokracije, zasnovane na društvenome vlasništvu i samoupravljanju radnih ljudi.¹¹⁴ Radom, kao životnom potrebom povezanom s ljudskim dostojanstvom, budući bi naraštaji trebale podjednako pridonijeti ostvarenju vlastitih interesa, kao i razvoju te blagostanju zajednice.¹¹⁵ U opisu društvenih odnosa duhu bratstva i jedinstva pridružena je ravnopravnost, koja se, osim na razini naroda FNRJ, spominje i u međunarodnome kontekstu.¹¹⁶ Socijalistički je patriotizam pritom sveden na obranu slobode i nezavisnosti socijalističke domovine.¹¹⁷ Osim navedenoga, poveznica s jugoslavenskom vanjskom politikom, konkretno pokretom nesvrstanih, jest i formulacija o odgoju *istinskog pobornika prava i slobode čovjeka i naroda, nepomirljiva prema svakoj eksploataciji, diskriminaciji i tlačenju čovjeka i naroda*.¹¹⁸

Za provedbu partijskih zamisli na saveznoj je razini od prosinca 1948. do svibnja 1950. godine bilo zaduženo Ministarstvo za nauku i kulturu, čije će poslove, reorganizacijom državne uprave, preuzeti Savjet za nauku i kulturu, odnosno od siječnja 1953. godine Sekretarijat za prosvjetu Saveznoga izvršnog vijeća.¹¹⁹ Na republičkoj su se razini djelatnosti Ministarstva prosvjete NR Hrvatske te Ministarstva za kulturu i nauku objedinile 1951. godine osnivanjem Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu Vlade NR Hrvatske.¹²⁰ Ukidanje ministarstava i uvedba savjeta bio je simbolički čin u sklopu samoupravnih reformi koje su uslijedile nakon donošenja Ustava 1953. godine.

¹¹² Isto, str. 85

¹¹³ *Osnovna škola: programatska struktura*, Zavod za unapređenje nastave i općeg obrazovanja NR Hrvatske, Školska knjiga, 1958., str. 7-8

¹¹⁴ Isto

¹¹⁵ Isto

¹¹⁶ Isto, str. 9

¹¹⁷ Isto

¹¹⁸ Isto

¹¹⁹ Od 1956. godine Sekretarijat za prosvjetu Saveznoga izvršnog vijeća promijenio je ime u Sekretarijat za prosvjetu i kulturu Saveznoga izvršnog vijeća. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 53

¹²⁰ Godine 1956. od Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu Vlade NR Hrvatske oformit će se Savjet za prosvjetu NR Hrvatske, koji će djelovati do 1963. godine, i Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske, koji će s radom prestati 1961. godine. Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 54, 65

Članovi Savjeta, koje je odabiralo Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske, *donosili su nastavne planove i programe za osnovne i srednje škole, davali suglasnost za osnivanje i ukidanje škola, izrađivali smjernice za izradu udžbenika i drugih nastavnih sredstava, određivali komisiju za ocjenu udžbenika, odobravalu udžbenike i priručnike, poduzimali mjere za stručno usavršavanje nastavnika, potvrđivali izbor osoblja viših i visokih škola, itd.*¹²¹ Promjene u smjeru decentralizacije potaknule su osnivanje savjeta za prosvjetu i kulturu i kod narodnih odbora, u čijemu su radu sudjelovali predstavnici vlasti, građana i prosvjetnih radnika.¹²² Njihov je omjer redovito išao u korist članova Partije, što je u novostvorenome sustavu prividne demokracije omogućilo daljnju provedbu partijske volje.

III. II. Nastava materinskoga/ materinjega/ hrvatskoga ili srpskoga jezika/ hrvatskosrpskoga jezika¹²³ u razdoblju od 1950. do 1964. godine

Nekoliko mjeseci nakon Trećega plenuma CK KPJ, točnije 5. travnja 1950., u *Prosvjetnome vjesniku* objavljen je nacrt nastavnoga plana i programa za osmogodišnje škole, koji je trebao potaknuti argumentiranu i konstruktivnu diskusiju o načinu provedbe odluke o osmogodišnjoj školskoj obvezi. U dotičnome je nacrtu za nastavu Hrvatskoga ili srpskoga jezika u petome razredu tjedno bilo predviđeno šest školskih sati, dok se nastava iz toga predmeta u šestome, sedmome i osmome razredu trebala održavati pet sati tjedno.¹²⁴ Usporedba sa satnicom iz 1948. godine navodi na zaključak kako nacrt u tome pogledu nije predvidio ikakve promjene.

S druge strane, osim što se smanjio broj zadataka koje je trebalo ostvariti u sklopu nastave „materinjega jezika“, jedan od njih, ujedno i jedini u kojemu se nisu spominjali književnost i jezik, bio je sadržajno prilagođen aktualnoj jugoslavenskoj vanjskoj politici i unutarnjim okolnostima. Drugim riječima, stavljen je naglasak na potrebu „razvoja jugoslavenskoga socijalističkog patriotizma“ te je istaknuta njegova povezanost s „mržnjom prema neprijateljima domovine i rušiteljima mira u svijetu“.¹²⁵ S obzirom na onodobne neposredne događaje, sintagme „neprijatelji domovine“ i „rušitelji mira“ neupitno su se

¹²¹ Isto, str. 62-63

¹²² Isto, str. 63

¹²³ Naslov je prilagođen različitosti naziva za isti predmet, upotrijebljenih u dostupnim planovima i programima. U tekstu poglavlja koristit će se nazivi ovisno o njihovoj uporabi u konkretnome planu i programu, da bi se naposljetku pokušao izvući zaključak o kontekstu i značaju pojedinoga odabira.

¹²⁴ *Nacrt nastavnog plana i programa za škole osmogodišnjeg obaveznog školovanja*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, broj 3, 5.4.1950., str. 26

¹²⁵ Isto

odnosile na sovjetske istomišljenike koji su podupirali zahtjeve Rezolucije te time ugrožavali postojeći unutarnji poredak Jugoslavije i njezinu nezavisnost, samim time i međunarodnu stabilnost. Budući da je uporaba riječi „mržnja“ začudna i u političkome diskursu, u kontekstu odgoja mladih ljudi u potpunosti je neprihvatljiva te zapravo upućuje na razmjere informbiroovskoga sukoba. U toj je formulaciji zadatka nastave također spomenuta „svijest o dužnostima prema domovini i narodu“, koja se može povezati s „oduševljenjem za rad na socijalističkoj izgradnji“.¹²⁶ Navedeno bismo mogli protumačiti kao dragovoljno obavljanje obveznoga kako bi se nastavila nužna daljnja izgradnja željenoga socijalističkog sustava.

Zbog nezadovoljavajućih materijalnih uvjeta te nedostatka nastavničkoga kadra za daljnje proširivanje postojećih škola, u pojedinim su krajevima Hrvatske zadržane sedmogodišnje i šestogodišnje škole, s mogućnošću nastavka školovanja u osmogodišnjim školama. U nedostatku podataka za rad osmogodišnjih škola, vrijedni su podaci koje možemo iščitati iz nastavnih planova i programa šestogodišnjih škola, tim više što je u prethodno spomenutome nacrtu nastavnoga plana i programa određeno kako osnovna škola s pet ili šest razreda u petome i šestome razredu radi po nastavnome planu petoga i šestoga razreda osmogodišnje škole.¹²⁷ Iako u *Nastavnome planu i programu za V. i VI. razred šestorazredne osnovne škole*, objavljenome 21. lipnja 1951., nisu posebno istaknuti zadaci nastave „Hrvatskoga ili srpskoga jezika“, važno je zamijetiti promjenu u predviđenome tjednom broju sati koji je u šestome razredu povećan s pet na šest.¹²⁸

Već je iduće godine novi nacrt nastavnoga plana i programa predvidio smanjenje tjednoga broja sati u oba razreda.¹²⁹ Umjesto dotadašnjih šest, nastava „Hrvatskoga ili srpskoga jezika“ u petome i šestome razredu trebala se odvijati pet sati tjedno. Među zadacima nastave „materinskoga jezika“ spominje se *bratstvo i jedinstvo naših naroda, vjernost prema svojoj socijalističkoj domovini, poštivanje drugih naroda, ljubav prema radu i poštivanje prava i slobode čovjeka*.¹³⁰ Kao što biva očitim, ubrzo je u zadacima nastave govor mržnje prepustio mjesto porukama o potrebi međusobnoga poštivanja. Možemo pretpostaviti kako je ta promjena bila povezana sa zaključcima Šestoga kongresa KPJ, održanoga svega mjesec dana ranije, prije svega uz zaokret u odnosu prema Sovjetskome Savezu, čiji socijalistički sustav postaje opozicijski jugoslavenskome. S obzirom na promjenu u

¹²⁶ Isto

¹²⁷ Isto

¹²⁸ *Nastavni plan i program za V. i VI. razred šestorazredne osnovne škole*, objavljeno u: Prosvjetni vjesnik, 21.6.1951., str. 41

¹²⁹ *Nacrt nastavnog plana i programa za narodne četverogodišnje, šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole*, objavljeno u: Prosvjetni vjesnik, broj 7, 27.12.1952., str. 66

¹³⁰ Isto, str. 67

jugoslavenskoj vanjskoj politici, više nije bilo potrebe za traženjem i osudom odgovornih za sukob, već je bilo važno zadobiti potporu oko „vlastitoga puta u socijalizam“. Drugačija retorika mogla je utjecati ne samo na stav ostalih socijalističkih zemalja oko postojećega ideološkog razmimoilaženja, nego i na odnose sa Zapadom, u kojima je ideološke razlike trebalo nadići u korist međusobne suradnje. Nadalje, umjesto patriotizma, istaknuta je vjernost socijalističkoj domovini, koja se u biti svodila na isto – prihvaćanje i pokoravanje odlukama jugoslavenskoga rukovodstva. Važnost rada i ranije se isticala, a gradaciju pozitivnoga odnosa mogli bismo povezati s tada aktualnom idejom samoupravljanja. Naposljetku, zanimljiva je uporaba parole o bratstvu i jedinstvu, dotada nezabilježena među zadacima nastave materinskoga jezika, koja u konkretnome kontekstu može upućivati na potrebu zajedništva pri najavljenoj izgradnji novoga socijalističkog sustava.

U sljedećemu objavljenom nacrtu nastavnoga plana i programa iz 1953. godine, u zadacima nastave „materinskoga jezika“ riječ „ljubav“ upotrijebljena je u opisu odnosa prema čovjeku, životu, domovini, slobodi i socijalizmu.¹³¹ Osim ljubavi, pokretači djelovanja trebali bi biti altruizam te estetski i etički osjećaji.¹³² Potpuno su jednaki zadaci nastave „Hrvatskoga ili srpskoga jezika“ u *Privremenom nastavnom planu i programu za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole*, objavljenome 15. srpnja 1954.¹³³, dok su u djelu *Osnovna škola: programatska struktura*, objavljenome 1958. godine,¹³⁴ vidljive određene izmjene, koje doduše šalju istu poruku. Pritom je u potonje navedenome planu i programu posebno istaknuta ljubav prema „radnome čovjeku“, što je i razumljivo s obzirom na ključnu ulogu radnika u okviru daljnjega razvoja samoupravljanja.¹³⁵ Također, spominje se potreba da učenici općenito razumiju društvenu stvarnost kako bi ih ona potaknula na aktivno sudjelovanje u društvenome životu.¹³⁶ Drugim riječima, buduće djelovanje mladih u potpunosti bi trebalo biti samoinicijativno, potaknuto vlastitim zapažanjima i htijenjima.

Svojevrsno uopćavanje i smanjenje broja zadataka povezanih s jugoslavenskom vanjskom i unutarnjom politikom dovelo je u nastavnome planu i programu za „materinski jezik“ iz 1960. godine¹³⁷ do njihovoga potpunog izostavljanja. Budući da su te godine sveukupno bila napisana tri sažeto oblikovana zadatka nastave „Hrvatskosrpskoga jezika“,

¹³¹ *Nacrt nastavnog plana i programa za četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole*, objavljeno u: Prosvjetni vjesnik, broj 12, 6.11.1953., str. 102

¹³² Isto

¹³³ *Privremeni nastavni plan i program za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole*, objavljeno u: Prosvjetni vjesnik, broj 7, 15.7.1954., str. 55

¹³⁴ *Osnovna škola: programatska struktura*, str. 26

¹³⁵ Isto

¹³⁶ Isto

¹³⁷ *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*, Školska knjiga, Zagreb, 1960, str. 29

možda je izostanak vanjskih poveznica posljedica jednostavnije formulacije biti toga predmeta. Istodobno, u uvodnome su dijelu nastavnoga plana i programa izneseni opširnije opisani sveukupni ciljevi odgoja, s naglaskom upravo na „društvenoj stvarnosti“. Možemo pretpostaviti kako je zapravo riječ o drugačijoj strukturi plana i programa, u kojoj izdvojenost ciljeva nastave upućuje na važnost svakoga predmeta u njihovome ostvarivanju.¹³⁸

Kako je došlo do smanjenja satnice „Hrvatskoga ili srpskoga jezika“ u petome i šestome razredu 1952. godine, što je zadržano 1953. godine, tako se i tjedni broj sati u sedmome i osmome razredu smanjio s pet na četiri, o čemu svjedoči dostupan privremeni nastavni plan i program iz 1954. godine.¹³⁹ Godine 1958. uslijedile su nove promjene, pri čemu je tjedni broj sati u šestome razredu smanjen s pet na četiri, a u sedmome i osmome razredu s četiri na tri sata.¹⁴⁰ Plan i program iz 1960. godine predvidio je povećanje satnice u sedmome i osmome razredu s tri na četiri sata tjedno.¹⁴¹ Naposljetku, prema planu i programu iz 1964. godine nastava „Hrvatskosrpskoga jezika“ trebala se održavati pet sati tjedno u petome i šestome razredu te četiri sata tjedno u sedmome i osmome razredu.¹⁴² Sveukupno možemo konstatirati kako u dostupnim nastavnim planovima i programima postoji tendencija smanjenja tjednoga broja sati za „materinski“ ili „materinji jezik“, odnosno „Hrvatski ili srpski jezik“ ili „Hrvatskosrpski jezik“. Iako bi se instinktivno moglo zaključiti kako je došlo do određenoga gubitka važnosti toga predmeta u odgojnome i obrazovnome sustavu, vjerojatnije je riječ tek o promjeni koja je povezana s potrebom povećanja broja sati ostalih predmeta, ovisno o opširnosti i zahtjevnosti njihovoga sadržaja, uz istodobnu prilagodbu satnice uzrastu učenika.

Naposljetku, možemo se osvrnuti na različite nazive jezika, među kojima je prednost uglavnom imao naziv „materinski“, osim u nacrtu nastavnoga plana i programa iz 1950. godine te u planu i programu iz 1958. godine, gdje je upotrijebljen izraz „materinji“. Ulaskom u novu državu, hrvatskome je jeziku, kao zasebnome u odnosu prema slovenskome, srpskome i makedonskome, bila zajamčena ravnopravnost. Međutim, od samoga je početka, što je vidljivo i u nazivu „hrvatski ili srpski jezik“, postojala tendencija da se dotični jezici približe. Štoviše, *Novosadskim dogovorom* iz 1954. godine ustanovljeno je kako je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik s dva međusobno ravnopravna izgovora, ijekavskim i

¹³⁸ Budući da su ciljevi odgoja prepisani iz programa za 1958. godinu, njihovoj je analizi prethodno posvećeno nekoliko redaka u sklopu govora o jugoslavenskoj prosvjetnoj politici.

¹³⁹ *Privremeni nastavni plan i program za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole*, str. 55

¹⁴⁰ *Osnovna škola: programatska struktura*

¹⁴¹ *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*

¹⁴² *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*, II. redigirano izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1964.

ekavskim.¹⁴³ Godine 1958. nije upotrijebljen nijedan od spomenutih naziva, no 1960. godine jezik se u nastavnome planu i programu naziva „hrvatskosrpski“, što je bilo u skladu s odlukama novosadskoga sastanka. Iako je novi naziv ozakonjen tek Ustavom¹⁴⁴ iz 1963. godine, njegova ranija uporaba u nastavnim planovima i programima mogla je biti povezana s istodobnom objavom jedinstvenoga pravopisa hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga književnog jezika.

III. II. I. Lektira prema *Nacrtu nastavnog plana i programa za škole osmogodišnjeg obaveznog školovanja iz 1950. godine*

V. razred	VI. razred	VII. razred	VIII. razred
Narodne pjesme, narodne pripovijetke	Narodne pjesme i pripovijetke	Narodne pjesme i pripovijetke	Šenoa: Čuvaj se senjske ruke
Ćopić: Armija odbrana tvoja, Priče partizanke, Bojna lira pionira	Ćopić: Udarnici	Cankar: Lijepa naša domovino, Datulje, Desetica	Šimunović: Duga
Defoe: Robinson	Dositej: Basne	Ćopić: Izabrane pripovijetke	Nazor: Pjesme partizanke
Gajdar: Timur i njegova četa	Gajdar: Škola	Glišić: Šilo za ognjilo, Glava šećera	Lazarević: Sve će to narod pozlatiti
Hugo: Gavroche	Cankar: Sluga Jernej i njegovo pravo	Šenoa: Branka, Prijan Lovro	Kočić: Istiniti zulum Simeuna đaka
Izabrane bajke naroda SSSR	Voranc: Đurđevak	Kočić: Jazavac pred sudom	Dončević: Bezimeni
Izabrane bajke ostalih naroda	Kasilj: Dragi moji dječaci	Kumičić: Začudeni svatovi	Andrić: Na Drini ćuprija
Zmaj: Odabrane dječje pjesme	Katajev: Sin puka	Nazor: S partizanima, Legende o drugu Titu, Veli Jože	Furmanov: Čapajev
Kononov: Priče o Lenjinu	Kočić: Grob slatke duše, Kroz mećavu	Nenadović: Pisma iz Italije	Gogolj: Taras Buljba
Levstik: Martin Krpan	Lebedjev: Frunze	Novak: Nezasitnost i bijeda	Gorki: Među ljudima
Lovrak: Družba Pere	Lovrak: Djeca	Preradović: Odabrane	Ljubiša: Kanjoš

¹⁴³ Pranjković, Ivo, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.*, objavljeno u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Matica hrvatska, 2006, str. 31

¹⁴⁴ Iako u Ustavu pod članom 42. stoji kako su „jezici naroda Jugoslavije ravnopravni“, iz člana 131. možemo razaznati kako se pritom mislilo na ravnopravnost srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika sa slovenskim i makedonskim [Član 131. *Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u službenom listu federacije u autentičnim tekstovima na jezicima naroda Jugoslavije: srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom, slovenskom i makedonskom.* (str. 70)]. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*, Narodne novine, Zagreb, 1963.

Kvržice	velikog sela	pjesme	Macedonović
Nazor: Kajmbušćak	Nazor: Pionir Grujo	Sremac: Putujuće pozorište	Ostrovski: Kako se kalio čelik
Puškin: O ribaru i ribici	Seliškar: Drugovi	Sterija: Laža i paralaza	Twain: Jenki na dvoru kralja Artura
Tolstoj: Zlatni ključ	Seton-Thompson: Vinipeški vuk	Veselinović: Hajduk Stanko	Turgenjev: Mumu
Seliškar: Mazge	Swift: Guliver u Liliputu	Šenoa: Zlatarevo zlato, Seljačka buna	
	Twain: Pustolovine Toma Sawyera	Tolstoj: Djetinjstvo	
	Uralske bajke	Gorki: Djetinjstvo	

Budući da u tekstu plana i programa nije definirano koliko bi minimalno lektira učenici morali pročitati tijekom školske godine, možemo samo pretpostaviti kako je njihov broj ostao jednak onome iz 1948. godine. S druge strane, važno je zamijetiti promjene u broju predložene lektire koje su, u odnosu na popis iz 1948. godine, rezultirale zamjetno manjom ponudom autora i djela. Umjesto dotadašnjih 30-ak, nastavnici su prema novome nacrtu mogli birati između 20-ak naslova po pojedinome razredu. Upravo nam podaci o izostavljenim autorima i djelima mogu koristiti kao osnova za daljnje promišljanje o načinu oblikovanja popisa lektire, odnosno o mogućemu utjecaju aktualnih političkih i društvenih okolnosti.

Od trideset ruskih autora zadržano je njih trinaest (Furmanov, Gajdar, Gogolj, Gorki, Kassilj, Katajev, Kononov, Lebedev, Ostrovskij, Puškin, Tolstoj A., Tolstoj L., Turgenjev), među kojima četiri ondašnja suvremenika (Kassilj, Katajev, Kononov, Lebedev). Ako ponovno izdvojimo Gogolja, Gorkoga, Puškina, Tolstoja L. i Turgenjeva kao svjetske klasike, o dijelu preostalih autora možemo govoriti u kontekstu dječje književnosti kojoj je pripadao barem dio njihova opusa (Gajdar, Kassilj, Kononov). Prema naslovima njihovih odabranih djela možemo naslutiti kako su ona sadržajno prilagođena osnovnoškolskome uzrastu (*Škola*, *Dragi moji dječaci*, *Priče o Lenjinu*).

Sedamnaest ruskih autora vjerojatno je izostavljeno s popisa zbog postojećih nesuglasica sa Sovjetskim Savezom, koje je Jugoslavija, sudeći po zadacima nastave materinskoga jezika, još uvijek nastojala izgladiti. Navedeno bismo ujedno mogli iskoristiti kao polazište za osvrt na preostale ruske autore koji su zadržali svoje mjesto, s time da nepoznanica ostaje kriterij njihova odabira. Nejasni su, primjerice, razlozi izostavljanja Iljina, koji je očigledno samo dvije godine ranije u Jugoslaviji bio jedan od omiljenih ruskih pisaca za mladež, na popisu lektire zastupljen s čak četiri djela (*Priča o stvarima*, *Crnim po bijelom*, *Prirodne sile i moć ljudi*, *Kako je čovjek postao divom*), tim više što su istodobno na popisu

zadržani Čapajev, Frunze i *Kako se kalio čelik*, reprezentativna djela socijalističkoga realizma revolucionarne i ratne tematike. Spomenuto nas navodi na zaključak kako je u novome nacrtu zapravo u manjem opsegu obuhvaćena različitost ruskih djela prisutnih na popisu iz 1948. godine. O suzdržanosti promjena svjedoče i *Izabrane bajke naroda SSSR* kojima su na popisu pridružene *Izabrane bajke ostalih naroda*. Time je ostavljena mogućnost njihova čitanja, ali je omogućen i odabir bajki drugih naroda.

Svoje su mjesto na popisu lektire zadržale i *Narodne pjesme* te *Narodne pripovijetke*, dok su izostavljene *Narodne pjesme iz NOB*. Ako uzmemo u obzir ondašnju važnost potpore širokih masa u obrani od sovjetskih optužbi, i to u kontekstu očuvanja rukovodećih položaja, spomenuta je promjena na neki način začudna, prije svega jer se koherentnost postizala pozivanjem na zajedničko iskustvo borbe. Partizanska je tematika ipak ostala prisutna, napose u djelima Branka Ćopića (*Priče partizanke*, *Bojna lira pionira*) i Vladimira Nazora (*Pionir Grujo*, *S partizanima*, *Legende o drugu Titu*, *Pjesme partizanke*).

Budući da su s popisa lektire izostavljena samo dva srpska (Jakšić, Matavulj), jedan hrvatski (Kozarac), jedan slovenski (Finžgar) te dva makedonska (Janevski, Markovski) književnika, omjer ruskih autora i onih koji su pripadali književnostima s područja ondašnje jugoslavenske države uvelike se promijenio u korist potonjih. Neznatnim brojčanim smanjenje na popisu ih je ostalo dvadeset i troje, a zajedno s novopridruženim Vorancem, ukupno dvadeset i četvero. Ako ponovno izuzmemo Andrića kao hrvatskoga i srpskoga književnika te Ćopića i Kočića kao istodobno bosanskohercegovačke i srpske književnike, uvidjet ćemo kako je na popisu broj hrvatskih i srpskih književnika izjednačen. I dok je Finžgar prepustio mjesto Vorancu unutar slovenske četvorke, a Ljubiša kao crnogorski književnik zadržao svoje, makedonska je književnost ostala bez predstavnika. Budući da je Markovski otvoreno podupirao mišljenje Informbiroa, njegovo je uklanjanje s popisa lektire u neku ruku razumljivo, tim više ako uzmemo u obzir njegovo kasnije zatočeništvo na Golome otoku. Zašto je ista sudbina zadesila i lektirno djelo S. Janevskoga, koje je, sudeći po naslovu (*Pioniri*, *pionirke*, *bubice i šumske zverke*), nekadašnji sudionik NOB-a, nagrađivani pisac, prilagodio osnovnoškolskome uzrastu, teško je protumačiti. Također je nejasan kriterij izostavljanja Jakšića, Matavulja i Kozarca, čija se djela danas u srpskoj ili hrvatskoj književnosti drže reprezentativnima iz razdoblja romantizma, odnosno realizma.

Od autora zadržanih na popisu mogli bismo izdvojiti već spomenutoga Nazora, koji je sa svojih šest djela ostao prisutan u svakome razredu, potom Ćopića, čija djela nisu bila predviđena za čitanje jedino u osmome razredu, te naposljetku Šenou, prije svega zbog

povećanja broja njegovih djela koje su nastavnici u sedmome razredu mogli odabrati za čitanje. Romanima s tematikom iz njegove suvremenosti (*Prijan Lovro, Branka*) pridruženi su povijesni romani *Zlatarevo zlato* i *Seljačka buna*.

Među ostalim europskim te američkim autorima nije bilo važnijih promjena. Osim što je *Robinson* postao svojina isključivo Defoea, što nas je oslobodilo nedoumica oko verzije koju supotpisuje Čukovski, bez svoga su mjesta ostali Dickensov *Oliver Twist* i Londonov *Bijeli očnjak*, dok se kao novo djelo na popisu pojavio *Jenki na dvoru kralja Arthura* Marka Twaina. Budući da nema objašnjenja za spomenute izmjene, ostaje tek za vjerovati kako su one bile pokusnoga karaktera, nepovezane sa statusom pojedinoga autora i djela.

III. II. II. Lektira prema Nastavnom planu i programu za V. i VI. razred šestorazredne osnovne škole iz 1951. godine

V. razred	VI. razred
Narodne pripovijetke	Šenoa: Postolar i vrag, Kugina kuća, Kameni svatovi, Turopoljski top
Narodne pjesme	Ljubiša: Kanjoš Macedonović
Andersen: Bajke	Levstik: Martin Krpan
Grimm: Priče	Dositej: Basne
I. Brlić-Mažuranić: Šegrt Hlapić	Lafontaine: Basne
Čapek: Bajke	Krilov: Basne
Puškin: Priča o ribaru i ribici	Prežihov Voranc: Đurđice
Ewald: Dvonožac	Seliškar: Drugovi
Seliškar: Družba sinjega galeba	Sienkiewicz: Kroz pustinju i prašumu
Bevk: Čobančići	L. N. Tolstoj: Kavkaski zarobljenik
Zmaj Jovan Jovanović: Odabrane dječje pjesme	J. Verne: Petnaestogodišnji kapetan, Tajanstveni otok
Nazor: Dječja knjiga	Kipling: Knjiga o džungli
B. Ćopić: Priče partizanske, Vratolomne priče	Defoe: Robinson
Lovrak: Vlak u snijegu, Družba Pere Kvržice	Beecher Stowe: Čiča Tomina koliba

U planu i programu za peti i šesti razred, objavljenome samo godinu dana poslije prethodno spomenutoga nacerta, nije došlo do većih promjena u broju predloženih autora i djela po pojedinome razredu. Međutim, budući da je značajan broj autora prepustio svoja mjesta onima koji se dotad nisu pojavljivali na popisima lektira, možemo govoriti o velikim izmjenama koje su rezultirale potpuno drugačijim popisom od dotad objavljenih.

Tendencija smanjenja broja ruskih autora dovela je do njihovoga gotovo potpunog izostanka. Utjecaj ruske književnosti sveo se na svega tri autora, redom klasika svjetske

književnosti, među kojima dvojica neupitno (Puškin, Krilov), a treći vjerojatno (Tolstoj L.), potpisuju djela namijenjena dječjem uzrastu (*Priča o ribaru i ribici*, *Basne*, *Kavkasti zarobljenik*). Prva nas misao navodi na zaključak kako je riječ o posljedicama sukoba sa Sovjetskim Savezom, kojemu jugoslavensko rukovodstvo u ono doba sve glasnije i jasnije postupno pripisuje drugačiji karakter. Naime, sukob pomalo prerasta okvire nesporazuma te postaje ideološki uvjetovan, zbog čega se njegovo rješenje počinje tražiti među konačnim raskidom, a ne obnovom veza.

Samo pogledom na ostale autore prisutne na dotičnome popisu možemo ustvrditi kako je riječ o dalekosežnijim promjenama, koje nisu obuhvatile samo ruske, već i autore drugih književnosti. Naime, od svih Nazorovih djela na popisu je svoje mjesto pronašla jedino *Dječja knjiga*, koju po naslovu možemo povezati s Ćopićevim *Vratolomnim pričama*. Od partizanske su tematike, na prvi pogled, ostale jedino *Priče partizanske*, drugo, ujedno i posljednje Ćopićevo djelo na ovome popisu. Osim Nazora, od hrvatskih su književnika zadržani jedino Lovrak, s popularnim djelima za mladež u kojima je posebno istaknuta ideja zajedništva (*Vlak u snijegu*, *Družba Pere Kvržice*), te Šenoa sa svojim moralističkim povjesticama (*Postolar i vrag*, *Kugina kuća*, *Kameni svatovi*) i jednom pripoviješću (*Turopoljski top*). Pridružila im se Ivana Brlić-Mažuranić s prvim hrvatskim dječjim romanom (*Šegrt Hlapić*), koji je uvelike pridonio njezinoj slavi i statusu „klasičnoga pisca“ i „hrvatskoga Andersena“.

Nasuprot ukupno četiri hrvatska književnika na popisu su svoje mjesto pronašla samo dva srpska (Zmaj, Dositej), obojica s djelima namijenjenima mlađemu uzrastu (*Odabrane dječje pjesme*, *Basne*). Odabrana djela ujedno predstavljaju vrhunski domet njihovoga stvaralaštva, koji im je osigurao popularnost i izvan granica republike. Premda su Cankarova djela izostavljena s popisa, slovenskim se autorima pridružio Bevk, zbog čega je njihov ukupan broj bio izjednačen s onim hrvatskih autora. Ako bismo nabrojanima pridružili Ljubišu kao crnogorskoga književnika, dobili bismo da je ukupan broj autora s prostora koje je tada obuhvaćala jugoslavenska država bio dvanaest, što je više nego godinu ranije kada je na popisu za peti i šesti razred bilo ukupno deset autora s toga područja. Iako su u vrijeme objavljivanja plana i programa Nazor i Voranc bili pokojni, možemo reći kako je među njima bilo šestero suvremenih autora, od kojih većina nekadašnjih partizana ili članova KPJ.

Naposljetku, osim što se zamjetno povećao broj autora iz ostalih europskih država, bitno se promijenio i njihov odabir. Jedini autor iz te kategorije čije je djelo bilo prisutno i na ranijim popisima bio je Defoe, dok se svi ostali pojavljuju po prvi puta. Među ukupno desetero autora, od kojih dvojica pripadaju danskoj (Andersen, Ewald), dvojica francuskoj

(La Fontaine, Verne), dvojica engleskoj (Defoe, Kipling) te po jedan češkoj (Čapek), poljskoj (Sienkiewicz), njemačkoj (braća Grimm) i američkoj (Beecher Stowe) književnosti, nema nijednoga ondašnjeg suvremenika. Njihova odabrana djela, bilo da je riječ o bajkama (Andersenove i Čapekove *Bajke*), basnama (La Fontaineove *Basne*), pričama (Grimmove *Priče*) ili pustolovnim romanima (*Dvonožac*, *Kroz pustinju i prašumu*, *Petnaestogodišnji kapetan*, *Tajanstveni otok*, *Knjiga o džungli*, *Robinson*, *Čiča Tomina koliba*), sadržajno su zanimljiva i uzbudljiva, jednako kao i poučna, prije svega u moralnome smislu.

Sveukupni je dojam kako je u odabiru spomenutih djela prevladao kriterij njihove sadržajne i formalne prilagođenosti osnovnoškolskome uzrastu. Pritom je uzeta u obzir i popularnost određenoga djela, kao i razina njegove didaktičnosti. Navedeno bismo mogli iskoristiti kao objašnjenje za brojčanu prevlast autora zapadne i srednje Europe, ali i za uvelike smanjenu prisutnost ruskih autora. Ako sukob sa Sovjetskim Savezom nije imao pretpostavljeni direktni utjecaj, on je svakako mogao poslužiti kao poticaj za drugačiji pristup odabiru djela. Možda je u tome trenutku jugoslavenska vlast odlučila zaokupiti učeničku pažnju fantastičnim pričama, barem dok se ne dogovore daljnji koraci u unutarnjoj i vanjskoj politici. Takvo je promišljanje ujedno moglo biti i razlogom izbacivanja djela partizanske tematike, neovisno o njihovoj kvaliteti i dotadašnjoj popularnosti.

III. II. III. Lektira prema Nacrtu nastavnog plana i programa za narodne četverogodišnje, šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole iz 1952. godine

V. razred	VI. razred
Narodne pripovijetke i narodne pjesme	Biografije narodnih heroja
Biografije narodnih heroja	Šenoa: Postolar i vrag, Kugina kuća, Kameni svatovi, Turopoljski top
Andersen: Bajke	Ljubiša: Kanjoš Macedonović
Grimm: Priče	Levstik: Martin Krpan
I. Brlić-Mažuranić: Šegrt Hlapić	Dositej: Basne
Čapek: Bajke	Prežihov Voranc: Đurđice
Puškin: Priča o ribaru i ribici	Seliškar: Drugovi
Ewald: Dvonožac	L. N. Tolstoj: Kavkaski zarobljenik
Seliškar: Bratovšina sinjega galeba	J. Verne: Petnaestogodišnji kapetan, Tajanstveni otok
Bevk: Čobančići	Kipling: Knjiga o džungli
Zmaj Jovan Jovanović: Odabrane dječje pjesme	Defoe: Robinson
Nazor: Dječja knjiga	Stowe: Čiča Tomina koliba
B. Čopić: Priče partizanske, Vratolomne priče	J. London: Zov prašume

Lovrak: Vlak u snijegu, Družba Pere Kvržice	J. Veselinović: Hajduk Stanko
E. T. Seton: Divlje životinje u svom zavičaju	F. Bevk: Mali buntovnik
A. Demaison: Knjiga o životinjama, koje zovemo zvijeri	M. Twain: Tom Sawyer, Huk Finn
Čehov: Koštanka	V. Nazor: Veli Jože
Esopove basne	

Nacrt nastavnoga plana i programa, objavljen godinu dana poslije, nije predvidio veće izmjene. Umjesto La Fontaineovih i Krilovovih *Basni* odabrane su *Esopove basne*, koje ne samo da imaju neupitnu i trajnu vrijednost među čitateljstvom, već su uzor i inspiracija brojnim basnopiscima. Više je prostora ostavljeno američkoj književnosti, koju je na prethodnome popisu predstavljala jedino Beecher Stowe. Pridružili su joj se Seton, London i Twain, autori prisutni na ranijim popisima lektira, ali većinom s drugim naslovima, jednako pustolovnim i zanimljivim. Svoje je mjesto također vratio Veselinović, čiji je povijesni roman *Hajduk Stanko* bio prisutan na popisima iz 1948. i 1950. godine. Valja primijetiti i kako je uz Nazorovu *Dječju knjigu* na popis ponovno uvrštena pripovijetka *Veli Jože*.

Vjerojatno najintrigantnija odluka jest ona o uvedbi *Biografije narodnih heroja* kao lektirnoga djela u oba niža razreda osmogodišnje škole. Takav odabir mogao je biti povezan s očiglednom zabrinutošću partijskih ideologa zbog pojave mlade generacije bez ratnoga iskustva i živoga sjećanja na ratne događaje.¹⁴⁵ Sukladno tome, različitim strategijama nastojala se očuvati svijest o važnosti i vrijednosti narodnooslobodilačkih napora.

III. II. IV. Lektira prema *Nacrtu nastavnog plana i programa za četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole iz 1953. godine*

V. razred	VI. razred
biografije narodnih heroja	biografije narodnih heroja
Narodne pripovjetke, narodne pjesme	Šenoa: „Postolar i vrag“, „Kugina kuća“, „Kameni svatovi“ i „Turopoljski top“
Zmaj Jovan Jovanović: „Odabrane dječje pjesme“	Ljubiša: „Kanjoš Macedonović“
Vlad. Nazor: „Dječja knjiga“	Levstik: „Martin Krpan“
„Esopove basne“	Prežihov Voranc: „Đurđice“
Andersen: „Bajke“	Seliškar: „Drugovi“
Grimm: „Priče“	L. N. Tolstoj: „Kavkaski zarobljenik“
Puškin: „Priča o ribaru i ribici“	J. Verne: „Petnaestogodišnji kapetan“ i „Tajanstveni otok“

¹⁴⁵ Koren, Snježana, *nav. dj.*, str. 449

Branko Ćopić: „Priče partizanke“ i „Vratolomne priče“	Kipling: „Knjiga o džungli“
Ivana Brlić-Mažuranić: „Priče iz davnine“ i „Čudnovate zgrade Šegrta Hlapića“	Defoe: „Robinson“
T. Seliškar: „Družina sinjeg galeba“	Harriet Beecher Stowe: „Koliba čiče Toma“
Bevk: „Čobančiči“	J. London: „Zov prašume“
M. Lovrak: „Vlak u snijegu“ i „Družba Pere Kvržice“	J. Veselinović: „Hajduk Stanko“
E. Seton-Thompson: „Divlje životinje u svom zavičaju“ i dr.	F. Bevk: „Mali buntovnik“
A. Demaison: „Knjiga o životinjama, koje zovemo zvijeri“	M. Twain: „Tom Sawyer“
Čehov: „Kaštanka“	V. Nazon: „Veli Jože“
Ivan Šibl: „Partizanski razgovori“	R. Čolaković: „Zapisi“
Ch. i M. Lamb: „Priče iz Shakespearea“	
G. Schwab: „Priče iz klasične starine“	

Sljedeći je nacrt nastavnoga plana i programa zanimljiv zbog odabira djela istaknutoga hrvatskog partizana i komunista I. Šibla, kao i bosanskohercegovačkoga sudionika NOB-a te člana Partije R. Čolakovića. U poslijeratnoj su Jugoslaviji obojica obnašali važne državne i partijske funkcije, što je vjerojatno bio i razlog odabira njihovih djela kao lektirnih. Njihovoj memoarskoj prozi, koja tematizira zbivanja u vrijeme „oslobodilačkoga rata“, mogli bismo pridružiti tendencije naznačene odabirom *Biografija narodnih heroja*. Budući da nije riječ o vrhunskim književnim ostvarenjima, štoviše ni o djelima namijenjenima djeci i mladeži, očigledno su prevagu u njihovu odabiru odnijele tematika djela i politička podobnost autora. Razlog njihove neprisutnosti na popisima ranijih godina jest vrijeme njihove objave, pri čemu su Čolakovićevi *Zapisi* izlazili u svescima od 1947. godine, s time da je 1952. godine objavljen četvrti od ukupno pet svezaka, dok su Šiblovi *Partizanski razgovori* svjetlo dana ugledali upravo u godini donošenja ovoga nacrtu.

Od ostalih izmjena možemo spomenuti izostanak Dositejevih *Basni*, Ewaldova *Dvonošca* i Twainova *Huka Finna*, čija su mjesta popunili engleski književnici Charles i Mary Lamb te njemački književnik Schwab. Potonje spomenuti autori djelovali su u drugoj polovici XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, a vrhunski domet njihova rada predstavljaju upravo izabrana djela, obrade Shakespeareovih drama (*Priče iz Shakespearea*) te njemačkih legendi i antičkih mitova (*Priče iz klasične starine*), prilagođene dječjem uzrastu.

III. II. V. Lektira prema Privremenom nastavnom planu i programu za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole iz 1954. godine

VII. razred	VIII. razred
A. Šenoa: Zlatarevo zlato, Seljačka buna, Karanfil s pjesnikova groba, Turopoljski top, Mila Gojsalić i Propast Venecije	A. Šenoa: Branka, Prosjak Luka, Čuvaj se senjske ruke
M. Glišić: Prva brazda, Glava šećera	E. Kumičić: Začudeni svatovi
V. Novak: Nezasitnost i bijeda	L. Lazarević: Na bunaru, Sve će to narod pozlatiti
V. Nazor: Veli Jože, Kurir Loda, Legenda o drugu Titu	P. Kočić: Jazavac pred sudom
I. Cankar: Desetica, Šalica kave, Naranča	V. Nazor: Medvjed Brundo, S partizanima, Prodika na moru
P. Kočić: Jablan, Vukov gaj, Kroz mećavu	D. Šimunović: Alkar, Duga
B. Čopić: Armija – odbrana tvoja	R. Domanović: Stradija, Kraljević Marko drugi put među Srbima
M. Gorki: Priče, bajke i legende	I. Andrić: Priča o kmetu Simanu, Rzavski bregovi
Jakovljević: Amundsen	V. Petrović: Prepelica u ruci
Stefan Zweig: Magellan	M. Krleža: Domobran Jambrec
Ch. Dickens: Oliver Twist	J. Kolar: Mi smo za pravicu
J. London: Bijeli očnjak	J. Dončević: Bezimeni
M. Lovrak: izbor iz njegovih djela	R. Čolaković: Zapis iz Oslobođilačkog rata
biografije narodnih heroja	M. Nožinić: Demonja
R. Čolaković: Zapis	J. Popović: Istinite legende
Dedijer: Dnevnik	M. Gorki: Djetinjstvo, Mati
I. Šibl: Partizanski razgovori	I. Turgenjev: Mumu, Lovčevi zapisi
	Ch. Dickens: Cvrčak na ognjištu
	V. Dedijer: Dnevnik
	I. Šibl: Iz ilegalnog Zagreba

Kada bismo ovaj popis lektire za sedmi i osmi razred usporedili s onima za niže razrede osmogodišnjih škola, zamijetili bismo znatna razmimoilaženja, prije svega u pogledu nacionalnosti odabranih autora. Međutim, ako bismo se osvrnuli na popise iz 1948. i 1950. godine, ustvrdili bismo kako je u spomenutim višim razredima i ranije bila izražena naklonjenost prema čitanju „domaćih autora“. U tome kontekstu ne začuđuje podatak kako su na ovome popisu od dvadeset i osam ukupno odabranih autora dvadeset i dvoje s područja poslijeratne Jugoslavije (Andrić, Cankar, Čopić, Čolaković, Dedijer, Domanović, Dončević, Glišić, Kočić, Kolar, Krleža, Kumičić, Lazarević, Lovrak, Nazor, Novak, Nožinić, Petrović, Popović, Šenoa, Šibl, Šimunović). Među njima šestorica se autora po prvi puta pojavila na popisu lektire (Dedijer, Domanović, Kolar, Krleža, Nožinić, Petrović), dok su ostali, izuzev u

prethodnome poglavlju spomenutih Šibla i Čolakovića, s istim ili drugim naslovima čuvali svoja mjesta od 1948. godine. Zanimljivo je primijetiti kako je među novoizabranim autorima petero ondašnjih suvremenika (Dedijer, Kolar, Krleža, Nožinić, Petrović), redom istaknutih sudionika jugoslavenskoga političkoga, društvenoga i/ili kulturnoga života.

U vezi njihovoga odabira začuđuje tek podatak kako se Dedijer u vrijeme objave plana i programa nalazio na optuženičkoj klupi, zajedno s Đilasom, kojemu je navodno pomagao u uređivanju članaka. Iako je osuđen na uvjetnu kaznu koja mu je poslije i ukinuta, Dedijer je uklonjen sa svih političkih funkcija, između ostaloga, i iz CK SKJ, čijemu se radu pridružio 1952. godine. Bilo bi pretenciozno, na temelju odabira njegovoga djela u opisanim okolnostima, izvesti zaključak o nepostojanju političkoga utjecaja na oblikovanje popisa lektire. Možda bismo u tome istupu bili sigurniji da je između spomenutih zbivanja te objave dotičnoga plana i programa postojao određeni vremenski razmak.

Također, njegovo bismo djelo, s obzirom na tematiku, mogli uklopiti u narodnooslobodilački blok, koji je, u usporedbi s popisima iz dviju prethodnih godina, znatno proširen. Osim što su Čolakovićeve *Zapisi* bili predviđeni za čitanje i u oba viša razreda osmogodišnje škole, na popisu su ponovljene *Biografije narodnih heroja*, kao i Šiblovo djelo *Partizanski razgovori*, kojemu su u osmome razredu pridruženi memoari pod naslovom *Iz ilegalnog Zagreba*. Među ostalim bi djelima u tome kontekstu svakako trebalo izdvojiti *Demonju*, u kojemu je Nožinić progovorio o istoimenome jugoslavenskom narodnom heroju. S druge strane, ne bi valjalo zanemariti ni ponovni odabir Nazorovih djela *Legende o drugu Titu* i *S partizanima*. Sveukupno gledajući, partizanskoj je tematici, nakon nekoliko godina zatišja, prepušten nekadašnji prostor, isprva stvoren zbog potrebe legitimacije vlasti i jačanja patriotizma u razdoblju socijalističke izgradnje. Budući da je nešto teže povezati ondašnje političke i društvene aktualnosti s njihovim ponovnim odabirom, mogli bismo zaključiti kako je sredinom 50-ih godina poučavanje o NOB-u zapravo bilo povezano s dubokom ukorijenjenošću njegovih tekovina u nazore jugoslavenskoga rukovodstva. Sagledavajući širu sliku mogli bismo ustvrditi kako je navedeno svakako moglo koristiti kao uporište nezavisne politike u razdoblju blokovske podjele svijeta.

Nadalje, zanimljivo je primijetiti kako je među spomenutim autorima s područja ondašnje Jugoslavije ukupno bilo jedanaest hrvatskih književnika (Dončević, Kolar, Krleža, Kumičić, Lovrak, Nazor, Novak, Nožinić, Šenoa, Šibl, Šimunović), gotovo dvostruko više nego srpskih (Dedijer, Domanović, Glišić, Lazarević, Petrović, Popović). Budući da je na popisima za sedmi i osmi razred iz 1948. i 1950. godine njihov broj uglavnom bio izjednačen,

vjerojatno je riječ o znakovitoj promjeni, na čije će nam dosege, s obzirom na (ne)dosljednosti, ukazati tek kasniji popisi. Sveukupno gledajući, na popisu su brojem djela najviše bili zastupljeni Kočić, Šenoa i Nazor.

Iako je na popisu od slovenskih predstavnika bio prisutan jedino Cankar, ne možemo govoriti o većim izmjenama u tome pogledu jer su se ostali dosad spomenuti slovenski književnici većinom javljali na popisima za niže razrede osmogodišnjih škola. Doduše, mogli bismo istaknuti promjenu u odabiru Cankarovih djela, pri čemu je svoje mjesto izgubila pripovijetka *Lijepa naša domovino!*, jedina čiju smo tematiku prethodno uspjeli posredno povezati s poslijeratnom jugoslavenskom agitacijom i propagandom.

Naposljetku, možemo ustvrditi kako su se među autorima drugih nacionalnosti pojavila i dva nova imena (Jakovljević, Zweig), i to s djelima koja tematiziraju pothvate poznatih istraživača (*Amundsen, Magellan*), o kojima su autori čitali ili na kojima su osobno sudjelovali. Riječ je o relativno suvremenim autorima, što je mogao biti odlučujući čimbenik u njihovom odabiru. Preostala su četvorica (Dickens, Gorki, London, Turgenjev) bila prisutna i na ranijim popisima, s time da su Dickens i London, s istim djelima, privremeno bili izgubili svoja mjesta na popisu iz 1950. godine. S obzirom na njihov ponovni odabir, možemo zaključiti kako ranije izmjene nisu bile odraz drugačijega poimanja autora i/ili djela. U razdoblju otklona od socijalističkoga realizma začuđuje tek odabir djela *Mati*, koje sovjetska književnost svojedobno proglašava paradigmom takvoga stvaralaštva.

III. II. VI. Lektira prema nastavnome planu i programu objavljenome pod naslovom *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura iz 1960. godine*

V. i VI. razred	VII. i VIII. razred
Verne: Carev glasnik; Tajanstveni otok; Djeca kapetana Granta; Put na Mjesec; Put k središtu zemlje; Put oko svijeta za osamdeset dana	Dickens: Oliver Twist; David Copperfield; Cvrčak na ognjištu
Stevenson: Crna strijela	Gorki: Djetinjstvo; Moji univerziteti; Mati
Zweig: Magellan	Sienkiewicz: Kroz pustinju i prašumu
Cook: Putovanje oko svijeta	London: Kći snijega
Heyerdahl: Kon Tiki	Cooper: Divljačar
Ewald: Dvonožac	Renn: Trini
London: Bijeli očnjak	Hemingway: Starac i more
Molnár: Junaci Pavlove ulice	Lamb: Priče iz Shakespeara
Kästner: Emil i detektivi; 35. maj	Schwab: Najljepše priče klasične starine
Thompson: Vinipeški vuk	Cervantes: Don Kihot
Bulaić: Izviđači Vidrinog jezera	Gogolj: Taras Buljba

Seliškar: Družina sinjega galeba	Kočić: Jazavac pred sudom
Ingolič: Dječak s dva imena	Novak: Nezasitnost i bijeda; Iz velegradskog podzemlja
Twain: Kraljević i prosjak	Glišić: Prva brazda; Glava šećera
Wolf: Priče za veliku i malu djecu	Domanović: Stradija; Kraljević Marko po drugi put među Srbima
Thackeray: Ruža i prsten	Lazarević: Sve će to narod pozlatiti; U dobar čas hajduci
Saroyan: Mama, volim te; Tata, ti si lud	Kumičić: Začuđeni svatovi (odlomci)
Rolland: Iz djetinjstva Jeana Christopha	Šimunović: Duga; Alkar
Spyri: Haidi	Andrić: Priče o kmetu Simanu; Bife „Titanik“; Olujaci
Prežihov: Đurđice	Krleža: Domobran Jambrek; Bitka kod Bistrice Lesne
Kolar: Na leđima delfina	Kovačić: U registraturi (odlomci)
Šenoa: Mila Gojslavica; Karanfil s pjesnikova groba; Čuvaj se senjske ruke	Nušić: Autobiografija (odlomci); Gospođa ministarka
Kočić: Jablan; Kroz mećavu	Nazor: Kurir Loda
Cankar: Priča iz djetinjstva	Kaleb: Divota prašine
Dončević: Bezimeni	Kolar: Glavno da je kapa na glavi
Šibl: Partizanski razgovori	Marinković: Ruke; Zagrljaj
Vandot: Kekec nad samotnim ponorom	Maksimović: Izbor iz lirike
Bevk: Lukec i njegov čvorak	P. Jirsak: Mjesečeva djeca

Budući da u nastavnome planu i programu pod nazivom *Osnovna škola: programatska struktura*, objavljenome 1958. godine, u vrijeme usvajanja *Općega zakona o školama*, nije naveden popis lektire, prvi idući na čije se podatke o tome području nastave materinskoga jezika možemo osvrnuti jest onaj iz 1960. godine, naslovljen *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*. U odnosu na popis lektire iz 1954. godine za više razrede, odnosno 1953. godine za niže razrede osmogodišnjih škola, na ovome su popisu prisutne zamjetne razlike, napose u odabiru autora, ali i njihovih djela.

Gotovo se polovica od ukupnoga broja autora dotad nije pojavljivala na popisima lektira (Bulajić, Cervantes, Cook, Cooper, Hemingway, Heyerdahl, Ingolič, Jirsak, Kaleb, Kästner, Kovačić, Maksimović, Marinković, Molnár, Nušić, Renn, Rolland, Saroyan, Spyri, Stevenson, Thackeray, Vandot, Wolf). Osim što je većina izabranih djela tih autora namijenjena djeci i mladeži, među njima znatan je udio onih koji su do danas zadržali kulturni status među čitateljstvom, primjerice *Junaci Pavlove ulice*, *Emil i detektivi*, *Kraljević i prosjak*, *Heidi*, *Starac i more*, *Don Kihot*. Upravo iz toga razloga nema potrebe za propitivanjem njihova odabira kao lektirnih djela. Međutim, valja uzeti u obzir kako su u onodobnim okolnostima pojedina izdanja klasika prilagođena socijalističkim i komunističkim nazorima. Tako su iz djela *Heidi* izostavljene sve riječi, rečenice i odlomci u kojima se

spominju Bog ili vjera te je na njihovome mjestu istaknuta važnost dobrih odnosa među ljudima.¹⁴⁶ Da nije riječ o osamljenome slučaju svjedoči Dean Slavić, koji svoju tvrdnju zasniva na primjeru iz *Šume Striborove*, autorice Ivane Brlić-Mažuranić.¹⁴⁷ U skladu s time, valja biti oprezan pri analizi popisa lektira, odnosno ostaviti mogućnost da se na dotičnim popisima iza poznatih naslova kriju nepoznate verzije djela. Nadalje, ono što sa sigurnošću možemo ustvrditi jest da s nekima od njih, poput djela *Starac i more* (1952), *Ruke* (1953), *Na leđima delfina* (1953), *Trini* (1954), *Divota prašine* (1954), *Dječak s dva imena* (1955), *Mama, volim te* (1956), *Glavno da je kapa na glavi* (1956), *Tata, ti si lud* (1957) i *Mjesečeva djeca* (1958), dosad nismo ni mogli susresti jer su objavljena u vrijeme ili nakon donošenja izdvojenih planova i programa.

Većina novoizabranih autora ne pripada književnostima s područja ondašnje jugoslavenske države. Kako bismo ukazali na različitost odabira, izdvojit ćemo Stevensona kao škotskoga književnika, Molnára kao mađarskoga, Cervantesa kao španjolskoga te Spyri kao švicarsku književnicu, čija djela dotad nisu imala status lektirnih. Sveukupno gledajući, na popisu prednjače američki autori (Hemingway, Cooper, London, Saroyan, Thompson, Twain), za kojima slijede engleski (Cook, Dickens, Lamb, Thackeray) i njemački (Kästner, Renn, Schwab, Wolf). I, dok smo neka imena iz američke i engleske književnosti mogli zapaziti već na popisu iz 1948. godine, njemački su se autori, u manjemu broju, pojavili tek

¹⁴⁶ Na temelju usporedbe izdanja iz 1964. godine, nakladnika Mladost iz Zagreba, i onoga koje je objavljeno 1999. godine u nakladi kuće Znanje, također iz Zagreba, Jadranka Mihelčić zaključila je kako u prijevodu iz razdoblja komunističke Jugoslavije u potpunosti biva izostavljen religiozni stav autorice, prema njezinome mišljenju, nositelj osnovnoga smisla i temeljne poruke djela u originalu. U nastavku navodim samo jedan od primjera prilagodbe djela komunističkim nazorima: – ... *Da, a znaš li zašto su zvijezde tako vesele i tako mi namiguju?* – upita Heidi. – *Ne, ne znam. Što misliš, zašto?* – odgovori Klara pitanjem. – *Jer gore na nebu vide kako se dragi Bog toliko dobro brine za ljude da se ničega ne moraju bojati i mogu biti sasvim sigurni, jer sve će se dogoditi onako kako je spasonosno. To ih toliko veseli. Gledaj kako namiguju, poručuju nam neka se i mi veselimo! Ali znaš, Klara, ne smijemo zaboraviti molitvu, moramo zamoliti dragoga Boga neka misli i na nas kad je tako prekrasno uredio svijet. I mi možemo biti sigurne i ničega se ne moramo bojati.* (Spyri, Johanna, *Heidi: pripovijest za djecu i za odrasle koji vole djecu*, 1. izdanje, Znanje, Zagreb, 1999, str. 196) – *Da, a znaš li zašto su zvijezde tako radosne i zašto tako žmirkaju* – upitala je Heidi. – *Ne, ne znam. Što ti misliš – zapitala je sada Klara.* – *Zato što one odozgo s neba vide mene i tebe zajedno, pa se tome raduju. Vidiš li kako nam daju znak da se i mi radujemo! Ali, znaš li Klara, da moramo odmah spavati!* (Spyri, Johanna, *Heidi*, 3. izdanje, Mladost, Zagreb, 1964, str. 189). Mihelčić, Jadranka, *Čišćenje i ispravljanje knjiga: na primjeru Heidi Johanne Spyri: Diplomski rad*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004.

¹⁴⁷ U odnosu na original u kojemu djelo završava sljedećim rečenicama: *Pade sin pred majku na koljena, ljubi joj skute i rukave, a onda je podiže na svoje ruke i nosi kući, kuda sretno do zore stigoše. Moli sin Boga i majku, da mu oproste, Bog mu oprosti, a majka mu nije ni zamjerila bila. Momak se poslije vjenčao s ubogim i milim djevojčetom, što im bijaše dovela Domaće u kuću.* (Brlić-Mažuranić, Ivana, *Šuma Striborova*, objavljeno u: *Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić*, Ogranak Matice hrvatske, Slavonski brod, 2011, str. 120), u razdoblju komunizma u Hrvatskoj izvorni tekst biva zamijenjen sljedećim: *Pade sin pred majku na koljena, ljubi joj skute i rukave, a onda je podiže na svoje ruke i nosi kući, kamo sretno do zore stigoše. Momak se poslije vjenčao s ubogim i milim djevojčetom.* Slavić, Dean, *Mate Ujević kao pisac hrvatskih čitanki*, objavljeno u: *Mate Ujević danas: Zbornik radova sa simpozija u povodu 110. godišnjice rođenja i 45. godišnjice smrti Mate Ujevića*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2013, str. 235

na popisima iz 1951., 1952. i 1953. godine (Grimm, Schwab). Kao što bismo njihov prvotni izostanak mogli povezati s kolektivnom krivnjom koja je nametnuta njemačkome narodu, tako bismo njihovu zastupljenost na popisu iz 1960. godine mogli objasniti u kontekstu neposrednoga jugoslavenskoga priznanja obiju njemačkih država, međusobne trgovinske razmjene te povećanja broja jugoslavenskih gastarbajtera.¹⁴⁸

Većina književnika s jugoslavenskoga područja otprije nam je poznata, dok se kao nova imena javljaju Bulajić, Ingolić, Jirsak, Kaleb, Kovačić, Maksimović, Marinković, Nušić i Vandot. Među njima šestero je ondašnjih suvremenika (Bulajić, Ingolić, Jirsak, Kaleb, Maksimović, Marinković), različitih profila, od osoba s istaknutim funkcijama u kulturi i prosvjeti (Kaleb, Marinković), preko srednjoškolskih nastavnika (Ingolić, Maksimović) do studenata Filozofskoga fakulteta (Jirsak). Iako su dvojica sudjelovala u NOB-u (Bulajić, Kaleb), njihova se važnost, kao i ostalih, u prvome redu zasnivala na književnome stvaralaštvu.

Kao novitete kod preostalih bismo autora mogli izdvojiti znatno manju ponudu Šenoinih djela te svođenje Nazorovoga lektirnog opusa na djelo *Kurir Loda*, koje se prvi puta na popisu lektire pojavilo 1954. godine, mada je objavljeno neposredno nakon završetka II. svjetskog rata. Također, po prvi je puta s popisa izostavljen Ćopić, što je mogla biti posljedica javne osude njegovih kritičkih istupa u formi satira, objavljenih tijekom 50-ih godina.¹⁴⁹ Suprotno tome, ponuđeno je više pripovijedaka iz Andrićevoga, Kolarovoga, Krležinoga i Novakovoga opusa, dok su pojedini autori, poput Glišića, Kočića, Lazarevića, Šimunovića, ostali podjednako zastupljeni kao i na ranijim popisima. Među promjenama valjalo bi izdvojiti i nanovo smanjenje broja djela partizanske tematike, koja je na ovome popisu, sudeći po naslovu, ostala prisutna jedino u Šiblovome djelu *Partizanski razgovori*.

Sveukupno gledajući, od ukupno dvadeset i sedam autora s područja ondašnje Jugoslavije, izuzev Kočića i Andrića, trinaest je hrvatskih književnika (Dončević, Jirsak, Kaleb, Kolar, Kovačić, Krleža, Kumičić, Marinković, Nazor, Novak, Šenoa, Šibl, Šimunović), gotovo trostruko više nego srpskih (Domanović, Glišić, Lazarević, Maksimović, Nušić). Brojčano su ih nadmašili i slovenski književnici (Bevk, Cankar, Ingolić, Prežihov,

¹⁴⁸ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 503-504

¹⁴⁹ Ćopićeve društvene satire objavljene 1950. godine, među kojima se posebno ističe *Jeretička priča*, naišle su na žestoku kritiku vladajućih, izraženu u tekstovima novinara i književnika, poput Dušana Popovića, Velibora Gligorića i Skendera Kulenovića. Ćopić se od napada branio novim satirama, sve dok mu to nije bilo onemogućeno. Prozvan je „neprijateljem naroda i Partije“ te optužen da „svojim stavovima i satiričnim pričama snabdjeva one koji uživaju u antikomunističkim i informbirovske klevetama naše zemlje“. Naposljetku, nakon kraćega vremena šutnje, Ćopić se vratio opisu ratnih i poratnih dogodovština u prepoznatljivome humoristično-idealističkom tonu. Bunjac, Vladimir, *Jeretički Branko Ćopić: 1914. – 1984.*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 8, 15, 22, 27

Seliškar, Vandot), čija su djela, za razliku od onih srpskih književnika, isključivo bila predviđena za čitanje u petome i šestome razredu.

Kao što je razvidno, na cjelokupnome je popisu nastavljen trend podjednake zastupljenosti autora s jugoslavenskoga područja te ostalih europskih država i SAD-a, pri čemu je potonje spomenutima, u skladu s ranijim tendencijama, više prostora ostavljeno u petome i šestome razredu, dok je u višim razredima očigledno češće trebalo posezati za djelima „domaćih autora“, i to u prvome redu hrvatskih književnika, koji su od 1954. godine brojčano prevladavali na popisima lektira.

III. II. VII. *Kurir Loda*

Iako je već u predratnim izdanjima¹⁵⁰ dočarao zgode i nezgode grčkoga satira Braha, poznatoga kao pastir Loda, 1946. godine Nazor je objavio samostalnu knjigu pod naslovom *Kurir Loda* u kojoj je preokupacije iz spomenutoga tematskog ciklusa povezao s ratnim zbivanjima, u prvome redu partizanskim naporima. Kao što sam naslov sugerira, Lodi je pritom dodijeljena uloga glasnika, čiji je zadatak u prvome dijelu bio prenijeti povjerljive informacije komandantu Peku, a u drugome pronaći druga Goru i ranjenika kako bi ih odveo do partizanskoga odreda i komandanta koji ih čeka.

Premda se pridružio partizanima, Loda je ostao „šumski čovjek“ koji je izgledom, promišljanjima i ponašanjem odudara od svoje okoline. Napose su do izražaja dolazile njegove „kozje“ vještine, poput izoštrenoga vida i sluha [*Njegove su kozje oči vidjele u mraku.* (str. 14); (...) *mogao je (...) čuti kotrljanje kamenčića pod nogama nevidljiva neprijatelja.* (str. 29-30); (...) *on je znao, kako se mogu uhvatiti uhom samo neki žamori.* (str. 34)] te spretnoga kretanja u različitim okruženjima [(...) *on (je) već od rođenja nosio u sebi – kao i životinje – osjećaj, kamo da krene, kuda da prođe.* (str. 20); *Puzao je, verao se i skakutao mijenjajući neprestano skrovište...* (str. 30); *Skače kao koza, kreće se po šikari i po goleti lakše nego po ravnome.* (str. 51); *Loda je skakao od kamena do kamena pokazujući vještinu roda, iz kog poteče: ne pogazi biljke, ne prelomi vlat, ne ošteti cvijet.* (str. 90)].¹⁵¹

¹⁵⁰ Prvi dio romana, koji se sastojao od sedam poglavlja, objavljen je 1938. godine pod naslovom *Pastir Loda (Zgode i nezgode bračkog fauna)*, da bi iduće godine bio objavljen drugi dio sa šest novih poglavlja. Okupiran tom tematikom, Nazor je i u 1940. godini nastavio objavljivati samostalne cjeline o životu pastira Lode, koje su naposljetku pridružene romanu kao poglavlja XIV – XIX. Rados, Zvezdana, *Mediteranska baština u Nazorovu romanu Pastir Loda*, objavljeno u: Časopis za hrvatske studije, Vol. 7, No. 1, listopad 2011, str. 159

¹⁵¹ Nazor, Vladimir, *Kurir Loda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1946.

Unatoč spomenutim prednostima pred neprijateljem, Loda je u izvršenju svojih zadataka nailazio na različite nevolje koje su učvrstile njegovo mišljenje o pogubnosti ljudskoga ponašanja. Osim što je čovjeka prozvao „najnemilosrdnijom zvijeri“, životinjsku je bezumnost i pohlepnost protumačio njihovim „počovječenjem“ [*Morali ste doživjeti koješta sa dvonogom vječno gladnom beštijom, pa vas ona navede na njenu ćud i običaje. (...) Koljete se među sobom kao i ljudi; ne hranite se – rekao bih – više svojim lovom, no plijenom otetim svome drugu. (...) Koljete se, a zbog neke mrvice. Čovjek! Čovjek! Izopačio je i vuka.* (str. 18-19)].¹⁵² Štoviše, brinuo se da će zbog oružja koje je morao dohvatiti i sam postati čovjekom do kraja [*Ne „počovječi“ li se i on... do kraja? Neće li to novo vatreno oružje raznijeti i njega?* (str. 30)].¹⁵³

S druge je strane takav ishod i priželjkivao kako bi se konačno suočio s nevidljivom te nedostižnom Smrcu, koja je posljednjih dana neumorno obilazila ljude iz njegovoga okruženja. Bol koju je pritom osjetio, u prvome redu uslijed preranoga odlaska malenoga Markota, nagnala ga je da vlastitu besmrtnost pojmi kao teret koji ga čini „najnesretnijim bićem na zemlji“.¹⁵⁴ Iako nije bio sklon promišljanju, njegove su misli u danim okolnostima nerijetko zaokupljala pitanja života i smrti. Upravo je iz toga razloga bio zastao pokraj leša partizana na kojemu je zamijetio nesvakidašnji spokoj. Ubrzo je zaključio kako je riječ o odbljesku pokojnikove vjere, usko povezane s likom Vrhovnoga i onoga što je on predstavljao.

Da se pod tim nazivom misli na Tita naznačeno je već na početnim stranicama koje opisuju Lodin susret s njime. Samo dvije Titove riječi, „druže“ i „idi“, potaknule su Lodu da krene u nepoznato te do zadnjih snaga ustraje u izvršenju svojih zadataka.¹⁵⁵ Partizansku je kapicu s ponosom nosio, vjerujući kako se pridružio borcima za pravdu, koji se po svojim osobinama razlikuju od pohlepnih, proždrljivih i nemilosrdnih vukova te vrana, kao i lijenih te nezainteresiranih medvjeda. Susret s njima rasvijetlio je Lodi životinjsku narav te mu vratio vjeru u čovjeka [*I svi su partizani takvi ljudi: troše se, trpe, ginu za nešto lijepo i pravedno, što se u Vrhovnome zbililo i rasijalo kao sunce. Nisu dakle svi ljudi vukovi, vrane i medonje; jest nešto u čovjeka.* (str. 32); *Rekoh noćas vuku: „Nemoj se počovječiti!“*, velim danas sebi: „Nemoj se opet poživinčiti!“ (str. 32)].¹⁵⁶

¹⁵² Isto

¹⁵³ Isto

¹⁵⁴ Isto, str. 97

¹⁵⁵ Isto, str. 11

¹⁵⁶ Isto, str. 18-23

Premda Loda sebe nije smatrao pravim borcem, vjerovao je kako i njegova uloga ima određenu važnost te da pomaganje ranjenim partizanima, za razliku od savjeta starovjernih [*Strpi se! Posti! Prezri put! Čuvaj se nevjernih! Radije pusti, da ti rogovi iznova narastu. Odmetni se od onih!* (str. 42)], jedino donosi spas duši. Drugim riječima, unatoč dotadašnjim stradanjima, nije se želio odmetnuti od svijeta i njegovih napasti, već svojim štapom pripomoći ostvarenju partizanskoga cilja.

Među drugovima posebno ga se dojmio Goro kojega je upoznao tijekom izvršenja svoga drugog zadatka. Stihovi pjesme *Mali pot* i spomen djela *Jama* navode nas na zaključak kako je zapravo riječ o Ivanu Goranu Kovačiću, književniku koji se zajedno s Nazorom pridružio partizanima.¹⁵⁷ Jedino je on prepoznao Lodu kao mitološko biće o kojemu je čitao, što ga je odmah razveselilo i, po mišljenju ranjenoga doktora, raspametilo. Njihovo je zajedničko druženje probudilo u Goru seoskoga dječaka kojega su proljetni cvat, „blagdan boja i mirisa“, podsjetili na ranije sanje i mladenačke radosti, iščezle iz njegovih, „sve tvrđih“, stihova.¹⁵⁸ Iako je zbog događaja u zarobljenome gradu i partizanskoj šumi dječak u njemu prepustio mjesto „zrelome čovjeku, misliocu i borcu“, Gora se podsjetio na važnost i vrijednost promatranja svoje okoline „nepomućenim dječjim očima“.¹⁵⁹

Premda bismo mogli reći kako je Gora prepoznao Lodu zahvaljujući svome književnom obrazovanju, prijateljska je veza između njih uspostavljena na temelju dječje iskrenosti, otvorenosti i radosti, koju su obojica nosila u sebi. Iz te je perspektive Loda podjednako blizak mlađim čitateljima, kao i odraslima koji se, unatoč teškim životnim trenucima i svakodnevnim brigama, oslanjaju na dječje iskustvo. Jedino će oni iz opisanih stradanja stvoriti dojam tople priče u kojoj tragičan završetak zapravo označava novi početak. U tome je kontekstu neprijateljska okrutnost zasjenjena partizanskom hrabrošću, sabranošću i nepokolebljivošću, koje, u susretu sa Smrću, umanjuju njezin zastrašujući dojam. Drugim riječima, iz ovoga se djela može iščitati vjera u uzvišenost ciljeva za koje su partizani spremno podnijeli žrtve. Tito je pritom dočaran kao njihovo utjelovljenje koje, barem preko novinskoga izreska, ohrabruje borce u najtežim trenucima.

Iako bismo o umjetničkim dosezima ovoga djela mogli raspravljati, njegova je vrijednost, u kontekstu ondašnjih napora u dočaravanju partizanskih, kako materijalnih, tako i moralnih uspjeha, nepobitna. Budući da je djelo ujedno prilagođeno osnovnoškolskome uzrastu, ostaje jedino pitanje zašto ono nije bilo prisutno na popisima lektire sve do 1954.

¹⁵⁷ I s t o, str. 92, 99

¹⁵⁸ I s t o, str. 89-90

¹⁵⁹ I s t o, str. 91-93

godine. Također, nemalo iznenađuje podatak kako je ovo djelo, od svih dotadašnjih odabranih Nazorovih, jedino pronašlo svoje mjesto na popisu iz 1960. godine, tim više ako uzmemo u obzir kako se iza mitološkoga naslova zapravo krila, tada slabo zastupljena, partizanska tematika.

III. II. VIII. *Prepelica u ruci*

Na popisu lektire iz 1954. godine svoje je mjesto po prvi puta pronašlo i djelo *Prepelica u ruci*, književnika Veljka Petrovića, ondašnjega istaknutog srpskog kulturnog djelatnika. Odabrano bismo djelo mogli smjestiti među pripovijetke s tematikom iz suvremenoga života Srbije, koje zauzimaju posebno mjesto u Petrovićevome književnom opusu. Konkretno, ova pripovijetka tematizira beogradska zbivanja u razdoblju od listopada do prosinca 1942. godine. Budući da se u djelu spominje ranjena prepelica koju je protagonist Vule Rašanin pokušavao spasiti, pružajući joj pomoć u svome domu, ujedno i zagrljaju, naslov bi nas mogao navesti na zaključak kako je autor u dvadesetak stranica želio iznijeti priču o brižnome i prisnome odnosu sa slučajno pronađenom životinjom. Međutim, pažljivijim čitanjem iz djela se mogu izdvojiti različite misli o onodobnim društvenim okolnostima koje su u prvome redu bile determinirane ratnom okupacijom.

Tako je Vule, vraćajući se kući kasno navečer s beogradskoga željezničkog kolodvora, ustvrdio da mu se u okupiranome gradu sve donedavno „blisko“ i „srodno“ sada doima *drugo, tuđe, tvrdo, opasno, puno pretnje (...), stegnuto, hladno, ukočeno*.¹⁶⁰ Potom je, uslijed susreta sa skupinom njemačkih vojnika, osjetio „strah“, „snebivanje“ i „stidljivo gađenje“, na temelju čega je zaključio kako se u svome gradu zapravo osjeća strancem.¹⁶¹

Iz kasnijega pripovijedanja saznajemo kako se neugodnosti s Nijemcima nisu zadržale na gradskome asfaltu, već su u određenome obliku zaživjele i unutar njegovoga doma. Naime, u njegovoj se sobi u tome razdoblju smjestio njemački oficir, doktor koji je svoje znanje i vještine pokušao primijeniti i na ranjenoj ptici. Međutim, prema Vuletovome mišljenju, upravo je njegova prisutnost prouzročila prepeličinu smrt.¹⁶² Za razliku od Vuleta, koji je joj tepao, grijao ju dlanovima i podbratkom te dahtao pod njezina krila, u ranjene grudi, zanoseći se njezinim žestokim kucanjem srca, njemački ju je doktor svojim suhim, tvrdim i hladnim

¹⁶⁰ Petrović, Veljko, *Prepelica u ruci*, objavljeno u: Suvremena jugoslavenska novela, Sloga, Zagreb, 1957, str. 8

¹⁶¹ Isto, str. 8-9

¹⁶² Isto, str. 19

rukama istraživački pipkao, ne obraćajući pažnju na rad njezinoga srca.¹⁶³ Vuletova se majka u ovoj, ali i drugim opisanim situacijama, ponijela zaštitnički prema svome sinu, ostajući u svakome trenutku pragmatična. Upravo je iz toga razloga ostala daleka Vuletu, koji je žalio *što se njih dvoje, mati i sin, nikako ne mogu da približe*.¹⁶⁴

Iako je prepelica potaknula jedva zamjetne promjene u njihovomu životu, one su bile dostatne za reakciju Vuletove majke, koja je, suprotno sinovoj molbi, o novonastaloj situaciji obavijestila njihovoga njemačkog sustanara. Nesumnjivo se i na nju odnosila pripovjedačeva opaska o ljudima koji, robujući svojim navikama, nisu u stanju prepoznati pozitivne promjene u svome životu [*Zbog toga tako često ljude, otupele u tami bede, zaboli i sama svetlost, niti su u stanju, bar u prvome trenutku, da razlikuju ko im donosi spas a ko propast...* (str. 12)].¹⁶⁵ Iako bismo mogli reći da je u danim okolnostima i Vule „ostao uspavan“, pasivno čekajući priželjkivani odlazak Nijemaca iz svoga grada i doma, u odlučujućemu je trenutku ipak preuzeo rizik i pomogao svojoj Prepelici.

Tek nakon posljednje stranice postaje nam jasno kako je autor u naslovu aludirao na osobu, studenticu Milenu (Lenu), koja je u trenutku racije zatražila Vuletovu pomoć. Jednako kao prema ranjenoj ptici, Vule je odgovorno i brižno pristupio rješavanju problema mlade ilegalke. Pritom ga je opčinila čitava njezina pojava, napose snažan rad srca koji je osjetio grleći je pri njihovomu oproštaju.

Kako je ranjena ptica slučajno pala pred njegove noge, Milena je iz praktičnosti, između više smještaja, odabrala njegov stan. Jednako se diveći objema pojavama u svome životu, Vule je, manje ili više uplašen, ustrajao u njihovomu spašavanju. Međutim, zbog spleta okolnosti, ali i same njihove naravi koja se *neće i ne može prilagoditi, a kamoli pokoriti*, Vule je bio prisiljen obje prepelice pustiti iz svojih ruku.

Iako bismo mogli reći kako je u ovome djelu naglasak stavljen na Vuletov unutrašnji svijet, važnu ulogu ima i ratna tematika koja na različite načine biva povezana s prethodno spomenutom. Upravo nam je Vuletov odnos prema ptici prepelici omogućio da spoznamo razmjere onodobnoga „ropstva“, zbog kojih je tridesetogodišnji nekadašnji profesor na Muzičkoj akademiji ostao bez ikakvih radosti u svome životu. Jednako tako, Vule je, pristajući zbog svojih osjećaja prema Mileni na „slučajnu, pasivnu, podređenu, žalosnu i

¹⁶³ Isto, str. 14-15, 17

¹⁶⁴ Isto, str. 22

¹⁶⁵ Isto

smiješnu ulogu“ u ilegalnim nastojanjima, osvijetlio barem djelić ondašnje složene političke i socijalne situacije.¹⁶⁶

Prema vlastitome mišljenju, učenici viših razreda osmogodišnjih škola mogli su bez većih poteškoća, uz nastavnikovo usmjeravanje u analizi djela, prepoznati i shvatiti poruke povezane s njemačkom okupacijom tijekom II. svjetskog rata. Na taj su im način mogle biti približene nedaće koje su potaknule daljnja zbivanja, u prvome redu narodnooslobodilačku borbu. Osim što i kod ovoga djela možemo postaviti pitanje zašto se ono nije ranije javilo na popisima lektira, premda je objavljeno neposredno nakon završetka rata, nepoznanica ostaje i razlog njegova izostavljanja na idućemu popisu iz 1960. godine.

III. II. IX. *Mi smo za pravicu*

Svoje viđenje suvremenih događaja zabilježio je i hrvatski književnik Slavko Kolar, agronomski stručnjak koji je nakon II. svjetskog rata obnašao važne funkcije u kulturnome životu Hrvatske. Iako je sudjelovao u NOB-u, od njegovih je književnih djela na popisu lektire iz 1954. godine svoje mjesto pronašla pripovijetka koja tematizira međuratno razdoblje. Nakon smrti kralja Aleksandra Karađorđevića, koji je 1929. godine uveo Šestosiječanjsku diktaturu, vlast je, umjesto njegovoga maloljetnog sina Petra, preuzelo Namjesništvo na čelu s Pavlom Karađorđevićem, koje je 5. svibnja 1935. raspisalo parlamentarne izbore, zanimljive zbog ponovne mogućnosti sudjelovanja oporbenih predstavnika.¹⁶⁷

Upravo je vijest o održavanju spomenutih izbora uznemirila pedesetogodišnjega doktora Mirka Kotarskoga koji se našao rastrgan između vlastitih uvjerenja i mogućih posljedica svojih postupaka. Premda je isprva bio odlučan u namjeri da na izborima glasuje za opoziciju, daljnjim je promišljanjem, u prvome redu zaslugom vlastite žene i školskoga druga Ratkovića, došao do zaključka kako njegova odluka može naškoditi njegovim najbližima. Iz toga je razloga odabrao manje časnu i junačku, ali svejedno opciju koja mu je ulijevala mir u dušu, da na spomenute izbore jednostavno ne iziđe. Međutim, spletom okolnosti u njegovo je selo došao inspektor Joza Benković, zadužen za „gušenje pobuna i pokušaja revolucija“, koji je u Mirku prepoznao „najopasnijega neprijatelja države“, „neutralca koji sjedi na dvije

¹⁶⁶ Isto, str. 25

¹⁶⁷ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999, str. 100

stolice“.¹⁶⁸ Zbog vidljivoga je pritiska predstavnika vlasti i svoje okoline Mirko naposljetku izišao na izbore i glasovao za mladoga odvjetnika Juricu Hitreca, „preporučenoga odozgo“.¹⁶⁹

Osobi koja je bila svjesna važnosti borbe za vlastita uvjerenja [*Kud puklo da puklo!... Jedanput se živi, a to neka bude pošteno!...* (str. 160); *Ako čovjek ima svoje uvjerenje, red je da za nj i trpi. Ovakva sitna stradanja nemaju važnosti, glavno je da ideja ostane nepobijeđena.* (str. 162)], spomenuti je rasplet donio veliko razočarenje, napose u samoga sebe [*Teška nemoć i žalost obuzela ga svoga i još mu neka odvratnost, gadljivost od svega, a najviše od sama sebe, sjela na dno želuca. Da mu je zaspati, utonuti u ništavilo, sasvim nečujno, kradom nestati i umrijeti...* (str. 159); (...) *ali je zato razgovijetno skresao sebi u brk sve što je u taj tren o sebi mislio. – Bijedniče, mizerijo, kukavice, ništarijo! Gadiš mi se!...* (str. 168-169)].¹⁷⁰ Prilagodbu je mnogo lakše podnio njegov drug Ratković koji je općenito imao pragmatičnije stavove o (ne)potrebnome riskiranju. Prema njegovome mišljenju, budući da „mili narod ima vladu kakvu je zaslužio“, nije na njima da se glasovanjem za opoziciju izlažu progonu, tim više što od „njihovoga glasa opozicija neće imati nikakve koristi“.¹⁷¹ Također, Ratković je podsjećao Mirka da su oni samo činovnici, *državni živi inventar, čija je sudbina da bez pitanja i poslušno prelazi iz jednih ruku u druge*.¹⁷²

Sličnoga su mišljenja bili i drugi koji su savjetovali Mirka oko nadolazećih izbora [*Pustite, doktore, sve k vragu! Zna li kako se ono kaže: Činovniku – kakva bila vladina je stranka mila!...* (str. 167)].¹⁷³ No, premda su oni privremeno utišali Mirkovu savjest, pojava ranjenoga Janka Klasnića, žrtve „kundačenja“, ponovno je Mirka suočila sa sramotnošću njegovoga čina. Nakon što mu je Janko priznao svoju krivnju u ranjavanju fiškala Hitreca, smatrajući ga jednome od njih, koji „su za pravicu“, doktor je osjetio privremeno olakšanje, da bi ga potom, pri promatranju mladića kojemu su u životu preostale jedino čast i nada u bolje sutra, preplavili osjećaji stida i zavisti.¹⁷⁴

Smještajući radnju u kontekst koji obiluje poveznicama sa stvarnim događajima, Kolar je, premda koncentriran na promišljanja protagonista, ponudio realističku sliku zbivanja u Kraljevini Jugoslaviji neposredno nakon smrti kralja Aleksandra. Budući da je djelo objavljeno godinu dana nakon spomenutih parlamentarnih izbora, možemo govoriti i o njegovoj aktualnosti, koja s vremenom, u prvome redu zbog karakterizacije likova, nije

¹⁶⁸ Kolar, Slavko, *Mi smo za pravicu*, u: Pripovijetke, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 165-166

¹⁶⁹ Isto, str. 164

¹⁷⁰ Isto

¹⁷¹ Isto, str. 162-163

¹⁷² Isto, str. 163

¹⁷³ Isto

¹⁷⁴ Isto, str. 170-172

znatnije umanjena. Naime, osim što je autor dočarao predstavnike vlasti, čitatelju je rasvijetlio različite mogućnosti oporbenoga (ne)djelovanja. Premda je u tome pogledu Ratković zbog svoje prilagodljivosti prošao najbolje, zadržavajući povlastice i tek prividno svoja uvjerenja, u Mirkovim je očima, ujedno i čitateljevim, pobjednik jedino Janko koji se upustio u beskompromisnu borbu za svoja uvjerenja. Njegova je dobit pritom moralna, a ne materijalna, čime se sugerira važnost i vrijednost nesebičnoga djelovanja.

Budući da su u pripovijetci predstavnici vlasti prikazani isključivo negativno, pa i oni koji su donedavno smatrani „našima“ [*Oni pak što su prisjeli uz vladu naduli se kao da su se rodili na ministarskim stolicama. Nikoga pravo i ne poznaju! Od visine na koju se popeše zamutio im se vid!...* (str. 162)], možemo pretpostaviti kako se jugoslavenska vlast zapravo poistovjećivala s onima koji su „za pravicu“.¹⁷⁵ Suprotno, teško bismo objasnili razlog odabira ovoga djela, s obzirom da je naglasak u njemu upravo na borbi za dobrobit naroda, protiv samovolje i represije vladajućih. Dakako, postoji mogućnost da je ovo djelo odabrano kao lektirno isključivo zbog svoje literarne vrijednosti, ili barem kvalitetnoga literarnog pokušaja da se dočaraju okolnosti prijeratnoga razdoblja, bez ikakvih aluzija na suvremenu situaciju. Ako bismo se odlučili za potonju pretpostavku, teško bismo objasnili razlog izostanka toga djela na idućemu popisu iz 1960. godine, kada prednost dobivaju Kolarove pripovijetke za djecu i mladež *Na leđima delfina* i *Glavno da je kapa na glavi*.

¹⁷⁵ Isto

IV. 1965. – 1974.

IV. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst

S obzirom na ograničenosti u provedbi ideje samoupravljanja, privredni je sustav Jugoslavije i nadalje uvelike ovisio o državnome uplivu. Budući da su političke odluke nerijetko bile u nesrazmjeru s ekonomskim potrebama, napose u pogledu cijena i subvencioniranja poduzeća, 1964. godine na Osmome kongresu SKJ izrađena je platforma za različite promjene u privrednome sustavu, prema kojoj su 1965. godine napravljeni odlučniji koraci u smjeru deetatzacije, povezani s intenzivnijim privređivanjem kao glavnim ciljem.¹⁷⁶

Osim što su tržišni odnosi normalizirali strukturu cijena, kao i odnose ponude te potražnje, ukinuta je centralistička akumulacija te je ograničeno državno investiranje.¹⁷⁷ Tako je privrednom reformom zapravo uveden kapitalistički način poslovanja, koji u uvjetima društvenoga vlasništva i radničkoga samoupravljanja biva kategoriziran kao „tržišni socijalizam“.¹⁷⁸

Promjene su imale različite učinke na proizvodne subjekte, pri čemu su negativne posljedice ponajviše osjetila nerentabilna i nekonkurentna poduzeća. Suočavajući se s težim uvjetima plasmana robe i usluga, većina je radnih kolektiva, želeći zadržati razinu osobnih dohodaka, koja je ionako u tome periodu uglavnom stagnirala dok je rast cijena uzrokovao povećanje troškova života, obustavila zapošljavanje radnika, nerijetko i otpuštajući postojeće.¹⁷⁹ Navedeno je rezultiralo većim brojem nezaposlenih, među kojima se znatan dio odlučio za privremeni rad u inozemstvu, ponajprije SR Njemačkoj.¹⁸⁰ Osim što će u idućim godinama zbog nemogućnosti zaposlenja mladi školovani kadar javno iskazivati svoje nezadovoljstvo, jedno od gorućih pitanja postat će i ono povezano s deviznim sustavom, točnije visinom deponiranih deviza te njihovom kasnijom neravnomjernom raspodjelom po republikama i pokrajinama.

Iako je Ustav iz 1963. godine afirmirao reformske ideje, otpor konzervativnih snaga unutar Partije nije slabio, štoviše dodatno je potenciran privrednom reformom, ponajprije zbog njezine tržišne usmjerenosti i decentralizacijske naravi. Sve učestalije sukobe dviju strana okončao je Tito, obezglavivši antireformske snage.

¹⁷⁶ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 478; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 498

¹⁷⁷ Isto; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 347-349

¹⁷⁸ Isto

¹⁷⁹ Isto

¹⁸⁰ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 509-510

Optuživši Udbu¹⁸¹ za korištenje staljinističkih metoda u svome radu, između ostaloga za prisluškivanje njega samoga, Tito se indirektno obračunao s Aleksandrom Rankovićem, svojim dotadašnjim nasljednikom, pod čijim je vodstvom djelovala spomenuta organizacija. Nakon što je na Četvrtome plenumu CK SKJ, održanome 1. srpnja 1966. na Brijunima, komisija zadužena za ispitivanje rada Udbe podnijela izvještaj o otkrivenim nezakonitostima, s osudom Udbina držanja „iznad društva“, plenum se okomio na Rankovića, optužujući ga za monopolizaciju, što je rezultiralo njegovim isključenjem iz Centralnoga komiteta i ostavkom na mjesto potpredsjednika republike.¹⁸²

Rankovićeva detronizacija nanijela je težak udarac dogmatsko-birokratskim i centralističko-unitarističkim snagama, istodobno omogućujući nastavak reformskih napora. Tako je na istome plenumu donesena odluka o reorganizaciji SKJ, u skladu s idejama iznesenima na Šestome kongresu KPJ 1952. godine. Ponovno je istaknut cilj da se Partija, umjesto izravnoga utjecaja na društvena zbivanja, ograniči na ulogu „idejnoga vaspitača“.¹⁸³ Ne želeći se pritom odreći postojeće državne vlasti, komunističko je rukovodstvo nakon Brijunskoga plenuma oživotvorilo samo neke ideje, svodeći ostale na razinu ideologiziranih fraza. Točnije, spomenuta je reorganizacija SKJ naposljetku obuhvatila unutarstranačku demokratizaciju izbora, pri čemu je partijsko rukovodstvo, umjesto dotadašnje potpore „odozgo“, bilo birano od članova osnovnih organizacija SK-a preko općinskih do republičkih i saveznih komiteta. Budući da je time pravo imenovanja viših i srednjih kadrova prešlo iz ruku saveznoga u ruke republičkih komiteta, odabrani su funkcionari saveznim interesima pretpostavili interese republike koja ih je postavila na određeni položaj. Time je svojevrsno započet proces povećanja uloge i moći republičkih organa u donošenju saveznih odluka.¹⁸⁴

Pod utjecajem sličnih zbivanja u Francuskoj, Njemačkoj te drugim europskim zemljama, kao i u SAD-u, jugoslavenski su studenti, pritisnuti socijalnim brigama, poput stagnacije privrede te rasta nezaposlenosti, u okolnostima koje su dopuštale relativno slobodnije izražavanje vlastitoga nezadovoljstva, započeli prosvjed, želeći se izboriti za: *likvidaciju nezaposlenosti, ukidanje velikih socijalnih nejednakosti, poboljšanje materijalnog položaja studenata i njihov jači utjecaj na rješavanje društvenih problema, posebno na*

¹⁸¹ Reorganizacijom Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA) Ustavom FNRJ iz 1946. godine formirana je Uprava državne bezbednosti (UDB ili Udba) koja 1966. godine biva preimenovana u Službu državne bezbednosti (SDB) ili Službu državne sigurnosti (SDS). Riječ je o jugoslavenskoj sigurnosno-obavještajnoj organizaciji čija je represivna djelatnost bila usmjerena protiv „neprijatelja države“. *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2857>, pregledano: 27. lipnja 2015.

¹⁸² Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 491-492; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 507-508; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 351

¹⁸³ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 507; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 473

¹⁸⁴ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 509-511

sveučilištima, te političku demokratizaciju.¹⁸⁵ Prosvjed je, nakon svibanjskih najava, započeo u Beogradu 2. lipnja 1968. te je potrajao do večeri 9. lipnja iste godine. Nakon početnoga neuspjelog pokušaja uličnih demonstracija, studenti su se uglavnom ograničili na fakultetske zgrade, gdje su danonoćno održavali mitinge te pisali peticije, programe i proglase. Beogradsko je sveučilište pritom prozvano *Crvenim univerzitetom Karla Marxa*, dok je zagrebačko nosilo ime *Sveučilište sedam sekretara SKOJ-a*. Platforma studentskoga djelovanja imala je u prvome redu socijalni karakter, dok su njihovi politički stavovi, međusobno bitno različiti, uglavnom ostajali u pozadini.¹⁸⁶

Svega nekoliko dana nakon početka demonstracija studentima se putem televizije obratio Tito koji je u svome govoru iskazao razumijevanje za protekle događaje te dao potporu „poštenoj omladini“, željnoj sudjelovanja u društvenome životu socijalističke zajednice.¹⁸⁷ Obraćajući se upravo njoj, upozorio ju je na utjecaj „tuđih elemenata“, usmjerenih na ostvarenje vlastitih ciljeva, u prvome redu „antireformskih“, „informbiroovskih“, „velikosrpskih“ i „šovinističkih“.¹⁸⁸ Pozvao je studente da ubuduće zajednički, na konstruktivan način, rješavaju istaknute probleme, te da se u danome trenutku posvete učenju i polaganju ispita.¹⁸⁹ Iako je okončanje prosvjeda iste večeri prikazano kao izraz studentske potpore te povjerenja u Tita i njegovo djelovanje, teško se oduprijeti dojmu kako je zapravo bila riječ o nedostatku ili ograničenosti drugih mogućnosti.

Kao predstavnici generacije odgojene u komunističkome duhu, ondašnji su studenti zapravo podigli glas kako bi iskazali vlastiti zamor zbog partijskoga inzistiranja na retorici koja nije imala uporišta u stvarnome životu. Iako se i nadalje mnogo polagalo na propagandnu djelatnost, njezina je moć bila bitno oslabljena, upravo zbog problema praktične naravi s kojima se stanovništvo svakodnevno suočavalo. S time u vezi, hrvatsko je stanovništvo započelo paroli o bratstvu i jedinstvu suprotstavljati sve učestalije primjere nacionalne neravnopravnosti, koji su tijekom 60-ih godina napose bili izraženi u jezičnoj politici.

Demokratska su strujanja nakon Rankovićeve smjene ohrabrila nekoliko hrvatskih znanstvenih te kulturnih institucija¹⁹⁰, kao i brojne pojedince, da se suprotstave sustavnome

¹⁸⁵ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 518-521; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 534-535; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 358-359

¹⁸⁶ Isto

¹⁸⁷ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 520

¹⁸⁸ Isto

¹⁸⁹ Isto

¹⁹⁰ Uobičajeno se navodi kako je *Deklaraciju* potpisalo osamnaest hrvatskih institucija, iako je zapravo riječ o šest institucija te većemu broju odjela, instituta i katedri Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te filozofskih fakulteta u Zagrebu i Zadru. Vodeću su ulogu pritom imali Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske, Katedra za hrvatski jezik na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, Matica iseljenika i Institut za historiju

potiskivanju hrvatskoga jezika iz javne uporabe.¹⁹¹ U ožujku 1967. godine, tijekom vođenja javnih rasprava o ustavnim promjenama, na prvoj stranici zagrebačkoga tjednika *Telegram* dotične su institucije objavile dokument, naslovljen *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, u kojemu su izrazile zahtjeve za „ravnopravnom uporabom slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga jezika u savezним ustanovama“ te „dosljednom primjenom hrvatskoga književnog jezika u školama, medijima, javnome i političkome živote te gdje god se radilo o hrvatskome stanovništvu“.¹⁹² Iako su njihovo mišljenje o pravu svakoga naroda da brine o nazivu, uporabi i razvitku svoga jezika podupirali i srpski književnici dokumentom *Predlog pitanja za razmišljanje*, partijsko je rukovodstvo javno osudilo njihove objave, prozivajući ih „politički štetnim činom“, „zlouporabom demokracije“, „neprijateljskim aktom“, „političkom diverzijom protiv bratstva i jedinstva“ i sl.¹⁹³

Unatoč negativnim konotacijama, *Deklaracija* je imala pozitivan učinak na daljnja zbivanja, kako u jezikoslovnome, tako i u političkome te gospodarskome kontekstu. Budući da je postavila pitanje nacionalne (ne)ravnopravnosti koje će hrvatski političari, s potporom širokih masa, aktualizirati u razdoblju poznatome kao *Hrvatsko proljeće*, njezina se objava nerijetko spominje kao početak emancipacijskoga procesa.

Djelovanje novoga partijskog kadra u Hrvatskoj, predvođenoga Savkom Dabčević-Kučar, Mikom Tripalom i Perom Pirkerom,¹⁹⁴ imalo je izrazita nacionalna i reformistička obilježja. Nezadovoljno zbog različitih primjera nacionalne neravnopravnosti, poput podzastupljenosti Hrvata u JNA i savezним institucijama te neusklađenosti deviznih sustava po republikama i pokrajinama,¹⁹⁵ vodstvo SKH iznijelo je u svibnju 1968. godine političke i

radničkog pokreta. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 533; Mićanović, Krešimir, *Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu između autonomije i centralizma*, objavljeno u: *Hrvatsko proljeće*. 40 godina poslije, Zagreb, 2012, str. 276

¹⁹¹ Srpska je varijanta jedinstvenoga jezika bila obvezatna u JNA, službenome dopisivanju saveznih državnih organa, saveznoj novinskoj agenciji, na radiju i televiziji. Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 354

¹⁹² Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 533; Mićanović, Krešimir, *nav. dj.*, str. 276

¹⁹³ Mićanović, Krešimir, *nav. dj.*, str. 277-279

¹⁹⁴ Savka Dabčević-Kučar postala je 1966. godine jedan od sekretara Izvršnoga komiteta CK SKH, da bi 1968. godine bila izabrana za predsjednicu CK SKH. Miko Tripalo, od 1962. godine sekretar Gradskoga komiteta SKH Zagreba, postao je 1966. godine predsjednik Izvršnoga komiteta CK SKH. Osim njih, i Pera Pirker, koji je od 1963. godine bio zagrebački gradonačelnik, a od 1969. godine sekretar Izvršnoga komiteta SKH, valja spomenuti i Dragutina Haramiju, Ivana Šibla te Srećka Bijelića, čiji je angažman u hrvatskim partijskim organizacijama također bio od velike važnosti, napose u razdoblju *Hrvatskoga proljeća*. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 537-538

¹⁹⁵ Primjerice, Hrvati, koji su činili 22% jugoslavenskoga stanovništva, zauzeli su 19,1% saveznih rukovodećih mjesta, odnosno 8,9% ukupno postojećih. Istodobno su Srbi, čiji je udio u stanovništvu bio 39,7%, u savezним administrativnim tijelima činili 66,6% zaposlenih. Nadalje, već spomenuti problem oko visine deponiranih viza hrvatskih radnika u inozemstvu, kao i tvrtki koje su bile usmjerene na izvoz svoje robe, dodatno je pogoršan pitanjem njihove preraspodjele. Naime, Hrvatska je doprinosila svoga gospodarstva i deviznim doznakama, pohranjenima u Narodnoj banci Jugoslavije, zapravo pokrivala potrebe slabije razvijenih republika i pokrajina

ekonomske zahtjeve koji su počivali na mišljenju o nužnosti nacionalne afirmacije u sklopu daljnje federalizacije te demokratizacije jugoslavenskoga društva. Drugim riječima, „politika čistih računa“ ponovno je potaknula raspravu o ulozi države u rješavanju gospodarskih problema te aktualizirala pitanje ovlasti federacije.

Promjenama u smjeru decentralizacije novi je zamah dao Deveti kongres SKJ, održan 1969. godine, na kojemu je različitim odlukama osnažena uloga republičkih saveza. Osim što je riječ o kongresu koji je po prvi puta održan nakon republičkih, kao novost uvedeno je načelo paritetne zastupljenosti u središnjim partijskim organima, poput Predsjedništva SKJ te njegovoga Izvršnog komiteta.¹⁹⁶ Iako je Predsjedništvo SKJ, poput nekadašnjega Politbiroa, samostalno donosilo odluke, njegovi su članovi, zastupajući interese republike koju su predstavljali, utrli put međunacionalnoj usuglašenosti kao novome načinu rukovođenja.

Prema načelu pariteta, ustavnim amandmanom iz 30. lipnja 1971., oformljeno je i Predsjedništvo SFRJ, „ustanova kolektivnoga rukovođenja“ koja je trebala preuzeti Titovu ulogu nakon njegove smrti.¹⁹⁷ Osim što je dotičnim amandmanima djelokrug federacije sveden na područje vanjske politike, obrane i društvenoga uređenja, istaknuta je važnost usuglašenosti članova Predsjedništva SFRJ, kao i preostalih federalnih te republičkih organa.¹⁹⁸ Uz političke, doneseni su i amandmani povezani s ekonomskim odnosima, među kojima je posebno važan onaj o konačnome ukidanju prava federacije na osnivanje fondova i provedbu investicija.¹⁹⁹

Unatoč povećanju nadležnosti republika i ravnopravnosti među njihovim zastupništvom, revolucionarna su strujanja u Hrvatskoj, suprotno očekivanjima, prerasla u masovni pokret, poznat kao *Hrvatsko proljeće* ili MASPOK. Naime, navedene su promjene zanijele hrvatsku javnost, koja nastavlja još odlučnije ustrajati u svojim zahtjevima za stvarnom promjenom hrvatskoga položaja unutar jugoslavenske zajednice. Zbog pokretanja ključnih pitanja povezanih s hrvatskom državnošću, vodstvo CK SKH uživalo je veliku narodnu potporu, koja je ostala neupitna i nakon odvajanja grupe političara predvođenih Vladimirom Bakarićem. Svoju je aktivnost nastavila i Matica hrvatska, šireći djelokrug na aktualna ekonomska i politička pitanja. Naposljetku, kao treće središte pokreta formirali su se

(Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Kosovo), također omogućujući veća investicijska ulaganja u Srbiju. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 539-540

¹⁹⁶ Predsjedništvo SKJ osnovano je 1966. godine u sklopu reorganizacije SKJ, dok je odluka o osnivanju Izvršnoga komiteta donesena na Devetome kongresu SKJ. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 536, 544

¹⁹⁷ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 551; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 544

¹⁹⁸ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 549-551; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 363

¹⁹⁹ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 550

studenti, koji, suprotno protestu iz 1968. godine, istupaju s jasno oblikovanom političkom i nacionalnom platformom.

Premda je podupirao reorganizaciju federacije, gledajući na unitarizam kao na uzročnika međunacionalnih sukoba koji onemogućuje daljnji napredak, štoviše ugrožava temelje jugoslavenske države, Tito je u pogledu hrvatskoga nacionalnog pokreta iskazao neodlučnost, u prvome redu zbog radikalizacije kojoj su naginjali studenti. Uslijed njihovoga štrajka, započetoga 22. studenoga 1971., uskratio je potporu hrvatskome partijskom vodstvu, predbacujući im nedjelotvornost u sprečavanju „kontrarevolucionarne akcije“, odnosno nepružanje otpora „jačanju nacionalizma, šovinizma i klasnoga neprijatelja“.²⁰⁰ Nakon sastanaka u Karađorđevu te dobivenoga pisma starih partijskih dužnosnika, Tito je na sastanku Izvršnoga biroa CK SKJ zatražio ostavke Savke Dabčević-Kučar i Pere Pirkera, dok ju je Miko Tripalo sam podnio.²⁰¹

Razdoblje demokratizacije naglo je prekinuto represivnom djelatnošću, usmjerenom napose protiv sudionika *Hrvatskoga proljeća*, ali i drugih nositelja nacionalnih težnji unutar jugoslavenske države.²⁰² Partijsko rukovodstvo nastojalo je obnoviti nekadašnji monopol, temeljen na idejnoj monolitnosti. U razdoblju provedbe tzv. režima čvrste ruke na važnosti je posebno dobila politička podobnost, dok je djelatnost republičkih komiteta na svim razinama ponovno svedena na ovisnost o volji saveznoga centra. Unatoč odlukama, nekadašnja moć Politbiroa nije obnovljena te su postojeće savezne institucije nastavile djelovati na temelju međurepubličkih dogovora, istodobno uvažujući jedino Titovo mišljenje, koji je uslijed revolucionarnih događanja osnažio svoj nadnacionalni autoritet.²⁰³

Iako su konzervativne snage unutar Partije u slomu nacionalnih pokreta vidjele prigodu za obnovu nekadašnjega stanja, odnosno za ukidanje dotadašnjih reformi, novi je Ustav iz 1974. godine, osim amandmana, ozakonio i niz drugih odredbi, kojima je u konačnici

²⁰⁰ Vodstvo SKH te Matica hrvatska nisu podupirali spomenuti štrajk, smatrajući ga, zbog povećanja postojećih napetosti, štetnim za dotadašnje napore. Studenti su uostalom, osim već poznatih zahtjeva za promjenama u vanjskoj trgovini, deviznome sustavu, vojsci itd., sve glasnije isticali osamostaljenje kao moguće, dosežno rješenje. Naposljetku su ipak prekinuli štrajk kako bi se „izbjegli ekscesi i izrazilo povjerenje u rukovodstvo SKH i SKJ na čelu sa Savkom Dabčević-Kučar i Titom“. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 547-549

²⁰¹ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 550

²⁰² Do travnja 1972. godine iz SK isključen je 741 član te je podneseno 280 ostavki, dok je 131 član smijenjen s funkcije. Uslijedila su uhićenja, pretresi i montirani sudski procesi, uslijed kojih su na zatvorske kazne osuđeni Vlado Gotovac, Dražen Budiša, Ivan Zvonimir Čičak, Šime Đodan, Marko Veselica i dr. Zabranjeno je djelovanje Matice hrvatske te je obustavljeno izdavanje svih njezinih časopisa. Od čistki u drugim državama unutar federacije valjalo bi spomenuti ostavke srpskih partijskih čelnika Marka Nikezića i Latinke Perović, makedonskoga rukovodstva, Krste Crvenkovskoga i Slavka Miloslavlevskoga, bosanskohercegovačkih prvaka Osmana Karabegovića, Avde Huma i Hajra Kapetanovića te slovenskoga Stane Kavčiča. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 550-552; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 368-371

²⁰³ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 674

ojačan suverenitet republika i autonomnih pokrajina.²⁰⁴ Ističući pravo svakoga naroda na samoodređenje, samim time i odcjepljenje, Ustav je afirmirao ideju državnosti, pridajući postojećoj federaciji konfederalne elemente.²⁰⁵ Time je zapravo udovoljeno zahtjevima tada već slomljenih nacionalnih pokreta, i to u znatno većemu opsegu od onoga koji su priželjkivali njihovi predvodnici. Ipak, ni unutar nacionalnih država nije bila ostvarena potpuna sloboda izražavanja i djelovanja, štoviše nastavljena je djelatnost represivnoga aparata, a državne su odluke i nadalje bile odraz partijske volje.

Zbog terorističkih akcija manjih emigrantskih skupina zapadne su zemlje hrvatski nacionalni pokret smatrale odrazom „nazadnjaštva“, „šovinizma“, pa i „ustaštva“. ²⁰⁶ U skladu s time, Zapad je podupirao Titovu politiku, imajući u interesu očuvanje jugoslavenske stabilnosti i neutralnosti. U međuvremenu su se nastavili međusobni posjeti čelnika država, pri čemu je najviše bio zapažen onaj Richarda Nixona 1970. godine. Tito se također u više navrata susreo s Leonidom Brežnjevom, obnavljajući odnose narušene sovjetskom vojnom intervencijom u Čehoslovačkoj 1968. godine.

U vanjskoj je politici Jugoslavija i nadalje bila aktivna u „pokretu nesvrstanih“ koji, unatoč porastu broja članica i većemu broju održanih konferencija, nije uspio zadobiti status važnoga čimbenika u svjetskim odnosima.²⁰⁷ Istodobno, različitim je oblicima suradnje i na temelju međusobnih dogovora došlo do smirivanja Hladnoga rata, što je i potvrđeno na Helsinškoj konferenciji 1975. godine deklaracijom u kojoj su kao temelji budućih odnosa navedeni principi *poštovanja suverene jednakosti, uvažavanja prava na suverenitet, uzdržavanja od prijetnje silom ili uporabe sile, poštovanja nepovredivosti granica i teritorijalnog integriteta, mirnog rješavanja sporova, nemiješanja u unutarnje poslove drugih, poštovanja ljudskih prava i osobnih sloboda, itd.*²⁰⁸

²⁰⁴ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 373

²⁰⁵ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 567-568; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 373

²⁰⁶ Primjerice, dvojica su hrvatskih emigranata 1971. godine ubila u Švedskoj jugoslavenskoga ambasadora Vladimira Rolovića i njegovu službenicu Miru Štempihar. Također, sljedeće je godine uslijed eksplozije bombe u avionu Jugoslavenskoga aerotransporta poginulo 28 putnika. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 552, 554

²⁰⁷ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 577

²⁰⁸ I s t o, str. 578

IV. II. Nastava hrvatskoga ili srpskoga jezika prema nastavnome planu i programu objavljenome pod naslovom *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura iz 1972. godine*

Kao što je u Predgovoru djela *Naša osnovna škola: Odgojno-obrazovna struktura* istaknuto, Zavod za unapređivanje osnovnoga obrazovanja SR Hrvatske aktivno je od školske godine 1960./1961. pratio primjenu nastavnoga plana i programa, želeći na temelju svojih zaključaka pristupiti revalorizaciji koja će pridonijeti poboljšanju postojećih uvjeta u odgojno-obrazovnome sustavu.²⁰⁹ Njegov je desetogodišnji rad rezultirao prijedlogom novoga nastavnog plana i programa, koji je nakon javne rasprave i usvojen 1972. godine. Budući da se društvena i pedagoška koncepcija osnovne škole nije bitno promijenila, ciljevi i zadaci nastave uglavnom su ostali isti, uz pojedine intervencije u formulacijama koje zbog određenih društveno-političkih promjena više nisu bile „adekvatne“.²¹⁰ Tako je primjerice među odgojno-obrazovnim zadacima osnovne škole, umjesto dotadašnjega internacionalizma, istaknuta važnost razvoja „ljubavi prema hrvatskome narodu“ te „osjećaja nacionalnoga ponosa i dostojanstva“.²¹¹ Nesumnjivo je riječ o utjecaju aktualnih zbivanja, u prvome redu o odjeku hrvatskoga nacionalnog pokreta, ali i o promjenama u svjetskome komunističkom pokretu, koji je postupno zadobivao dekadentna obilježja.²¹² Osim među „osnovnim vrednotama, zahtjevima i normama socijalističkoga morala“, hrvatski je nacionalni identitet spomenut u kontekstu poznavanja „borbi naroda za slobodu, nezavisnost, socijalna prava i društveni napredak“.²¹³ Formulacija iz 1958. godine, (...) *Osnovna škola usmjerava složeni odgojno-obrazovni proces u pravcu razvijanja socijalističkoga humanizma, patriotizma i istinskog internacionalizma upoznavanjem borbe naših naroda u prošlosti za slobodu, nezavisnost, socijalna prava i društveni napredak, a naročito Narodnooslobodilačke borbe, njenih tekovina i duha, koji ju je prožimao (...)*, 1972. godine zamijenjena je sljedećom: *U realizaciji ovih zadataka osnovna će škola osobito upoznavati učenike s borbom hrvatskog naroda i ostalih jugoslavenskih naroda za slobodu, nezavisnost, socijalna prava i društveni napredak, a posebno s narodnooslobodilačkom borbom, njenim tekovinama i duhom koji ju je*

²⁰⁹ *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, Socijalistička Republika Hrvatska, Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja, Zagreb, 1972, str. IX

²¹⁰ Isto, str. X, XII

²¹¹ *Osnovna škola: programatska struktura*, str. 11; *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, str. 8

²¹² Bilandžić, Dušan, nav. dj., str. 670

²¹³ *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, str. 8

prožimao (...). [istaknula A.B.]²¹⁴ Zaključno možemo ustvrditi kako je *Hrvatsko proljeće* utjecalo na buđenje nacionalne svijesti, čiji razvoj i afirmacija postaju jedan od ključnih zadataka u odgoju mladih.

U skladu s nacionalnim strujanjima u jezičnoj politici, došlo je i do promjene u nazivu hrvatskoga jezika koji se prema V. amandmanu na Ustav SR Hrvatske iz 1972. godine ponovno naziva hrvatski ili srpski jezik.²¹⁵ Na taj način istaknuta je razlikovnost dvaju jezika, čime se doskočilo nastojanjima oko njihova izjednačavanja, intenziviranim od *Novosadskoga dogovora*. Kao što su ideje *Hrvatskoga proljeća* afirmirane nakon njegova sloma, tako je Ustavom iz 1974. godine naposljetku ostvaren i osnovni zahtjev javno osuđivane *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Premda u saveznome ustavu nije istaknut naziv *hrvatski ili srpski jezik*, kao u republičkome, umjesto dotadašnjega naziva *hrvatskosrpski* upotrijebljen je izraz *jezici naroda i narodnosti*.²¹⁶ U skladu s time, u nastavnome je planu i programu došlo do promjene naziva predmeta, koji ponovno postaje *Hrvatski ili srpski jezik*.

Nastava iz toga predmeta trebala se u petome i šestome razredu održavati pet sati tjedno, dok su u sedmome i osmome razredu tjedno bila predviđena četiri školska sata.²¹⁷ Na temelju usporedbe sa satnicom iz 1960. godine možemo zaključiti kako do većih promjena nije došlo, odnosno kako je jedino u šestome razredu tjedni broj sati povećan s četiri na pet, što je zapravo odgovaralo tendencijama prisutnima u ranijim nacrtima iz 1952. i 1953. godine. Iako je u tome vremenskom okviru trebalo ostvariti zadatke koji su u prvome redu bili usmjereni na jezična i književna pitanja, možemo izdvojiti njih dva od ukupno deset u kojima postoji poveznica s društvenim zbivanjima. Učenici su tako u nastavi Hrvatskoga ili srpskoga jezika, točnije čitajući književna djela, trebali „upoznati revolucionarne tekovine naših naroda“ te steći osnovu za „usvajanje ideja i normi socijalističkoga samoupravnog društva“.²¹⁸ Pojednostavljeno rečeno, istaknutim su zadacima nastave povezane temeljne odrednice jugoslavenske prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Naime, kohezivnost temeljena na poznavanju i veličanju narodnooslobodilačkih napora omogućavala je daljnju socijalističku izgradnju, u prvome redu razvoj ideje samoupravljanja, za čiju je provedbu valjalo pripremiti generacije mladih.

²¹⁴ *Osnovna škola: programatska struktura*, str. 11; *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, str. 8

²¹⁵ Mićanović, Krešimir, *nav. dj.*, str. 286

²¹⁶ I s t o

²¹⁷ *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, str. 20

²¹⁸ I s t o, str. 25

IV. II. I. Lektira prema nastavnome planu i programu objavljenome pod naslovom *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura iz 1972. godine*

V. razred	VI. razred	VII. razred	VIII. razred
H. Beecher-Stowe: Čiča-Tomina koliba	Josip Barković: Zeleni dječak	Karl Bruckner: Sadako hoće živjeti	Ivo Andrić: Pripovijetke – izbor (Priča o kmetu Simanu, Bife Titanik, Aska i vuk, Knjiga, Kosa)
France Bevk: Godine samoće, Mali buntovnik	France Bevk: Priče o Titu	Branko Ćopić: Doživljaji Nikolettine Bursača	Miroslav Antić: Plavi čuperak
Ivana Brlić- Mažuranić: Čudnovate zgode šegrta Hlapića	Branko Ćopić: Bosonogo djetinjstvo	Charles Dickens: Oliver Twist	Ivan Cankar: Sluga Jernej i njegovo pravo
Ivan Cankar: Izbor proze o djetinjstvu (Biblioteka „Dobra knjiga“)	Arsen Diklić: Ne okreći se, sine	Ivan Dončević: Bezimeni	Anton Čehov: Izabrane pripovijetke
Branko Ćopić: Orlovi rano lete, Izabrani stihovi (Put u vedrinu)	Viktor Hugo: Cosette (odlomci iz Jadnika)	A. de Saint Exupéry: Mali princ	Alphonse Daudet: Pisma iz mog mlina
Daniel Defoe: Robinson	Petar Kočić: Kroz mećavu, Jablan	Nikolaj Gogolj: Taras Buljba	A. Frank: Dnevnik
Anton Ingolič: Tajno društvo PGC	Ante Kovačić: Djetinjstvo Ivice Kičmanovića (odabrani odlomci)	Maksim Gorki: Djetinjstvo	Maksim Gorki: U svijetu
Palma Katalinić: Pričanje Cvrčka moreplovca	Ivan Kušan: Zagonetni dječak	Josip Kozarac: Izbor (Slavonska šuma, Proletarci)	Ernest Hemingway: Starac i more
Rudyard Kipling: Knjiga o džungli	Vladimir Nazor: Veli Jože	Eugen Kumičić: Začudeni svatovi	Ivica Ivanac: Najljepši posao na svijetu
Slavko Kolar: Nogometna utakmica i druge pripovijetke za djecu	Hanna Ožogowska: Tajna zelenog pečata	Jack London: Kći snijega	Vjekoslav Kaleb: Divota prašine
Gustav Krklec: Majmun i naočale	Stevenson: Crna strijela	Desanka Maksimović: Izabrane pjesme	Slavko Kolar: Kriza, Mi smo za pravicu
Ivan Kušan: Uzbuna na Zelenom vrhu	August Šenoa: Čuvaj se senjske ruke, Povjestice	Vladimir Nazor: Dupin, Izbor iz Priča s otoka iz grada, s	I. G. Kovačić: Smrt u čizmama, Sedam zvonara majke

		planina (Voda, Požar, U magarećoj klupi, Bijeg u Italiju)	Marije
Milivoj Matošec: Strah u Ulici lipa	Mark Twain: Pustolovine Toma Sawyera, Doživljaji Huckleberya Finna	Vjenceslav Novak: Izbor pripovijedaka (U glib, Nezasitnost i bijeda, Iz velegradskog podzemlja)	Miroslav Krleža: Bitka kod Bistrice Lesne, Izbor iz lirike i proze
Ferenc Molnar: Junaci Pavlove ulice	Jules Verne: Petnaestogodišnji kapetan, Put na Mjesec, Put u središte zemlje	Radman- Wojchechowska: Toreadorov sin	Laza Lazarević: Izbor
Danko Oblak: Modri prozori, Na tragu	Wahlstedt: Aslak, dječak sa Sjevera	August Šenoa: Seljačka buna, Zlatarevo zlato, Karanfil s pjesnikova groba	Ivan Mažuranić: Smrt Smail-age Čengijića
Hanna Ožogowska: Djevojčica i dječak	Oscar Wild: Bajke (Sretni kraljević i dr.)	Izbor iz novije i suvremene lirike (iz hrvatske i ostalih jugoslavenskih književnosti)	Simo Matavulj: Izbor
Prežihov Voranc: Đurđice	Izbor tekstova ruskih klasika (Tolstoj, Turgenjev, Gogolj, Čehov, Gorki)	Izbor iz novije i suvremene pripovjedne proze (iz hrvatske i ostalih jugoslavenskih književnosti)	Branislav Nušić: Narodni poslanik
Aleksandar Puškin: Bajke	Mirko Žeželj: Najljepši klasični mitovi	Izbor iz putopisne proze	Vesna Parun: Konjanik
E. Seton Thompson: Vinipeški vuk	Izbor iz novije i suvremene lirike (iz hrvatske i ostalih jugoslavenskih književnosti)		August Šenoa: Prosjak Luka
Jonathan Swift: Guliverova putovanja	Izbor narodnih epskih i lirskih pjesama		Dinko Šimunović: Duga, Alkar
Izbor narodnih pjesama, bajki i šaljivih narodnih pripovijedaka	Izbor fantastičnih pripovijedaka iz novije i suvremene književnosti		Dragutin Tadijanović: Srebrne svirale
Priče iz Ilijade i Odiseje	Izbor popularno- znanstvenih tekstova iz novije i suvremene književnosti		Izbor iz memoarske i dnevničke proze o NOB

			Izbor iz suvremene lirike (iz hrvatske i ostalih jugoslavenskih književnosti)
			Izbor iz suvremene pripovjedne proze (iz hrv. i ostalih jugosl.)
			Izbor iz naše novije i suvremene humorističko-satiričke proze i poezije
			Izbor dramskih fragmenata iz naših književnosti i svjetske književnosti
			Izbor iz hrvatske dijalektne lirike

U sklopu nastave Hrvatskoga ili srpskoga jezika valjalo je tijekom školske godine organizirati sate posvećene interpretaciji djela koje su učenici prethodno samostalno pročitali. Nastavnik je na početku godine, s popisa obvezne lektire, ali i iz dijalektalne književnosti, odabirao osam do deset djela, vodeći računa o njihovoj raznolikosti, napose u pogledu roda, vrste i tematike.²¹⁹ Oko pojedinih djela nije trebao dvojiti jer su posebno istaknuta na popisima lektira ujedno bila i obvezna za čitanje te interpretaciju. Tako su u petome razredu učenici morali pročitati navedena djela Ivane Brlić-Mažuranić, Ivana Cankara, Branka Ćopića, Gustava Krkleca, Danka Oblaka, Hanne Ožogowske i Prežihova Voranca, u šestome razredu djela Franca Bevka, Petra Kočića, Ante Kovačića, Vladimira Nazora i Augusta Šenoe, u sedmome razredu djela Branka Ćopića, Ivana Dončevića, Maksima Gorkog, Josipa Kozarca, Vladimira Nazora, Vjenceslava Novaka i Augusta Šenoe te u osmome razredu djela Ive Andrića, Ernesta Hemingwaya, Vjekoslava Kaleba, Slavka Kolara, Ivana Gorana Kovačića, Miroslava Krleža, Ivana Mažuranića, Sime Matavulja, Dinka Šimunovića te Dragutina Tadijanovića. Među istaknutim su autorima prevladavali oni s područja ondašnje jugoslavenske države, većinom predstavnici novije i suvremene književnosti, pri čemu su hrvatski književnici činili više od polovice odabranih (Brlić-Mažuranić, Dončević, Kaleb, Kolar, A. Kovačić, I. G. Kovačić, Kozarac, Krleža, Krklec, Mažuranić, Nazor, Oblak, Šenoa, Šimunović, Tadijanović).

²¹⁹ Isto, str. 67

Osvrt na cjelokupan popis obvezne lektire navodi nas na isti zaključak o zastupljenosti autora, s obzirom da je od njih ukupno šezdeset i dvoje trideset i sedam s jugoslavenskoga područja, od kojih su dvadeset i četiri hrvatska književnika (Barković, Brlić-Mažuranić, Dončević, Ivanac, Kaleb, Katalinić, Kolar, A. Kovačić, I. G. Kovačić, Kozarac, Krleža, Krklec, Kumičić, Kušan, Matošec, Mažuranić, Nazor, Novak, Oblak, Parun, Šenoa, Šimunović, Tadijanović, Žeželj). U odnosu na njih, srpskih je književnika bilo četverostruko manje (Antić, Diklić, Lazarević, Maksimović, Matavulj, Nušić), dok je slovenska književnost bila zastupljena sa čak četiri predstavnika (Bevk, Cankar, Ingolič, Prežihov).²²⁰ Na temelju tih podataka možemo zaključiti kako su promjene u omjeru hrvatskih i srpskih književnika, zamijećene na popisima od 1954. godine, naposljetku rezultirale potpunom prevlašću hrvatskih autora, što je nesumnjivo bilo povezano s nacionalnim osvješćivanjem koje je doživjelo vrhunac upravo u razdoblju *Hrvatskoga proljeća*. U tome kontekstu zanimljivo bi bilo istražiti jesu li se ondašnja aktualna zbivanja odrazila i na popise lektira iz drugih jugoslavenskih republika i pokrajina.

Među autorima iz svjetske književnosti, koji su činili gotovo polovicu od ukupno odabranih, brojčano su se isticali američki književnici (Beecher-Stowe, Hemingway, London, Seton, Twain, Wojciechowska), potom engleski (Defoe, Dickens, Kipling, Swift, Wild), francuski (Daudet, Hugo, Saint-Exupéry, Verne) i ruski (Čehov, Gogolj, Gorki, Puškin). Ponovni odabir pojedinih, poput Beecher-Stowe, Defoea, Kiplinga, Swifta i Hugoa, nakon njihova izostanka na ranijemu popisu iz 1960. godine, svjedoči o nestalnosti promjena, očigledno nepovezanih s književnom vrijednošću opusa pojedinoga pisca ili njegovoga konkretnog djela. U tome bismo kontekstu, kao znakovitu, mogli izdvojiti jedino tendenciju češćega posizanja za autorima sa Zapada, prisutnu i na prethodnome popisu, koja je vjerojatno bila rezultat sve intenzivnijega prihvaćanja različitih oblika zapadnoga konzumerizma. Svoje su mjesto zadržali ili ponovno pronašli i ruski autori, na samome popisu lektire kategorizirani kao klasici. Nadalje, mogli bismo izdvojiti poljsku književnicu Ožogowsku, švedsku Wahlstedt, austrijskoga književnika Brücknera te mladu književnicu Frank, židovskoga podrijetla, čija su djela po prvi puta odabrana kao lektirna za učenike od petoga do osmoga razreda.

Sveukupno gledajući, na popisu je zastupljeno dvadeset i dvoje autora s čijim se djelima nismo ranije susretali. Osim što većina pripada hrvatskoj književnosti (Barković, Ivanac, Katalinić, I. G. Kovačić, Krklec, Kušan, Matošec, I. Mažuranić, Oblak, Parun,

²²⁰ Iako su ubrojeni među književnike s jugoslavenskoga područja, Andrić, Ćopić i Kočić, kao i na prethodnim popisima, izostavljeni su pri usporedbi broja hrvatskih i srpskih književnika.

Tadijanović, Žeželj), važno je primijetiti kako je među njima čak šesnaestero ondašnjih suvremenika (Antić, Barković, Bruckner, Diklić, Ivanac, Katalinić, Krklec, Kušan, Matošec, Oblak, Ožogowska, Parun, Tadijanović, Wahlstedt, Wojciechowska, Žeželj). Ako bismo novoizabranim autorima pridružili sedmero ondašnjih suvremenika koji su bili prisutni na ranijim popisima (Andrić, Ćopić, Dončević, Ingolić, Kaleb, Krleža, Maksimović) te devetero autora koji su preminuli u razdoblju od 1944. do 1972. godine (Bevk, Frank, Hemingway, Kolar, I. G. Kovačić, Molnár, Nazor, Saint-Exupéry, Voranc), došli bismo do zaključka kako više od polovice odabranih autora pripada novijoj i suvremenoj književnosti. Naklonjenost takvome odabiru zamjetna je i ranije, napose na popisu iz 1960. godine, kada suvremeni autori čine oko trećinu ukupno odabranih.

Njihova slabija zastupljenost ranijih godina vjerojatno je bila rezultat rigidnijega shvaćanja uloge književnosti u političkome i društvenome životu socijalističke zajednice. O drugačijim promišljanjima književne kritike svjedoči i prvotna kvalifikacija djela Vesne Parun, čiju je zbirku *Zore i vihori* (1947) Marin Franičević 1948. godine uzeo kao primjer „negativnih pojava u suvremenoj poeziji“, u prvome redu zbog zanemarivanja aktualnih narodnih okolnosti uz istodobno pridavanje važnosti formalističkoj strani stihovi.²²¹ Budući da većina autora u prvim poslijeratnim godinama nije ispunjavala osnovne zahtjeve tzv. socijalističkoga realizma, prednost su dobila ranije objavljena djela s naglašenim socijalnim aspektom.

U tome je kontekstu prepoznata vrijednost stvaralaštva Augusta Šenoe, čija su djela tijekom godina dodatno učvrstila svoje mjesto na popisu obvezne lektire. Zahvaljujući njihovoj brojnosti na popisu iz 1972. godine (*Čuvaj se senjske ruke, Povjestice, Seljačka buna, Zlatarevo zlato, Karanfil s pjesnikova groba, Prosjak Luka*), Šenoa je postao najzastupljeniji autor. Prema metodičkim uputama za interpretaciju *Povjestica*, možemo izdvojiti *osjećaj socijalne pravde, humanosti, demokratičnost, ljubav prema narodu i zemlji, prezir prema snobovskom klanjanju tuđincima, borbeni stav prema životu i uopće životni optimizam* kao temeljne moralne vrednote koje su učenici trebali spoznati i usvojiti čitajući njegova djela.²²² Naravno, pritom je određenu tematiku valjalo aktualizirati, najčešće

²²¹ Franičević, Marin, *O nekim negativnim pojavama u savremenoj poeziji (Povodom jedne dekadentne knjige stihova)*, u: *Pisci i problemi*, Kultura, Zagreb, 1948, str. 267-284

²²² Težak, Stjepko, *A. Šenoa: Povjestice (Lektira za VI razred osnovne škole)*, u: *Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva*. Iz „Dobre knjige“ za V – VIII razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 1965, str. 24

uočavanjem poveznica s kapitalističkim, odnosno socijalističkim sustavom, te s borbom protiv fašističkih nastojanja.²²³

Iako je nekada brojem odabranih djela premašivao Šenou, Nazor je na popisu iz 1972. godine bio zastupljen tek s nekoliko pripovijedaka, nastalih u međuratnome razdoblju, koje su formalno i sadržajno bile prilagođene osnovnoškolskome uzrastu. Unatoč prethodnoj popularnosti djela *Kurir Loda*, ono je na novoobjavljenome popisu iz nama nepoznatoga razloga izostavljeno. Partizanska tematika ipak je ostala prisutna, i to, sudeći po naslovu, u *Pričama o Titu* te memoarskoj i dnevničkoj prozi iz NOB-a. Budući da su u potonju kategoriju spadala odabrana djela Ivana Šibla, mogućnost ili nužnost drugačijega izbora mogla je biti povezana sa Šiblovim angažmanom u *Hrvatskome proljeću*.

U skladu sa smanjenjem broja djela partizanske tematike, povećan je prostor za književnost posvećenu djeci i mladima, o čemu svjedoče i novoizabrane pripovijetke te romani (*Tajno društvo PGC*, *Pričanje Cvrčka moreplovca*, *Nogometna utakmica*, *Majmun i naočale*, *Uzbuna na Zelenom vrhu*, *Zeleni dječak*, *Zagonetni dječak*, *Tajna zelenog pečata*, *Mali princ*, *Plavi čuperak*, *Strah u Ulici lipa*, *Aslak*, *dječak sa Sjevera*, *Toreadorov sin* itd.). I, dok za pojedina djela, u prvome redu svjetski popularna (*Pisma iz mogeg mlina*, 1866; *Sretan kraljević*, 1888; *Mali princ*, 1943; *Dnevnik Anne Frank*, 1947), ne možemo ustvrditi razlog njihova izostanka na ranijim popisima, s većinom preostalih nismo se ni mogli susresti jer su objavljena nakon 1960. godine, poput djela *Srebrne svirale* (1960), *Zeleni dječak* (1960), *Djevojčica i dječak* (1961), *Sadako hoće živjeti* (1961), *Zagonetni dječak* (1963), *Godine samoće* (1963), *Toreadorov sin* (1964), *Plavi čuperak* (1965), *Majmun i naočale* (1967), *Strah u Ulici lipa* (1968), *Pričanje Cvrčka moreplovca* (1969), *Na tragu* (1969).

U tome kontekstu zanimljivo je primijetiti kako su po prvi puta odabrane međuratne novele Ivana Gorana Kovačića, o čijemu je angažmanu u partizanskim nastojanjima svjedočio i Nazor u svojim djelima. Također, svoje je mjesto na popisu lektire po prvi puta pronašao Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića*, do danas neupitne književno-umjetničke vrijednosti. Od ranije poznatih autora mogli bismo izdvojiti Slavka Kolara, čijoj su ponovno odabranoj pripovijetci *Mi smo za pravicu* pridružene novoizabrane pripovijetke *Nogometna*

²²³ Tako je na početku *Kamenih svatova* valjalo prepoznati kapitalističku koncepciju života zbog koje je došlo do kasnijega tragičnog završetka. Drugačiji rasplet nije bio ni moguć jer je baza sreće bila privatno vlasništvo. (str. 27-28) U *Postolaru i vragu* učenike je trebalo podsjetiti na kapitalističko iskorištavanje najbjeđenijih radnika kao štrajkolomaca koji se bore protiv interesa vlastite klase. (str. 32) U većini je povjestica, između ostalih u *Kuginoj kući* i *Smrti Petra Svačića*, naglašena pogubnost ostvarenja vlastitih interesa prije interesa zajednice. (str. 34, 37) Neke su od njih, poput povjestice *Vinko Hreljanović*, bile podsjetnik na dugovječne borbe našega naroda za očuvanje cjelovitosti i samostalnosti teritorija te ih je valjalo iskoristiti za povezivanje s pobjedom u borbi protiv fašističkih pretenzija u II. svjetskom ratu. (str. 42) Težak, Stjepko, *nav. dj.*, str. 27-47

utakmica i *Kriza*. Dok je prvotno spomenuta namijenjena u prvome redu djeci te objavljena 60-ih godina, pripovijetka *Kriza*, nastala u međuratnome razdoblju, svojom je socijalnom tematikom bliska pripovijetci *Mi smo za pravicu*. Očigledno se uz dječju književnost važnost pridavala i kraćim proznim vrstama u kojima je posebno bio naglašen socijalni moment. O tome svjedoče, između ostalih, i odabrane Novakove pripovijetke (*U glib*, *Nezasitnost i bijeda*, *Iz velegradskog podzemlja*), kao i novoizabrane novele Ivana Gorana Kovačića (*Smrt u čizmama*, *Sedam zvonara majke Marije*).

Nadalje, valja primijetiti kako je, nakon kratkotrajnoga izbivanja, svoje mjesto na popisu lektire ponovno pronašao Ćopić s djelima iz dječje književnosti, dok su u potpunosti izostavljena djela svih njemačkih autora prisutnih na prethodnome popisu (Kästner, Renn, Schwab, Wolf). Iako bismo potonje spomenutu promjenu mogli okarakterizirati kao znakovitu, napose u kontekstu odabira *Dnevnika Anne Frank*, ostaje nejasan način njezine korespondencije s aktualnim zbivanjima.

Naposljetku, na popisu lektire istaknuta je i potreba čitanja narodnih pjesama, bajki i šaljivih narodnih pripovijedaka, potom fantastičnih pripovijedaka, popularno-znanstvenih tekstova, putopisne proze, humorističko-satiričke proze i poezije te dramskih fragmenata, što upućuje na važnost koja je pridana sveobuhvatnome književnom obrazovanju. Međutim, poznavanje različitosti bilo je ograničeno uputom prema kojoj je nastavnik primjere pojedinih lirskih, epskih ili proznih vrsta, osim narodne književnosti, treba odabrati među djelima novije i suvremene književnosti.

IV. II. I. I. Veli Jože

Nakon što su prethodno na popisima lektira među Nazorovim djelima prednost uglavnom imala ona partizanske tematike, na popisu iz 1972. godine svoje su mjesto pronašle jedino pripovijetke nastale u međuratnome razdoblju. Među njima valja istaknuti *Veloga Jožu* koji kao lektirno djelo, osim 1951. i 1960. godine, biva zastupljen na svim spomenutim popisima. Postavlja se pitanje njegove vrijednosti i važnosti, prepoznate u prvim poslijeratnim godinama te zadržane uslijed višestrukih promjena u strukturi popisa lektire.

Iako je smjestio radnju u stvarni prostorni i vremenski kontekst, Nazor je na samome početku nagovijestio bajkovitost sadržaja [*Bilo je to davno...* (str. 5)], aludirajući pritom i na

njegovu univerzalnost.²²⁴ Naime, međudnos mletačkoga providura, plemića te građana Motovuna, Pazina i ostalih gradova unutrašnje Istre, kao i divova, ujedno kmetova, poslužio je kao osnovica za odašiljanje poruka o relativnosti pojma slobode. Odabirom diva kao protagonista te uzbudljivim spletom čudnovatih događaja zapravo je postignuta jednostavnost u problematiziranju krajnje složenoga pitanja. Samim time, djelo je prilagođeno mlađemu uzrastu, ostajući istodobno zanimljivo starijim čitateljima.

Učenici bi tako bez problema mogli izdvojiti opise Jožina vanjskog izgleda (*Orijaš. Jak kao bik, kuštrave glave, razdrta odijela i prašan...* (str. 6); (...) *čvrst mu vrat, obao kao deblo mladoga hrasta i razgaljena, runjava prsa nalik na pećinu na koju se uhvatila mahovina.* (str. 9)], kao i navesti rečenice koje dokazuju promjene u njegovu ponašanju i promišljanju [(...) *prignu se i kleknu pred niskim providurom.* (str.8); *On će odoljeti i težemu poslu, samo da opet ne ozlovolji svojih gospodara koji su postali prama njemu tako dobri.* (str. 20); *Osjeća da je sunce saželo danas u njegovu krv vatrene sokove i da su galeotov govor i oluja istresli iz njegove duše svaki strah...* (str. 30); (...) *nek nam oni daju nazad ča je naše!* (str. 37); *Joža ih opet savjetovao da potuku te silnike i osvete galeota Iliju.* (str. 38); *Veli Jože dobro plaća!* (str. 50); *Pije kao kakav vlastelin, jogunast je i ponosi se da je praukun nekoga kralja Dragonje* (...) *Jože se gotovo prijateljio s bivšim gospodarima; daje svakome zarade i sipa novac na pregršti.* (str. 52); *Jože se doduše nešto osilio i stekao neprijatelja u družini...* (str. 55); *To nije više onaj težak koji je negda čučio pod motovunskom zidinom čekajući pečenku. Nešto ponosno i tvrdo stoji sada orijašu između obrva a oči mu gore. Opio ga slobodan život, rad i osjećaj snage.* (str. 56); *Moja muka! Moj trud!* (...) *mojega žita ne ćete goditi!* (str. 57); (...) *podavaše dangubi, hvalisanju i piću...* (str. 63); (...) *pograbi motiku, zamahnu i spusti je svom silom na Liberatovu glavu.* (str. 68); *Koraćao je skršen i pokunjen.* (str. 71); (...) *sjeti se patnja, uvredi i sramote.* (str. 72); (...) „*Grešnik sam*“... (str. 72); *Ja ću natrag. Okajat ću svoj grijeh. Radit ću sam i čekati braću.* (str. 73); *Velog Jože bijaše u zadnji čas nestalo bez traga.* (str. 74)].²²⁵ Nastavnik bi im pritom trebao pomoći u osvjetljavanju njihove međuzavisnosti, ujedno i povezanosti s temeljnim motivom slobode. Krećući od pojma „kmet“ koji se višestruko ponavlja u različitim kontekstima s uvijek istim pogrdnim značenjem, učenike bi trebalo potaknuti na promišljanje o razmjerima obespravljenosti [(...) *za kmeta nema prava; njemu je samo donositi desetinu i rabotati.* (str. 12); *Probode jednom u srdžbi dva kmeta; ali kmet nije čovjek.* (str. 34); (...) *kmet ne može imat ni pedlja zemlje pod*

²²⁴ Nazor, Vladimir, *Veli Jože*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2001.

²²⁵ Isto

kapom nebeskom... (str. 44)].²²⁶ Pritom bi valjalo izdvojiti jasan autorov stav o takvome vidu ropstva, koji biva sadržan u negaciji čovjekova izjednačavanja s teglećim životinjama [*Svako se delo mora pošteno platiti. Čovik ni blago.* (str. 51)].²²⁷

Istodobno, učenici bi mogli pronaći rečenice u kojima rad u kontekstu slobode biva povezan sa zadovoljstvom i srećom [*Mučili su se kao nikada dosad, al ih je ta rabota opajala zadovoljstvom, srećom, koju su osjećali prvi put u životu.* (str. 36); *Al nama je tu lepo! Delamo. Slobodni smo.* (str. 42)].²²⁸ Međutim, budući da fizička sloboda ne podrazumijeva psihološku, nerijetko pri ubiranju plodova toga rada dolazi do razdora „među braćom“, pri čemu jasnima postaju različite ljudske slabosti, u prvome redu pohlepa i zavist. Pritom valja primijetiti kako njima podjednako podliježu dojučerašnji kmetovi, odnosno gospodari. U konačnici, moralno sazrijevanje biva istaknuto kao uvjet postizanja stvarne slobode. Ono podrazumijeva „obrađivanje vlastitoga vrta“, poštenost te nadasve skromnost, ali i potrebu odgovornoga te odlučnoga suprotstavljanja različitim vrstama nedaća. Upravo se potonje istaknuti segment pokazao kao odlučujući za sudbinu divova, nespremni na prihvatanje „tereta“ slobode [*Mi smo brižni kmeti i sami ne znamo nič delati. A za živet ni dosta znat kopat. Mi ne znamo bit lideri. (...) Ćemo živet, kako smo živeli i pre. Ćemo delat i slušat.* (str. 70)].²²⁹ S druge je strane Veli Jože, preuzimajući odgovornost za svoja zlodjela, u posljednjem trenutku napravio odlučujući korak prema konačnome oslobođenju. Time biva podcrtana misao o slobodi kao unutarnjemu, a ne vanjskome čimbeniku [*Ono što gorostas mora svladati da dođe do prave slobode, leži u njemu.* (str. 54)].²³⁰

Kako u poslijeratnim okolnostima novonastale jugoslavenske države, tako i u samoupravnome socijalističkom društvu 70-ih godina, ovo je djelo moglo poslužiti kao osnova za razgovor o idealu socijalističkoga čovjeka koji danu slobodu iskorištava za rad i daljnji razvoj vlastitih kvaliteta. Na njegovoj požrtvornosti, koja proizlazi iz vjere u opće dobro, ostvaruje se napredak u društvu i državi. Za razliku od gospodara u pripovijetci, koji svoju vlast temelje na iskorištavanju podanika, u jugoslavenskoj se zajednici propagiraju jednakost i solidarnost. Iako kmetovi nisu poznavali vrijednost novca, s vremenom su svoj status i međusobne odnose počeli temeljiti na materijalnome dobru, što je rezultiralo neslogom i u konačnici njihovim ponovnim ropstvom. Navedeno se moglo iskoristiti kao

²²⁶ Isto

²²⁷ Isto

²²⁸ Isto

²²⁹ Isto

²³⁰ Isto

primjer pogubnosti privatnoga vlasništva, odnosno kao legitimacija postojećega društvenog sustava.

Također, nastavnik se mogao osvrnuti na mletačku upravu u Istri, čiji korijeni sežu u XIII. stoljeće, kako bi podsjetio učenike na stalnost i dugotrajnost borbi protiv tuđinca. Karakterne su se osobine odabranih predstavnika, napose providura Barbabianke, Zuane Dalla Zonte i komornika Civette, mogle iskoristiti za pridavanje negativnoga predznaka općemu pojmu okupacije. U tome je smislu valjalo iskoristiti i sljedeću Joževu konstataciju koja se odnosila na sukob divova i patuljaka: *Pa je za neko vreme bilo svima dobro, nam velim, dokler smo bili sami.*²³¹ Govoreći o vlasti stečenoj podmuklošću i silom nastavnik se mogao osvrnuti na djelovanje fašista u II. svjetskom ratu, ističući pritom misao kako je „teško umrijeti, ali još teže robovati na rođenoj grudi“.²³²

IV. II. I. II. Doživljaji Nikolettine Bursaća

Na temelju brojnosti i raznovrsnosti djela zastupljenih na spomenutim popisima lektira, možemo zaključiti kako je među ondašnjim suvremenicima jedino Branko Ćopić uživao ugled jednak Nazorovom. Navedeno nimalo ne začuđuje ako uzmemo u obzir kako je ovaj bosanskohercegovački i srpski književnik većinu svoga stvaralaštva posvetio djeci, nerijetko tematizirajući partizanske napore, u kojima je i sam sudjelovao kao dopisnik te politički komesar odreda. Iz njegovoga opsežnog opusa izdvojena je zbirka pripovijedaka, objavljena 1956. godine, koja je označila njegovu svojevrsnu književnu rehabilitaciju nakon javnih osuda satiričkih priča s početka 50-ih godina.

Dvadesetak kronološki poredanih pripovijedaka međusobno su povezane naslovnim likom koji se u Travniku pridružio partizanskoj jedinici te sudjelovao u NOB-u do završetka Četvrte (bitka na Neretvi) i Pete (bitka na Sutjesci) ofenzive.²³³ Opisani doživljaji i promišljanja omogućuju nam da zavirimo u svijet partizanskih boraca, i to iz perspektive posve neobičnoga junaka. Zapravo, riječ je o jednostavnome i prostodušnome čovjeku koji začuđuje jedino svojom iskrenošću, sumnjičavošću, znatiželjnošću, dosjetljivošću i spontanošću, osobinama netipičnima za protagoniste djela partizanske tematike. Autor je iskoristio navedenu karakterizaciju kako bi o poznatoj temi progovorio na dotad nezabilježen

²³¹ Isto, str. 9

²³² Isto, str. 17

²³³ Ćopić, Branko, *Doživljaji Nikolettine Bursaća*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 20, 145

način. Pritom se kao temeljna značajka njegova pristupa izdvaja humor, odnosno smisao za komično prikazivanje „ozbiljnih“ sadržaja.

Nasumično odabrane pripovijetke iz zbirke tematiziraju početno ustrojstvo te (ne)aktivnosti partizanske vojske (*Propast i proroštvo*), odnos prema zarobljenicima (*Bog i batina*), propagandnu djelatnost (*Predavanje o bratstvu, Obračun s Bogom*), zasjedanje AVNOJ-a (*Kontrola u Bihaću*), susret s Titom (*Tifusar – rekonvalescent*) te napore pri povratku u rodni kraj (*Povratak*). Umjesto govora o uzvišenosti borbe i slavnim pobjedama, Ćopić se osvrnuo na slabu opremljenost tek oformljene jedinice [*Pristigli rezervisti drugog dana dobiše nepotpunu uniformu i puške bez municije.* (str. 20)], nesigurne i nejedinstvene u svome djelovanju [*Oficiri se uzmuvaše, počеше da konferišu i da se sašaptavaju zaboravljajući na vojnike.* (str. 20); *Kad je svanulo, prone se vijest da su oficiri u toku noći napustili jedinicu i nekud pobjegli.* (str. 22); (...) *pašćemo u ropstvo prije neg' prva puška opali.* (str. 22)].²³⁴

Neupitno poštivanje i širenje propagandnih poruka zamijenio je propitivanjem istih, dotičući se ujedno nepogrešivosti autoriteta. Karikaturalnim pristupom otvorio je različita pitanja, poput demonizacije neprijatelja [(...) *gleda Talijana i mačku pa se okreće materi: - A ovaj tvoj... jede li on mačke ili je to, tek onako – propaganda?* (str. 49)], zabrane religioznosti [– *Majko, – svečano započinje Nikoletina i udara dlanom po stolu – odsada da znaš: nema boga!* (str. 50); *Bog s tobom, majko, nijesam ja to izmislio, nego je tako došlo iz štaba odreda. Kad komanda kaže da nema boga, onda ga nema i kvit!* (str. 51)], ideala radnoga čovjeka [*Kad se oslobodimo, njive će se orati karakterom. Neće kiše ni trebati. (...) A gdje si ti vidio taj tvoj karakter, kad već njime oreš brda i doline? – Prič'o nam komesar. Pedeset je ljudi to čulo.* (str. 50-51)] te bratstva i jedinstva [(...) *a ni jedan od vas još ne zna da Turci nijesu Turci, nego muslimani, naša braća po krvi i jeziku, ista vjera, bog vas ne ubio tako benaste. (...) Od samoga Vrhovnog štaba došlo je naređenje da smo mi i Tur... i muslimani braća i odsada čitava naša vojska ima toga da se pridržava. (...) I neka ja odsad samo čujem nekog da je muslimane nazvao Turcima, pa ću se ja s njim starati! Kakvi Turci!* (str. 40-41)].²³⁵

Nikoletinina se znatiželja i sumnjičavost nisu ograničile na propagande poruke [*E, nećemo tako, komesaru. Najprije ti meni imaš da objasniš i kako grmi, i otkud je postao čovjek i još trista čuda, pa kad ja to budem znao, lako će meni biti za boga. Moći ću onda i staroj objasniti, a i sam načisto biti jesi li mi ti o njemu istinu kazao ili nijesi.* (str. 52)], već su

²³⁴ Ćopić, Branko, *nav. dj.*

²³⁵ I s t o

obuhvatile i konkretnu djelatnost vodećih ljudi.²³⁶ Našavši se u Bihaću tijekom zasjedanja AVNOJ-a, Nikoletina je poželio proviriti u dvoranu gdje se ono odvijalo. Nakon što mu navedeno biva onemogućeno, spominje se vlastitih prava, temeljenih na prolivenoj krvi [*Već drugu godinu ja tu krv prolijevam, gledam glavi mjesta, a sad, kad se pravi vlast i država, neko tu meni brani da pogledam našta sve naliči.* (str. 116)], istodobno ističući zabrinutost zbog tajnosti u radu „rođene vlade“ [*Ako se tu sastavlja baš ona naša vlada, partizanska vlada, zašto onda da se to od mene sakriva i toliko se osigurava? Zašto ja ne smijem zaviriti, de?* (str. 117)].²³⁷ Iako je naposljetku provirio na zasjedanje, njegova se svijest o mogućoj uzaludnosti vlastitih napora nije promijenila [*Zamisli ti: borim se ja, borim, krv svoju prolijevam, a neko mi tamo iza vrata skuva poparu. Dok okom trepneš: gdje si bio – nigdje, šta si radio – ništa.* (str. 117)].²³⁸

Također, ne samo da je izostavljena idealizacija rukovodećih, već je i Tito sveden na razinu neznanca [– *Bog te ne ubio, znaš li ti ko je ono bio? – Eh, šta ja znam! – odmahnu ti fusar. – Vrhovni komandant, vrag te odnio. Drug Tito, ej! (...)* – Tito? Pazi, molim te, pa ja sam za toga druga negdje čuo! (str. 144)].²³⁹ Ipak, njegovo je neprepoznavanje prikazano u sklopu opisa bolesti koja je u potpunosti obmanula protagonista. Tito je pritom, iako u prolazu, i tek jednom rečenicom, iskazao razumijevanje te brigu za bolesnika.

Od rezervista do komandira, Nikoletina je doživio različite (ne)zgode kojima je pristupio na osebujuć način. Premda je uglavnom bio namrgođen [*Nikoletina, naprotiv, bio je ljut i naduren...* (str. 19-20); *Nikoletina se opet mršti, ćuti, nešto žvaće, a zatim se usturuje na stolici i prokašljava se.* (str. 50)] i prilično surov u svome pristupu [*Odbij, burazeru, nije ti ga čaća stek'o!* (str. 26); *Magarci jedni, vidite li šta rade ovi koji su protiv bratstva!* (str. 41); *Šta je, šta si se ududučila k'o drvena Marija?* (str. 102)], prema svakome je postupao dobrohotno. Naklonost čitatelja zadobio je i humorom, najčešće povezanim s neznanjem. Vjerojatno je upravo prostodušnost naslovnoga junaka omogućila propitivanje osnovnih tekovina NOB-a, bez većih opasnosti za sudbinu djela i njegova autora. S današnjega aspekta izuzetno šarmantno i simpatično djelo, u ondašnjim je okolnostima moglo biti shvaćeno kao napad na temeljne vrijednosti društva. Samim time, njegov nas odabir kao obvezne lektire može potaknuti na promišljanje o promjenama u vrednovanju djela, povezanim s demokratizacijom i liberalizacijom ondašnjega jugoslavenskog društva.

²³⁶ Isto

²³⁷ Isto

²³⁸ Isto

²³⁹ Isto

IV. II. I. III. *Bezimeni*

Potaknut ratnim iskustvom i doživljajem NOB-a, hrvatski je književnik Ivan Dončević 1945. godine objavio zbirku novela *Bezimeni*, posvećenu „malim ljudima“, ujedno velikim borcima, zahvaljujući čijim žrtvama biva omogućena konačna pobjeda nad neprijateljem. Iako bliske tematike i približno jednakoga opsega, navedeno se djelo po svojim obilježjima bitno razlikuje od spomenute Ćopićeve zbirke pripovijedaka, što je vjerojatno povezano s vremenom njihove objave te samim stilom pisanja.

Književna kritika prvih poslijeratnih godina prepoznala je vrijednost i važnost Dončevićevih nastojanja da partizanske napore oslika u duhu socijalnoga realizma, o čemu svjedoče i spomenuti popisi obvezne lektire. Pritom je zanimljivo primijetiti kako strukturalne promjene, zamjetne na dotičnim popisima, nisu utjecale na kvalifikaciju ovoga djela. Naime, zbirka novela *Bezimeni* ne pojavljuje se jedino na popisima iz 1951., 1952. i 1953. godine, što je i razumljivo, s obzirom da riječ o djelu koje je bilo predviđeno za čitanje u višim razredima osnovne škole. Stalni se odabir vjerojatno zasnivao na neposrednosti i humanosti kojima je pripovjedač nastojao prikazati tragične ljudske sudbine „bezimenih“ ratnih junaka.

U lepezi protagonista iz nasumično odabranih pripovijetki u prvome su redu zamjetne razlike u njihovoj dobi, podrijetlu, zanimanju i karakteru. Jedina poveznica između mladoga mitraljesca Martina Klena, koji se iz Zagorja pridružio bitkama na Kordunu (*Pismo majci u Zagorje*), krezube, strašne, raščupane i divlje babe Bare, koja je živjela u mrtvačnici groblja na brdu iznad sela (*Baba Bara*), mladoga novinara i lijepe te vesele frizerske radnice Zdenke, koji su stanovali jedan do drugoga u Tkalčićevoj ulici (*Cvrčak*), nerazdruživih i stalno posvađanih drugova Grge i Đurana, partizanskih suboraca (*Dva druga*), te šestogodišnjega Stevana, čiji hladan, prodoran i tvrd pogled biva odrazom stradanja unutar obitelji (*Graditelji budućnosti*), jest zajednička borba protiv neprijatelja.²⁴⁰ U različitim kontekstima te na različit način svaki je od njih iskazao neustrašivost te hrabrost i odlučnost da svojom žrtvom potpomognu ostvarenje partizanskih ciljeva [(...) *on je, ne ogledavajući se, u velikim skokovima jurio između kuća, preko vrtova i plotova, preko hrpe cigle i kamenja, preko stakla koje je oborila bura prema mjestu odakle je dolazila sve žešća paljba.* (str. 8); „*Što hoćete, a? Ja sam baba Bara, a vas se i vaših ražnjeva ne bojim: ne, ne bojim vas se, makar ispljuvali pluća od jada.*“ (str. 44); *Samo znam da je ta djevojka učinila tako nešto što od nje nitko nikada nije očekivao. (...) Provalnici su se derali promuklo, toptali nogama i prijetili*

²⁴⁰ Dončević, Ivan, *Bezimeni*, Zora, Zagreb, 1965, str. 7-12, 41-45, 56-61, 135-140, 148-151

revolverima, tražeći od nje da odgovori na neka pitanja, ali ona je sasvim tiho ponavljala jedno te isto... (str. 60); Nije uspio u određenom poslu, uhvatili su ga, s njim je sada svršeno – no dobro! uspjeh će zato drugi... (str. 61); I komandant izda zapovijed za povlačenje. (...) I on se najedanput, potaknut nekim neobuzdanim porivom u sebi, vrati na staro mjesto. (...) „Izdržat ćemo.“ (str. 139)].²⁴¹ Oni koji su u svojem djelovanju bili suzdržaniji, osjećali su se posramljenima [Mene je tako stid. Tako me je stid i boli me... (str. 61)], čime je dodatno osnažen dojam o borbi kao dužnosti i časnome činu.²⁴² Djeci, koja su svjedočila ratnim strahotama, u nemogućnosti da osobno pridonesu konačnoj pobjedi, namijenjena je uloga „stvaraoca i graditelja budućnosti“.²⁴³

Upravo je na primjeru djece, preko njihove „potresne ozbiljnosti“ i izgleda „umornih ratnika“, dočarana dalekosežnost ratnih posljedica.²⁴⁴ Osim opisa smrtnih stradanja, dotaknuto je pitanje trauma preživjelih, i to na primjeru najmlađih, koji su posve nepripremljeni svjedočili razmjerima ljudske zlobe. Maleni je Stevan tako u svojim očima zadržao sliku „razdrljenih majčinih grudi“, „širokoga reza na vratu iz kojega teče gusta i crna krv“ te „palikuće i krvnika koji uz surovi grohot briše okrvavljeni nož o saru čizme“.²⁴⁵ Strašni su zločini neprijatelja zabilježeni i u drugim pročitanim novelama, poput onoj o babi Bari, čije su odmetništvo i ludilo prouzročila upravo ratna stradanja [Stariju snahu nađe pod uvozom lica razmrskana tako strahovito, te je prepoznala tek po odjeći. A u voćnjaku sedamnaest pijanih konjanika uzjahivalo je, grohotajući se i cereći se, na razigrane konje; tu, na hrpi trule slame, ležala je Andrijina udovica poderana oplećka, razdrljenih grudi, bez svijesti, izmrcvarena i osramoćena – umrla je noću u strašnim mukama, a bila je u petom mjesecu trudnoće. (str. 42-43)].²⁴⁶ Iako im partizani nisu ostali dužni, njihova je akcija dočarana kao nužna reakcija [„(...) i nek im nedaju da zideju živi i čitavi z naše zemle van. Preveć su zla pri nas napravili...preveć...“ (str. 11)].²⁴⁷

U konačnici, možemo zaključiti kako se ovo djelo uklapa u poslijeratnu književnu produkciju, usmjerenu na veličanje partizanskih napora i heroja borbe. U usporedbi s pročitanim djelima, novele iz zbirke *Bezimeni* izdvajaju se jedino odabirom protagonista, koji uglavnom nisu sudjelovali u sukobima odreda, no na svojevrsan su način, u skladu s okolnostima i vlastitim mogućnostima, doprinijeli borbi i konačnoj pobjedi. Prema vlastitome

²⁴¹ Dončević, Ivan, *nav. dj.*

²⁴² Isto

²⁴³ Isto, str. 151

²⁴⁴ Isto, str. 150

²⁴⁵ Isto, str. 148

²⁴⁶ Dončević, Ivan, *nav. dj.*

²⁴⁷ Isto

mišljenju, upravo u osvrtu na „malenoga čovjeka“ i njegova stradanja počiva najveća vrijednost ovoga djela.

V. 1975. – 1991.

V. I. Politički, gospodarski, kulturni i društveni kontekst

U kontekstu porasta moći banaka, koje su nakon privredne reforme stekle monopol na upravljanje akumulacijom poduzeća, kao i jačanja menadžerskoga i tehnokratskoga sloja, jugoslavensko je rukovodstvo početkom 70-ih godina pristupilo redefiniciji koncepcije samoupravljanja, želeći ojačati položaj radništva kao nositelja društvenoga napretka u socijalističkoj zajednici.²⁴⁸ U skladu sa zamislima istaknutoga partijskog ideologa Edvarda Kardelja, poduzeća bivaju razdijeljena na osnovne organizacije udruženoga rada (OOUR).²⁴⁹ Ekonomska i društva vlast radništva pritom je proizlazila iz prava OOUR-a na zadržavanje ostvarenih dohodaka poduzeća te mogućnosti biranja delegata u vijeća udruženoga rada (VUR), zadužena za regulaciju svih društvenih odnosa.²⁵⁰

Iako je na taj način omogućena izravna demokracija, radnici okupljeni oko pojedinoga OOUR-a zapravo su nerijetko izglasavali odluke nametnute „izvana“.²⁵¹ Također, zbog mnogobrojnih ugovora o razmjeni rada, koje su donosile samoupravne interesne zajednice (SIZ) na temelju dogovora OOUR-a i društvenih organizacija, poput škola i bolnica, kao i različitih zakona te propisa, kojima se osiguravao pravni okvir novoga modela rada, javila se potreba za proširenjem birokratskoga aparata. Preopterećenost papirologijom i neproduktivnost radnih mjesta ubrzo su se pokazale temeljnim manjkavostima sustava, isprva osmišljenoga zbog postojeće neracionalnosti i neefikasnosti.²⁵²

Drugim riječima, iako jugoslavensko rukovodstvo nije odustajalo od samoupravljanja, u prvome redu zbog njegove jedinstvenosti u usporedbi sa sustavima Zapada i Istoka, njihovo je djelovanje bilo obilježeno neupitnošću idejnih postavki te neusklađenošću teorije i prakse. Na tome je tragu i *Zakon o udruženome radu* (ZUR), donesen 1976. godine, čija je kontradiktornost proizlazila iz istodobnoga promicanja radničkih ovlasti i zaštitenosti partijskoga monopola.²⁵³ Suprotno istaknutim ciljevima, model udruženoga rada pogodio je jačanju birokracije koja, u savezu s menadžerima, zadržava vladajući položaj, na štetu radničkih interesa.²⁵⁴

²⁴⁸ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 677-678; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 374

²⁴⁹ Isto

²⁵⁰ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 679; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 570-571; Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 374

²⁵¹ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 574

²⁵² Isto, str. 573

²⁵³ Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, str. 374-375

²⁵⁴ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 684

Svjestan nedostataka *zurovske* koncepcije, Kardelj je nastojao osnažiti njezine temelje, i to ne samo u ekonomskome, već i političkome pogledu. Objavivši 1977. godine studiju *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkoga samoupravljanja*, naznačio je potrebu pluralizacije političkoga sustava, koja bi, unatoč ograničenosti na samoupravne interese i njihove nosioce, predstavljala pomak u odnosu na dotadašnju monolitnost društva.²⁵⁵ Iako je studija prihvaćena kao partijski dokument, izostali su daljnji koraci oko njezine provedbe, između ostaloga zbog Kardeljeve i Titove fizičke te psihičke onemoćalosti koja je nagovješćivala skori kraj njihova života.

Usljed Kardeljeve teške bolesti 1977./1978. godine, o kojemu se sve češće govorilo kao Titovome nasljedniku, ponovno je otvoreno pitanje budućega nositelja vrhovne vlasti. I dok je na državnoj razini ta uloga bila namijenjena Predsjedništvu SFRJ, oformljenome ustavnim amandmanima iz 1971. godine, unutar Partije postojala su različita predviđanja, kojima je na kraj stao sam Tito donijevši 1978. godine odluku o kolektivnome rukovođenju u svim institucijama političkoga sustava.²⁵⁶ Drugim riječima, navijestio je ukidanje titule predsjednika Partije te prelaženje njegovih ovlasti u ruke Predsjedništva SKJ, na čelu s predsjedavajućim. Isti je obrazac trebao biti primijenjen na svim razinama političkoga odlučivanja, čime se nastojalo osigurati daljnje stabilno funkcioniranje federacije.

U skladu s time, unatoč strahovanjima, nakon što je Tito preminuo 4. svibnja 1980., vlast su preuzele za to predviđene institucije, bez popratnih nemira i nesigurnosti. Ipak, njegov odlazak nije prošao nezapaženo, štoviše, označio je bitnu prekretnicu u povijesti jugoslavenske države, otada obilježenu krizama ekonomskoga, političkoga i društvenoga sustava. Iako se 70-ih godina manje uplitao u unutrašnju politiku države, baveći se u prvome redu vanjskopolitičkim pitanjima,²⁵⁷ njegov je neupitni nadnacionalni i arbitrarni autoritet imao kohezivni učinak, nužan za zajedničko, konstruktivno djelovanje. O statusu koji je uživao unutar uspostavljenoga sustava svjedoče različita priznanja dobivena za života, kao i organizirane manifestacije u njegovu čast, održavane i nakon njegove smrti.²⁵⁸ Osim brojnih

²⁵⁵ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 686-687

²⁵⁶ I s t o, str. 687-688; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 574

²⁵⁷ Tito se i nadalje posebno angažirao oko tzv. pokreta nesvrstanih koji 70-ih godina biva obilježen povećanjem broja članica i učestalim održavanjem konferencija. Na jednoj od njih, ujedno posljednjoj na kojoj je prisustvovao, održanoj u Havani 1979. godine, Tito je svojim karizmatičnim i argumentiranim govorom uspio uvjeriti čelnike ostalih članica da zajedničku politiku održe na početno odabranome pravcu nesvrstavanja, unatoč težnjama pojedinih država da se pokret približi sovjetskome bloku. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 587

²⁵⁸ Osim proslave Titovoga rođendana 25. svibnja, tijekom koje se organizirao veliki slet na Stadionu JNA u Beogradu, obilježavana je, između ostaloga, godišnjica njegova dolaska na čelo KPJ/SKJ. U njegovu su čast organizirani i različiti skupovi, poput onoga 1977. godine održanome u Kumrovcu, koji je nosio naziv *Tito i revolucija*. Tijekom života tri je puta proglašen narodnim herojem, a njegovo su ime nosili različiti gradovi, trgovi, ulice, škole, fondovi itd. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 586

građana koji su mu danima odavali počast prije službenoga ispraćaja, na sprovodu je prisustvovalo dvjestotinjak državnika iz oba antagonizirana bloka te država članica pokreta nesvrstanih, što je nesumnjivo bio dokaz njegovoga svjetskog ugleda.²⁵⁹

Rukovodstvo koje je preuzelo vlast nakon Titove smrti nije imalo većih ambicija ni sposobnosti da nastavi s reformskim djelovanjem, nužnim za prosperitetan i stabilan razvoj jedinstvene zajedničke države. Iako su već 70-ih godina bili svjesni ekonomskih problema, do jeseni 1981. godine nisu priznali njihovo postojanje, držeći se i nadalje suzdržano u traženju rješenja. Njihova je (ne)aktivnost bila povezana i s težnjom da zadrže postojeći legitimitet te potporu naroda. U skladu s time, nisu imali odlučnosti za provedbu temeljitih promjena, nužnih za održanje postojećega sustava. Između ostaloga, podupirali su velika investicijska ulaganja i porast standarda življenja, mada su njihov temelj činili krediti koji su Jugoslaviju vodili prema dužničkome ropstvu.²⁶⁰

Suočeni s golemim trgovinskim deficitom, koji je 1979. godine iznosio 7.225 milijuna dolara, dugom koji se od 1977. do 1981. godine povećao s 9.540 milijardi dolara na 20.804 milijarde dolara, inflacijom, koja je početkom 80-ih iznosila 45%, nedostatkom mnoge uvozne robe, prekidima u procesima proizvodnje i sl.,²⁶¹ jugoslavensko je rukovodstvo početkom 80-ih uvelo određene mjere štednje,²⁶² nemajući dugoročniji plan za rješavanje krize koja je „iznenada“ snašla dotad „najuspješniju i najstabilniju zemlju na svijetu“.²⁶³ Bez praktičnih rješenja bila je i novoosnovana tzv. Kraigherova komisija (1981) koja je u *Polaznim osnovama Dugoročnog plana ekonomske stabilizacije* (DPES) istakla neracionalnost kao temeljni problem privrede, identificirajući „dugogodišnje potiskivanje objektivnih ekonomskih zakonitosti“ kao jedan od glavnih uzroka krize.²⁶⁴ Iako je postalo jasno kako ekonomski sustav mora izaći iz dogmatskih okvira, odnosno da se dotad

²⁵⁹ Na Titov sprovod u Beograd došla su četiri kralja, 31 predstavnik države, šest prinčeva, 22 premijera i 47 ministra vanjskih poslova. Ukupno je prisustvovalo 209 stranih državnika i drugih delegacija iz 127 zemalja. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 689; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 587

²⁶⁰ Jačanjem nacionalnih ekonomija, napose nakon Ustava iz 1974. godine, nastupilo je razdoblje međunarodnoga zaduživanja, povezano s različitim republičkim investicijama i podizanjem društvenoga standarda. S utrošenih oko 45 milijarde dolara, Jugoslavije je postala „najveće gradilište u Europi“, sa stanovništvom koje je živjelo znatno iznad svojih stvarnih mogućnosti. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 716

²⁶¹ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 716; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 596

²⁶² Primjerice, u nestašici benzina i drugih naftnih derivata, kao i električne energije, propisana je naizmjenična vožnja automobila po sistemu par-nepar te su provođena višesatna isključivanja iz elektroenergetske mreže. Uveden je režim stalnih cijena gotovo svoj robi, a za namirnice koje su se u potpunosti ili djelomično uvozile (kava, čokolada, ulje, šećer, deterdžent), u pojedinim su općinama uvedeni bonovi. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 715; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 596

²⁶³ Iako su već tada bili vidljivi svi znakovi ekonomske krize, referati o prosperitetu zemlje činili su okosnicu i Jedanaestoga kongresa SKJ 1978. godine. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 684; Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 490

²⁶⁴ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 718; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 597; Radelić, Zdenko, *nav. dj.*, str. 494

autarkično gospodarstvo mora usmjeriti prema svjetskome tržištu, tijekom 80-ih godina nisu postignuti veći pomaci u ideološkome i konkretnome djelovanju. Shodno tome, ekonomska je situacija i nadalje bila teška, sa sve češćim i intenzivnijim utjecajem na politička i ostala društvena zbivanja.

Uzroci i način rješavanja ekonomske krize postali su jedno od temeljnih pitanja učestalih javnih istupa i polemika, kako nepartijskih intelektualaca, tako i pojedinih članova SK. I dok su predstavnici društvenih znanosti svoju kritiku uglavnom usmjeravali na neracionalnosti unutar sustava samoupravljanja,²⁶⁵ pojedini su političari, u prvome redu zastupnici srpskih interesa, iskorištavali postojeće stanje za napad na ustavna rješenja.²⁶⁶ Još od njegova donošenja, srpsko je rukovodstvo inzistiralo na reviziji Ustava, želeći ponajprije doskočiti dezintegraciji vlastitoga teritorija koja se odvijala u vidu autonomije pokrajina Kosovo i Vojvodina. Svoja su nastojanja predstavili u kontekstu očuvanja cjelovitosti države, odnosno sprečavanja separatizma, prije svega unutar srpskih okvira, a onda i u vezi sa širim, jugoslavenskim interesima.²⁶⁷ Oštricu su naposljetku usmjerili prema cjelokupnoj politici jugoslavenskoga rukovodstva, ističući kako je srpsko stanovništvo od uspostave zajedničke države podvrgnuto dosljednoj diskriminaciji, u korist političke i ekonomske dominacije Hrvatske i Slovenije.²⁶⁸ Na temelju mnoštva iskrivljenih ili pogrešno kontekstualiziranih podataka razvijena je teza o Srbima kao najvećim žrtvama, „prevarenima“, „zakinutima“, „ubijanima“, „vječnim pobjednicima u ratu, a gubitnicima u miru“. ²⁶⁹

Propitivanje temelja jugoslavenske države u Srbiji je donekle tolerirano, čak i podupirano od strane srpskih partijskih čelnika, dok su slični istupi u drugim jugoslavenskim državama uglavnom oštro osuđivani.²⁷⁰ Iako je izostala prvotna reakcija vladajućih, ponajprije u razdoblju od 1981. do 1983. godine, kada su javni prostor preplavile publikacije s implicitnim i eksplicitnim političkim porukama, uglavnom usmjerenima na preispitivanje legitimiteta i legalnosti cjelokupnoga društvenog poretka, 1984. godine započeta je odlučnija

²⁶⁵ Primjerice, zagrebački sociolog Josip Županov, koji se sustavno bavio problematikom samoupravljanja, kao uzroke krize u svojim je radovima naveo „dominaciju partijsko-državnoga kompleksa nad privredom“, „hipertrofiju samoupravljanja-institucije i atrofiju samoupravljanja-pokreta“, „institucionalni gigantizam“, „institucionalni perfekcionizam“, „birokratizaciju bez racionalizacije“ i dr. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 703-705

²⁶⁶ Njihove su se teze uglavnom zasnivale na mišljenju kako su daljnja federalizacija i konfederalizacija omogućile razvoj nacionalnih ekonomija, što je naposljetku uzrokovalo propast jedinstvenoga jugoslavenskog tržišta te međusobno rivalstvo unutar zajedničke države. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 699-700, 703

²⁶⁷ Radelić, Zdenko, *nav. dj.*, str. 547, 550

²⁶⁸ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 620

²⁶⁹ I s t o, str. 621-622

²⁷⁰ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 706

borba protiv kritičara komunističkoga pokreta, između ostaloga, u vidu objave *Bijele knjige*²⁷¹ kao orijentira u daljnjemu djelovanju.²⁷² Upravo se zbog angažmana ideološke komisije CK SKH u suzbijanju vala kritika, samim time i zbog suzdržanosti hrvatskih javnih djelatnika u njihovome iznošenju, s beogradskoga aspekta Zagreb doživljavao kao „kula dogmatizma, staljinizma, titoizma“.²⁷³ Poštujući Titovo, Kardeljevo i Bakarićevo nasljeđe, hrvatski su političari zapravo nastojali osigurati poštivanje Ustava, sprečavajući ujedno obnovu centralističko-unitarističkoga sustava.²⁷⁴ U tome se kontekstu propagirala sloboda stvaralaštva te izražavanja uopće, uz opasku kako valja spriječiti njezinu zlouporabu, usmjerenu na podrivanje zajedništva i dotadašnjih postignuća.

Pod krinkom nezadovoljstva Ustavom i nacionalnim položajem, oblikovan je srpski nacionalni pokret, čiji je glavni cilj bila uspostava srpske hegemonije unutar zajedničke države. Dolaskom Slobodana Miloševića na vlast²⁷⁵, „zaštitnika srpskih interesa“, nacionalizam ubrzo postaje službena politika, koja s vremenom zadobiva sve više potpore među srpskim narodom.²⁷⁶ Pod parolom „Srbi na okup“, Milošević je propagirao povezivanje svih Srba unutar jugoslavenske države, bilo na temelju srpske prevlasti ili proširene srpske uprave.²⁷⁷

Demonstracije albanskoga stanovništva na Kosovu 1981. godine iskorištene su kao primjer ugroženosti srpske egzistencije zbog ostvarenja nacionalističkih težnji u vidu Velike Albanije.²⁷⁸ Nakon ograničenja autonomije pokrajina Kosovo i Vojvodina istaknuta je važnost daljnje borbe kako bi se srpsko stanovništvo zaštitilo od fizičkoga, političkoga, pravnoga i

²⁷¹ *Bijela knjiga* zapravo je skraćeni naziv za dokument naslovljen *O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke*. Objavljena je 21. ožujka 1984. na inicijativu Centra CK SKH za informiranje i propagandu, konkretno zaslugom Stipe Šuvara, ondašnjega republičkog sekretara za prosvjetu i kulturu. Njome je obuhvaćeno 186 autora, „predstavnik kontrarevolucije“, u čijim je djelima prisutna tendencija preispitivanja socijalističke revolucije, presudnih ličnosti i događaja. Neka od spornih djela: *Vunena vremena*, zbirka pjesma Gojka Đoga, *Tren II*, roman Antonija Isakovića, *Golubnjača*, drama Jovana Radulovića, *Nož*, roman Vuka Draškovića, *Levitana*, roman Vitomila Zupana. Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 709; *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji posebni proizvodi d.o.o., Zagreb, 2010, str. 23, 25, 38, 48, 70-76, 80-89, 105-108, 117-120

²⁷² Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 696, 709

²⁷³ *I s t o*, str. 710

²⁷⁴ *I s t o*, str. 714

²⁷⁵ Iako je Milošević u siječnju 1986. godine izabran za predsjednika CK SK Srbije, za njegov je politički uspon bila presudna Osmu sjednicu CK SK Srbije održanu u rujnu 1987. godine, kada uspijeva razriješiti dužnosti člana Predsjedništva CK SK Srbije Dragišu Pavlovića, svoga neistomišljenika. Nakon što je 1988. godine utjecao na smjenjivanje Ivana Stambolića, uslijedila je promjena vodećega kadra na Kosovu i u Vojvodini. Podupirući njegove napore, novoizabrani su omogućavali ostvarenje zacrtanih ciljeva, u prvome redu provedbu ustavnih promjena, poput gotovo potpunoga ukidanja autonomije pokrajina. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 624-626

²⁷⁶ *I s t o*, str. 626

²⁷⁷ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 742; Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 626-627

²⁷⁸ Bilandžić, Dušan, *nav. dj.*, str. 726-727

kulturnoga nasilja na čitavome području jugoslavenske države. U tome je kontekstu Srbija počela vršiti pritisak na Hrvatsku i Sloveniju, sa sve glasnijom javnom propagandom kako je „Srbija donde dokle postoje srpski grobovi“.²⁷⁹ Izrazitim demagoškim pristupom, Milošević je pozivao Srbe na iskazivanje „hrabrosti“, „odlučnosti“ i „požrtvovnosti“, pa čak i u uvjetima „moguće oružane borbe“.²⁸⁰ O potpori i povjerenju koje je uživao svjedoče prvi višestranački izbori od osnutka Jugoslavije, održani 1990. godine, na kojima je Socijalistička partija Srbije, nekadašnji SK Srbije, dobila većinu glasova te time osigurala ostanak na vlasti.

Višestranačkim izborima prethodio je osnutak oporbenih stranaka 1989. godine, među kojima su se u Hrvatskoj isticale sljedeće: Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), Hrvatski socijalnoliberalni savez (HSLS) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ).²⁸¹ Iako su se njihovi programi međusobno razlikovali, ovisno jesu li veću važnost pridavali potrebi demokratizacije i liberalizacije društva ili rješavanju nacionalnoga pitanja, složno su zagovarali daljnju (kon)federalizaciju Jugoslavije, odnosno, od referenduma održanoga 19. svibnja 1991., neovisnost Hrvatske.²⁸²

Sukobi sa srpskim stanovništvom započeli su prije samoga referenduma, prvotno zbog rezultata izbora i konstitucije Sabora, a potom i zbog Ustava u kojemu je formulacija o nositeljima suvereniteta hrvatske države isticala jedino hrvatsku naciju, izjednačavajući srpsku manjinu s pripadnicima drugih naroda, državljana Hrvatske.²⁸³ Na temelju rezultata referenduma, Sabor Republike Hrvatske²⁸⁴ 25. lipnja 1991. donio je *Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske*, na koju se nadovezala *Odluka o raskidanju*

²⁷⁹ Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 629-630

²⁸⁰ U lipnju 1989. godine, povodom proslave 600. godišnjice Kosovske bitke, Milošević je izjavio kako u ostvarenju srpskih interesa *ni oružane bitke nisu isključene*, što se kasnije višekratno tumačilo kao najava skorih ratnih događanja. Iako je izglednije kako je Milošević u tome trenutku imao namjeru zastrašiti protivnika, navedena se izjava može tumačiti kao primjer jačanja radikalnoga nacionalizma, koji ne poznaje ograničenja u ostvarenju svojih ciljeva. Goldstein, Ivo, *nav. dj.*, str. 628-629

²⁸¹ Isto, str. 632-634

²⁸² Od upisanih 3 652 225 birača na referendumu je glasovalo 83,56%, od kojih se 92,18% izjasnilo protiv toga da *Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Crne Gore za rješenje državne krize u SFRJ)*. Radelić, Zdenko, *nav. dj.*, str. 594-595

²⁸³ Na izborima održanima u travnju 1990. godine pobijedio je HDZ, dok je Stranka demokratskih promjena (SDP), nekadašnji SKH, bio na drugome mjestu, ispred Koalicije narodnog sporazuma. Nezadovoljni izbornim rezultatima, predstavnici srpske manjine i JNA inscenirali su pokušaj ubojstva Miroslava Mlinara, predsjednika Mjesnoga odbora Srpske demokratske stranke (SDS), kako bi opravdali prekid odnosa s novim Saborom te akcije JNA, usmjerene na razoružanje hrvatske Teritorijalne obrane. Nakon što je Sabor 22. prosinca 1990. proglasio novi Ustav, prema kojemu se *Republika Hrvatska ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih (...)*, došlo je do pobune i blokade cesta u velikom dijelu zaobalja sjeverne Dalmacije, Like i Banovine, a kasnije i u drugim krajevima Hrvatske, gdje su Srbi imali znatan udio u stanovništvu. Radelić, Zdenko, *nav. dj.*, str. 591-593

²⁸⁴ Amandmanima na Ustav, koje je Sabor usvojio 25. srpnja 1990., promijenjeno je ime države iz Socijalistička Republika Hrvatska u Republika Hrvatska. Radelić, Zdenko, *nav. dj.*, str. 592

državnopravnih sveza Hrvatske sa SFRJ, donesena 8. listopada 1991.²⁸⁵ U međuvremenu intenzivirani incidenti srpskoga stanovništva u Hrvatskoj prerasli su u rujnu 1991. godine, uz potporu JNA i srpskoga državnog centra, u žestoki rat, koji je uvelike obilježio daljnji razvoj obiju država i njihove međusobne odnose.²⁸⁶

V. II. Osnovno i srednje obrazovanje

Nakon višedesetljetne posvećenosti poboljšanju sustava osnovnoga obveznog školovanja, 80-ih se godina veća pozornost pridavala provedbi tzv. Šuvarove reforme, usmjerene na uspostavu jedinstvenoga tipa srednje škole.²⁸⁷ Dokinuvši njome elitizam gimnazija, koji biva prepoznat kao boljka obrazovnoga sustava od prvih poslijeratnih godina, Stipe Šuvar u svojoj je koncepciji istakao važnost usmjerenoga obrazovanja. Iako je isprva novoformirano srednjoškolsko obrazovanje obuhvaćalo dvogodišnji pripremni stupanj tijekom kojega su učenici stjecali opće znanje te kasniji završni stupanj usmjeravanja, od 1982. godine naglasak biva na stručnoj izobrazbi.²⁸⁸ Unatoč različitim preobrazbama, koncepcija je zbog manjkavosti u svojim temeljima naposljetku poražena, u korist ranijega modela srednjega obrazovanja.

Istodobno, u sjeni spomenutih napora, nastavljen je rad na didaktičkim postavkama osnovnoškolskoga obrazovanja. Na temelju *Zakona o odgoju i osnovnom obrazovanju* iz 1979. godine možemo zaključiti kako je čitava odgojno-obrazovna djelatnost i nadalje bila usko povezana sa stjecanjem i očuvanjem socijalističkih vrijednosti, kako u kontekstu rada, tako i društvenih te međunacionalnih odnosa.²⁸⁹ Ponovljene su formulacije o potrebi „osposobljavanja učenika za socijalističko samoupravljanje“, kao i o nužnosti „formiranja socijalističkoga odnosa prema radu i rezultatima rada“ te „odgajanja u duhu pripadnosti i ljubavi prema svom narodu, odnosno narodnosti, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u SFRJ, odanosti domovini SRH i SFRJ“.²⁹⁰ Među njima, kao zanimljivu, mogli bismo izdvojiti potonje spomenutu koja upućuje na izjednačenost republike i federaciju u pogledu učeničkoga osjećaja pripadnosti. Uporaba riječi „domovina“ umjesto „država“

²⁸⁵ Isto, str. 595-596

²⁸⁶ Isto

²⁸⁷ Puževski, Valentin, *Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990. godine*, objavljeno u: *Anali za povijest odgoja*, Vol. 2, Školstvo u XX. stoljeću, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003, str. 103

²⁸⁸ Batinić, Štefka, *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*, objavljeno u: *Anali za povijest odgoja*, Vol. 2, Školstvo u XX. stoljeću, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003, str. 57

²⁸⁹ *Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju*, Narodne novine, Zagreb, 1980.

²⁹⁰ Isto, str. 6-7

ukazuje na povezanost koja nadilazi političko-pravne okvire. Nadalje, isticanje važnosti „razvijanja duha suradnje, prijateljstva i međusobnoga poštivanja“ mogli bismo okarakterizirati kao primjer humanizacije opće izobrazbe.²⁹¹ Također, zakon je promicao „mir u svijetu“, odnosno potporu „borbi protiv svake eksploatacije i potlačivanja“, što je bilo povezano s politikom nesvrstavanja, točnije miroljubivom koegzistencijom kao njezinom temeljnom odrednicom.²⁹²

Na temelju usporedbe sa starijim propisima možemo zaključiti kako dotični zakon zapravo nije sadržavao važnije promjene u pogledu odgojnih i obrazovnih zadataka. Navedeno ne začuđuje, s obzirom da govorimo tek o početku razdoblja obilježenoga krizama u političkome, ekonomskome i društvenome sustavu. S druge strane, zanimljiv je izostanak njihovih promjena tijekom idućih zbivanja, koji bismo, doduše, mogli dovesti u svezu sa sveopćim djelovanjem rukovodećega kadra, uglavnom bezidejnoga i inertnoga u uvjetima nužnoga odlučnog djelovanja.

V. III. Nastava hrvatskoga ili srpskoga jezika prema *Planu i programu odgoja i osnovnog obrazovanja iz 1984. godine*

Većih promjena u odnosu na ranije nastavne planove i programe nije bilo ni u odgojnim te obrazovnim zadacima nastave hrvatskoga ili srpskoga jezika iz 1984. godine.²⁹³ Znakovito je jedino isticanje potrebe razvoja „osjećaja bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti samouprave SFRJ“, s obzirom da je navedena parola izostavljena među zadacima nastave s prethodnoga nastavnog plana i programa.²⁹⁴ Ako bismo njezin ponovni odabir smjestili u kontekst jačanja nacionalnih svijesti te sve učestalijih međunacionalnih sukoba, imajući pritom u vidu daljnje slabljenje utjecaja jugoslavenske propagande, mogli bismo zaključiti kako je riječ o još jednome primjeru manjka inicijative rukovodećega kadra da svoju djelatnost prilagodi stvarnim potrebama iskazanima u aktualnim događajima.

Od ranijih odluka, koje su u nastavnim planovima i programima tek zaživjele, mogli bismo izdvojiti dosljednu uporabu termina „narodi i narodnosti“, propisanu Ustavom iz 1974. godine, te povezivanje nastave književnosti, scenske i filmske umjetnosti s vojnom doktrinom

²⁹¹ I s t o, str. 7; Puževski, Valentin, *nav. dj.*, str. 103

²⁹² *Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju*, str. 7

²⁹³ *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*, objavljeno u: Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske, Godina 4, Broj 7, Zagreb, 20. ožujka 1984.

²⁹⁴ I s t o, str. 4

SFRJ-a, točnije općenarodnom obranom (ONO) i društvenom samozaštitom (DSZ).²⁹⁵ Iako nije razjašnjen način ostvarenja potonje spomenutoga zadatka, u samome je *Zakonu o odgoju i osnovnom obrazovanju* iz 1979. godine dano do znanja kako čitava odgojno-obrazovna djelatnost treba biti usmjerena na *razvijanje svijesti i spremnosti za ostvarivanje zadataka općenarodne obrane i društvene samozaštite u čuvanju slobode, nezavisnosti i integriteta jugoslavenske samoupravnog socijalističke zajednice*.²⁹⁶ Očigledno su zbivanja na svjetskoj pozornici, među kojima napose sovjetske intervencije, u većoj mjeri od unutarnjih nestabilnosti zastrašivale jugoslavensko rukovodstvo ili je barem ono jedino o njima bilo spremno javno progovoriti.

Sveukupno gledajući, mnogo je više zadataka nastave hrvatskoga ili srpskoga jezika koja se odnose na stručna znanja, sposobnosti i vještine. Za njihovo je svladavanje u petome razredu tjedno bilo predviđeno pet sati, dok se u šestome, sedmome i osmome razredu nastava iz *jezika narodnosti* održavala četiri sati tjedno.²⁹⁷ Smanjenjem tjednoga broja sati u šestome razredu s pet na četiri ponovno je uspostavljena satnica iz 1960. godine. U tome je okviru trebalo izdvojiti vremena za interpretaciju lektirnih djela, njih ukupno osam do deset po pojedinome razredu.²⁹⁸

V. III. I. Lektira prema *Planu i programu odgoja i osnovnog obrazovanja* iz 1984. godine

V. razred	VI. razred	VII. razred	VIII. razred
Ivana Brlić Mažuranić: Sunce djever i Neva Nevičica	August Šenoa: Čuvaj se senjske ruke	August Šenoa: Branka	Miroslav Krleža: Bitka kod Bistrice Lesne
Zvonimir Milčec: Zvižduk s Bukovca	Tone Seliškar: Družina Sinji galeb	Vladimir Nazor: Veli Jože	Slavko Kolar: Breza
Branko Hribar: Adam Vučjak	Arsen Diklić: Ne okreći se, sine	Miroslav Krleža: Dječak prati zmaja	Vesna Parun: Konjanik
Ferenc Molnár: Junaci Pavlove ulice	Milivoj Matošec: Suvišan u svemiru	Branko Ćopić: Doživljaji Nikolettine Bursaća	Ivo Andrić: Deca
Vehbi Kikaj: Bijeli dvorovi	Daniel Defoe: Robinson Crusoe	Charles Dickens: Oliver Twist	Vjekoslav Kaleb: Divota prašine
Vidoe Podgorec:	Alojz Majetić:	Antonie de Saint	Dinko Šimunović:

²⁹⁵ Isto

²⁹⁶ *Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju*, str. 7

²⁹⁷ *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*, str. 2

²⁹⁸ Isto, str. 15

Bijelo ciganče (I dio)	Omiški gusar	Exupéry: Mali princ	Alkar
Danko Oblak: Modri prozori	Jules Verne: Put na Mjesec	Karl Brückner: Sadako hoće živjeti	Vladimir Nazor: Priče iz djetinjstva
Milivoj Matošec: Strah u Ulici lipa	Mark Twain: Doživljaji Huckleberyja Finna	Maksim Gorki: Djetinjstvo	Dobriša Cesarić: Voćka poslije kiše (zbirka)
Jules Verne: 20.000 milja pod morem	Branko Ćopić: Orlovi rano lete	Vjenceslav Novak: Pripovjetke	August Šenoa: Prosjak Luka
Izbor iz narodne književnosti naroda i narodnosti SFRJ	Grigor Vitez: Pjesme	Dragutin Tadijanović: Srebrne svirale	Sunčana Škrinjarić: Ulica predaka
	Josip Kozarac: Pripovijetke	Joža Horvat: Besa	Vladan Desnica: Pripovijetke
	Izbor iz usmene književnosti naroda i narodnosti SFRJ	Dušan Kostić: Sutjeska	Branislav Nušić: Sumnjivo lice
	Izbor iz novije i suvremene hrvatske lirike	Miroslav Antić: Plavi čuperak	Ernest Hemingway: Starac i more
	Izbor iz novije i suvremene hrvatske proze	Izbor iz novije i suvremene poezije jugoslavenskih naroda i narodnosti	Anton Pavlovič Čehov: Izabrane pripovijetke
		Izbor iz novije i suvremene hrvatske pripovjedne proze	Izbor iz suvremene pripovjedne proze naroda i narodnosti SFRJ
			Izbor dramskih tekstova
			Izbor iz memoarske i dnevničke proze o NOB-u
			Izbor putopisne proze

Usporedba s prethodnim nastavnim planom i programom navodi nas na zaključak kako je popis lektire iz 1984. godine sadržavao znatno manje književnih djela koja su mogla biti odabrana za čitanje tijekom određene školske godine. Među autorima čija su djela izgubila svoje mjesto na ovome popisu, u odnosu na raniji iz 1972. godine, brojčano prevladavaju hrvatski književnici (Barković, Dončević, Ivanac, Katalinić, A. Kovačić, I. G. Kovačić, Krklec, Kumičić, Kušan, Mažuranić, Žeželj), za kojima slijede slovenski (Bevk, Cankar, Ingolič, Voranc), američki (Beecher-Stowe, London, Thompson, Wojciechowska) srpski (Lazarević, Maksimović, Matavulj) i engleski (Kipling, Swift, Wild). Pritom najviše začuđuje izostanak I. Dončevića, čije je djelo *Bezimeni* zadobilo gotovo kulturni status među

osnovnoškolskom lektinom. Istu su sudbinu doživjeli *Začudeni svatovi* E. Kumičića, dotad prisutni na svim spomenutim popisima lektira koji su obuhvaćali više razrede osnovne škole. U tome bismo kontekstu mogli izdvojiti i *Vinipeškog vuka* E. Thompsona Setona, *Durđice* P. Voranca te različita djela P. Kočića (*Grob slatke duše*, *Istiniti zulum Simeuna đaka*, *Jablan*, *Jazavac pred sudom*, *Kroz mećavu*, *Vukov gaj*) i I. Cankara (*Izbor proze o djetinjstvu*, *Sluga Jernej i njegovo pravo*).

Sveukupno gledajući, redukcijske su promjene zahvatile autore iz različitih književnosti, neovisno o vremenu njihova djelovanja i popularnosti stvaralaštva. Ipak, najviše su se odrazile među književnicima inače malobrojnim u odnosu na ostale. To se u prvome redu odnosi na slovenske književnike, čiji je broj nakon više desetljeća smanjen s četiri na jedan. Pritom valja napomenuti kako je riječ o povratku ranije neizostavnoga T. Seliškara i njegove *Družine Sinjega galeba*.

Većih brojčanih promjena među hrvatskim i srpskim književnicima nije bilo, u prvome redu zbog novoizabranih autora koji se dotad nisu pojavljivali na popisima lektira. Među njih jedanaestero osam je hrvatskih književnika (Cesarić, Desnica, Horvat, Hribar, Majetić, Milčec, Škrinjarić, Vitez) te po jedan srpski (Kostić), albanski (Kikaj) i makedonski (Podgorec). Za razliku od prethodnoga popisa lektire, na kojemu su hrvatski književnici činili oko trećinu ukupno odabranih, na ovome su popisu brojčano prevladavali. Od četrdeset autora prisutnih na popisu lektire njih dvadeset i jedan (Brlić-Mažuranić, Cesarić, Desnica, Horvat, Hribar, Kaleb, Kolar, Kozarac, Krleža, Majetić, Matošec, Milčec, Nazor, Novak, Oblak, Parun, Šenoa, Šimunović, Škrinjarić, Tadijanović, Vitez) hrvatski su književnici. Budući da je srpskih autora bilo peterostruko manje (Antić, Diklić, Kostić, Nušić), možemo reći kako je nastavljen trend afirmacije nacionalnoga književnog stvaralaštva.²⁹⁹

Riječ je, u prvome redu, o djelima suvremene i novije književnosti, redom tematski i stilski prilagođenima osnovnoškolskome uzrastu. Većina novoizabranih djela romani su za djecu, poput *Adama Vučjaka ili knjige o prijateljstvu*, *Omiških gusara* te *Zvižduka s Bukovca*, ili zbirke poezija, poput *Vočke poslije kiše*. Na daljnje nas promišljanje oko kriterija odabira lektira mogu potaknuti primjerice *Pjesme* (1950) G. Viteza, koje u opusu ovoga začetnika moderne hrvatske književnosti za djecu predstavljaju slabija ostvarenja, pretežno ratne tematike, namijenjena odraslima.³⁰⁰ Istodobno, umjesto mogućega odabira pripovijesti i

²⁹⁹ Kao i na prethodnim popisima, pri usporedbi broja hrvatskih i srpskih književnika izostavljeni su Andrić i Ćopić.

³⁰⁰ *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, [online] dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64903>, pregledano: 20. kolovoza 2015.

romana iz ratnoga života, iz opusa istaknutoga antifašističkog borca J. Horvata odabran je brodski dnevnik *Besa* u kojemu autor iznosi iskustva tijekom putovanja oko svijeta.³⁰¹ Po kojemu je kriteriju iz široke lepeze romana ratne tematike odabrana baš *Sutjeska* također ostaje nepoznanica. Jedino što sa sigurnošću možemo ustvrditi jest da se s većinom novoizabranih djela nismo mogli ranije susresti jer su objavljena nakon 1972. godine (*Besa*, 1973; *Zvižduk s Bukovca*, 1975; *Adam Vučjak*, 1976; *Voćka poslije kiše*, 1978; *Ulica predaka*, 1980; *Omiški gusari*, 1981).

U konačnici, navedeni su se autori svojim stvaralaštvom uklopili među one čija su djela bila prisutna i na ranijim popisima lektira. Usporedba s popisom iz 1972. godine navodi nas na zaključak kako je došlo tek do manjih promjena te da su one bile usmjerene na povećanje broja djela ondašnjih suvremenika, uglavnom hrvatskih književnika. Za razliku od ranijih popisa, primjerice iz 1972. i 1960. godine, kada su autori iz svjetske književnosti činili oko polovicu ukupno odabranih, na ovome je popisu prisutno tek njih deset, među kojima dva Francuza (Saint Exupéry, Verne), dva Amerikanca (Hemingway, Twain), dva Engleza (Defoe, Dickens), dva Rusa (Čehov, Gorki) te jedan Mađar (Molnár) i jedan Austrijanac (Brückner). Riječ je redom o književnicima svjetskoga ugleda čija su odabrana djela stekla kultni status, napose među čitateljstvom mlađega uzrasta.

V. III. I. I. *Prodika na moru (Priče iz djetinjstva)*

Jednako kao i na prethodnome popisu, među Nazorovim je djelima 1984. godine kao lektira zadržana jedino pripovijetka *Veli Jože*, kojoj po prvi puta bivaju pridružene *Priče iz djetinjstva*, predviđene za čitanje u osmome razredu osnovne škole. Objavljene još 1924. godine, spomenute su priče dotad vjerojatno bile zanemarene kao lektira zbog preferencije Nazorovih djela partizanske tematike.

Ipak, jedna od priča, naslovljena *Prodika na moru*, pronašla je nakratko, 1954. godine, svoje mjesto na popisu lektire. Kao i u slučaju čitave zbirke, riječ je o autobiografskome osvrtu na događaje iz djetinjstva koji su na svojevrsan način obilježili autorovo odrastanje. Upečatljiv je učinak zasigurno imalo putovanje „starom lađom na jedno jedro“, čije je krajnje odredište bio grad u kojemu je mladi Vlado trebao nastaviti svoje školovanje kao

³⁰¹ Isto, dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26197>, pregledano: 20. kolovoza 2015.

gimnazijalac.³⁰² Premda je i ranije plovio „preko velikoga kanala“ iz „malene luke“ u „veliku varoš“, dotad nije osjetio takvu nelagodu i tugu pri približavanju „živome, veselome, svjetlošću obasjanome gradu“ [*Meni je teško, veoma teško, al idem k svojoj sreći, pa ne smijem, da to pokažem...* (str. 237); *Oh, kako me stiska to odijelo, kupljeno već gotovo u gradskom dućanu; kako me guši oko vrata i steže u pasu! Bit će ono krivo, što nemam mira, što mi je tako zlo, i to baš sada...* (str. 238); *Al sve veća tuga prodirala je u me. Pjena me kvasila, odijelo me iznova stezalo i sapinjalo.* (str. 244)].³⁰³ Spomenuti su osjećaji nesumnjivo bili odraz povezanosti s rodnim krajem i obiteljskim okruženjem, kao i vlastitih htijenja te ideala, o kojima je pripovjedač započeo promišljati zahvaljujući suputniku, očevome rođaku iz Velikoga sela, znanome kao „stric“.

U razgovoru koji se doimao kao prodika, Vlado je osvijestio određene spoznaje o svome domu i obitelji, napose ocu. Iako su mu određene riječi „pale na srce kao trnje i kamenje“, „stričev“ je govor, točnije životne upute, isprva smatrao pametnima, u prvome redu zbog bogatstva po kojemu je taj gospodin bio poznat [*A činilo mi se, da je „stric“ iz srca govorio. I pametno, veoma pametno. On je jedini od naših rođaka, o kome se govori, da ima još novaca, u gradu, u nekoj kući, gdje moraju biti veliki podrumi, puni srebra i zlata; zovu je „banka“. Zato svi ljudi štiju toga gospodina...* (str. 243)].³⁰⁴ Naposljetku se pokazalo kako je pripovjedač u sebi osjetio mnogo veću bliskost s ocem i njegovim odabirima nego s „grbavcem“ koji je svoj život podredio „hladnoj boginji Matematici“ [*Ja hoću u Luku! K ocu! (...) Neću! I neću brojeve! I neću one Matematike! Lagao si; lagao...grbavče!* (str. 245)].³⁰⁵

Prethodno smo o njegovome ocu mogli saznati kako je riječ o siromahu slaboga zdravlja koji jedva uzdržava petero djece, stanujući s njima u jednome od najgorih nekadašnjih magazina.³⁰⁶ Premda je pripovjedač htio „postići sve ono što njegov otac nije“, „podići svoje i sebe“, ubrzo je shvatio kako njegov put ne podrazumijeva ropstvo brojka.³⁰⁷ Vjerojatno mu je bliža bila očeva narav koja je svaki slobodan trenutak koristila za čitanje Vergilija, Horacija, Milтона i Dantea.³⁰⁸ Iako u moru kritika možemo razabrati kako je otac zapravo bio radišan te da su ga ostali štovali i doživljavali kao dobričinu [*Tvoj je otac duša od čovjeka, i svi ga mi štujemo.* (str. 241)], prema „stričevome“ je sudu previše sanjario, a

³⁰² Nazor, Vladimir, *Prodika na moru*, u: *Priče iz djetinjstva*, Hrvatski štamparski zavod d.d. Nakladno odjeljenje, Zagreb, 1924, str. 233, 236-237

³⁰³ I s t o, str. 233, 244

³⁰⁴ I s t o, str. 243

³⁰⁵ I s t o, str. 243, 245

³⁰⁶ I s t o, str. 240-242

³⁰⁷ I s t o, str. 241

³⁰⁸ I s t o, str. 242

premalo brinuo o krovu nad glavom.³⁰⁹ Našavši se između dvaju svjetonazora, mladi je Vlado isprva doživljavao grad kao mjesto buduće sreće, da bi se naposljetku zgrozio života koji ga je u njemu čekao. Međutim, budući da povratka nije bilo, možemo naslutiti kako je uslijedilo razdoblje promjena i prilagodbe, koje doduše, sudeći po daljnjim biografskim podacima, nije utjecalo na Vladine afinitete.

Uklopljena u niz drugih sjećanja, ova je pripovijetka zapravo obogatila temu dječjih strahova, želja i nadanja, donoseći u prvome redu promišljanja i doživljaje povezane s nastavkom školovanja. Budući da je ono nerijetko podrazumijevalo preseljenje iz sela u grad, možemo reći kako se radilo o životnoj prijelomnici koja je, suočavajući mlade ljude s mnoštvom važnih pitanja, postepeno oblikovala njihovu osobnost. Iako nas pripovjedač Vlado poučava kako životni odabiri nerijetko proizlaze iz sukoba zahtjeva okoline i vlastitih htijenja, autobiografska crta pripovijetke navodi nas pritom na zaključak kako je važno ostati dosljedan sebi i svojim idealima. Učenici osmoga razreda vrlo su se lako mogli poistovjetiti s pripovjedačem i u drugim „pričama iz djetinjstva“, no vjerojatno im je upravo izdvojena ujedno bila i posebno bliska.

V. III. I. II. *Bijeli dvori*

Proizašao iz pera Vehbi Kikaja, autora albanske narodnosti koji je živio i radio u Prištini, roman *Bijeli dvori* zanimljiv je primjer mlade albanske književnosti razvijene unutar jugoslavenske države, dotad nezastupljene na poslijeratnim popisima osnovnoškolske lektire u Hrvatskoj. Kao i većina njegova opusa, roman je posvećen djeci, koja su ga odmah po objavljivanju 1968. godine oduševljeno prihvatila, utječući time vjerojatno i na njegov skori status lektirnoga djela.

Roman tematizira zbivanja unutar jedne albanske obitelji te ponašanje stanovnika Prištine, stavljajući pritom naglasak na unutarnji svijet djevojčice Mirushe. Preko njezinih su promišljanja, iako povezanih sa svakodnevnim doživljajima, istaknute univerzalne poruke, u prvome redu o dječjoj iskrenosti, dobroti i ljubavi, vrijednostima nerijetko zaboravljenima u svijetu odraslih. Intenzivno proživljavajući svađe te mogućnost razvoda svojih roditelja, uglednoga arhitekta Barda i vrijedne krojačice Nushe, Mirusha je otvorila pitanje međuodnosa

³⁰⁹ I s t o

dvaju svjetova, podcrtavajući u konačnici misao o moći neiskvarenih dječjih srdaca da svoju bjelinu prošire i na dvore odraslih.

Konkretno, u kontekstu bračnih razmirica, djeca su se pokazala kao most kojim se nadvladavaju svakodnevna sitničavost, sebičnost i bezobzirnost. [*Razumite jedno drugo. Valja prijeći preko sitnica, ne treba uvijek uveličavati nego opraštati. Tako čine pravi roditelji.* (str. 100); *Prije toga, još jednom vas molim, potrudite se da razumijete jedno drugo, da jedno drugom oprostite zaista beznačajne krivice, da se kao i dosad uzajamno poštujete. Djeca će vas proklinjati ako to ne uradite!* (str. 101); - *I neće se rastaviti?* (...) – *Ne, povezuje ih jedan veoma čvrst most. (...) Od srebra. Ti i Fatos ste, dušo, taj most.* (str. 105-106)].³¹⁰ Odaslana je snažna poruka o roditeljskoj ljubavi, koja u sukobu sa svakodnevnim problemima neupitno pobjeđuje. Pritom je opovrgnuta svaka misao o djeci kao mogućem uzroku obiteljskoga nesklada. Nije slučajnost da je navedenu tvrdnju izgovorio dječak [*Njima se čini pametno da podijele kruh i djecu! No, možda... možda ste to skrivili vas dvoje?* (...) – *Oh, mama, zašto ih prekoravaš, djeca nisu kriva!* (str. 95)] jer u cjelokupnome romanu upravo najmlađi bivaju nositelji najvažnijih poruka.³¹¹ Između ostalih, istaknuta je misao kako „djeca nisu kriva za postupke svojih očeva“, da su „odrasli skloni pretjerivanju“ te da „kulu koju čuva ljubav ne može ništa srušiti“.³¹² Roman, kao i živote Mirushe i Fatos koja se obraćao, obogatila je i životna priča stranca, Arapina, zapravo Palestinca, koji se s djecom zbližio tijekom ljetovanja u Ulcinju. Unatoč teškome iskustvu gubitka oca, stradalome u potrazi za biserima, Arapin je poučavao djecu o ljepoti života, kojemu se raduju i oni bez roditelja [*Mojega oca progutalo je more, ali život se i daje nastavlja, djevojčice. Na ovom svijetu mnogo djece raste bez roditelja, pa opet – sva se ta djeca raduju životu. Samo hrabro, tuga će brzo proći. Život je lijep, upamti...* (str. 88)].³¹³ Novo je poznanstvo nagnalo Mirushu da se prisjeti stihova o ljudskome srcu, „koje kod ljudi crne ili žute kože ne mora biti crno, isto onako kao što u ljudi bijele kože nije uvijek bijelo“.³¹⁴

Naposljetku, u toplu priču o međuljudskim odnosima suptilno su utkana promišljanja o državnome sustavu, oblikovanome na štetu pojedinca. Pomalo karikirajući, autor se dotakao važnoga pitanja o iskorištavanju u vidu poreza i državnoga vlasništva [*Čega se sve neće sjetiti vlast samo da bi došla do para?! Porez – za psa, baš svašta! – čudila se baka. (...) Dobro, sine, jeste li čuli što se desilo jednoj našoj kokoški?* (...) *Uzela je konopac i objesila se o*

³¹⁰ Kikaj, Vehbi, *Bijeli dvori*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

³¹¹ I s t o

³¹² I s t o, str. 49, 51, 94

³¹³ Kikaj, Vehbi, *nav. dj.*

³¹⁴ I s t o, str. 84

*hrast. (...) Čak je ostavila i oproštajno pismo. Napisala je: „Snesem samo jedno jaje na dan, ali mi jedno traži domaćica, a jedno vlast. To više ne mogu podnositi i odlazim.“ (str. 28); Tko je šumu ostavio državi? Mi smo je naslijedili od naših očeva i djedova. Plaćamo poreze i takse, a ovako ne smijemo ni drvo posjeći! (str. 48)].³¹⁵ Također, spominjanjem ratnih zlodjela Albanaca s Kosova, zapamćenih među osakaćenim njemačkim vojnicima, napravljen je prostor za promišljanje o dalekosežnosti njihovih posljedica. Iako su ga Nijemci odveli kao dječaka, u Mirushinome je ujaku Deliju bolesni starac prepoznao ubojice koje su mu oduzele sve radosti života. U njegovoj želji za osvetom možemo prepoznati problem kolektivne krivnje i zloпамćenja, koji se prenosi i obuhvaća različite generacije [– *To je odmetnik... ubojica... Jedan od onih... Dajte mi oružje! (...) – Ne, nisam izdajica, nisam ja ništa kriv – rekoh. – Bio sam dijete kad je izbio rat! (str. 45-46)].³¹⁶**

Zaključno možemo reći kako je osnovna poruka ovoga djela u čistoći dječjega djelovanja, na koju bi se odrasli, opterećeni različitim negativnostima svakodnevnoga življenja, trebali ugledati. Osim što bi, po uzoru na djecu, trebali pojednostaviti međusobne odnose, djelujući prema imperativu srca i čiste savjesti, odrasli bi više vremena trebali posvetiti propitivanju samih sebe, pogotovo svoga ponašanja prema djeci, „krhkog poput krila leptira“.³¹⁷ Isto tako, djeca bi trebala zatvoriti svoj krug igre te onemogućiti da u njega prodru pravila odraslih koja djeluju sputavajuće u prirodnim procesima zbližavanja i međusobnoga pomaganja.

Vrijednost ovoga djela svakako počiva u spomenutim idejama i jednostavnome načinu njihova iznošenja. Obraćajući se u prvome redu djeci, Kikaj je svojim djelom prenio i važne poruke odraslima, čija su srca i umovi dovoljno otvoreni da iz dječje perspektive osvijeste stvarne životne vrijednosti. U skladu sa svime navedenim, možemo zaključiti kako je ovo djelo opravdano pronašlo svoje mjesto na popisu obvezne osnovnoškolske lektire.

³¹⁵ Kikaj, Vehbi, *nav. dj.*

³¹⁶ I s t o

³¹⁷ *I svi odjednom nagrnuše na brodski ulaz, jer su svi vjerovali u bjelinu svoga srca. (...) – Dobro, ako imaš bijelo srce, zašto onda nisi poveo sa sobom i kćerkicu? Zašto si je, svu uplakanu, ostavio kod kuće? – progovori s broda nepoznati glas. (...) – Da, ti si prodavačica u obližnjem samoposluživanju. Ali, kaži nam pravo, što znači ono kad pretresaš djecu pri izlasku iz dućana? Što znači ono kad ih nazivaš lopovima, a djeca nisu ništa ukrala! Zar bi jedna dobra žena postidjela djecu bez ikakva razloga? – ponovno je govorio onaj neobičan glas sa broda. (...) A cvijeće postoji samo radi toga da bi ga netko pomirisao. Zašto, striče, ne dopuštaš djeci da pomirišu cvijeće? Kikaj, Vehbi, *nav. dj.*, str. 52-53*

V. III. I. III. *Družina Sinjega galeba*

Ondašnji suvremenik, Tone Seliškar, radio je u raznim krajevima Slovenije kao učitelj, istodobno njegujući raznovrsnu književnu djelatnost. U njegovomu opusu posebno mjesto zauzimaju djela posvećena djeci i mladima, među koja bismo mogli ubrojiti i roman naslovljen *Družina Sinjega galeba*. Poruke koje čine okosnicu toga romana možemo povezati s autorovim sudjelovanjem u partizanskim nastojanjima, točnije s komunističkom propagandom, napose ojačanom u poslijeratnome razdoblju. Upravo iz toga razloga pomalo začuđuje podatak kako je riječ o djelu objavljenome 1936. godine, u vrijeme kada zajedništvo još uvijek nije promovirano kao ideal rada i življenja. Uz početni propust, jugoslavensko je rukovodstvo 50-ih godina prepoznalo vrijednost ovoga djela te je ono nadalje, izuzev 1972. godine, imalo stalno mjesto na popisu osnovnoškolske lektire.

Roman privlači pustolovnim zapletom u kojemu su opisani naponi dvanaestogodišnjaka, zanesenih željom da postanu veliki ribari. Pritom je jedan od njih bio dodatno motiviran očevom zamisli te željom da izbriše njegov dug. Prokartavši zajednički novac namijenjen kupnji novoga broda, Ivinoga su oca, poznatoga kao Brazilijanaca, umalo kamenovali ribari koji su njegovim činom spali na prosjački štap. Naposljetku protjeran s otoka, ostavio je iza sebe lijepu, no krhku crnokosu ženu Mariju, nakon čije je skore smrti Ive odrastao kao siroče. Iako je živio gotovo posve izolirano, i to u staroj, trošnoj kamenoj kućici, divlji je dječčić stasao u srčanoga i odlučnoga mladića, čiji su veliki planovi podrazumijevali plovidbe diljem svijeta. Ipak, u svojoj je neimaštini ostao povezan s otokom i sumještanima koji su uglavnom zazirali od njegove prisutnosti, u prvome redu zbog živoga sjećanja na očevu izdaju [*Ljudska je srdžba ohladnjela, ali nije utrnula. (...) Kada bi ga ribali ugledali, sjetili bi se njegova oca. Da nije bilo dobrih žena i staroga Nikole, bio bi uginuo kao mladunče kojemu su lovci ustrijelili majku.* (str. 10)].³¹⁸

Poput djece u romanu *Bijeli dvori*, Ivini su vršnjaci zanemarili ponašanje odraslih te ga prihvatili kao jednoga od njih. Njihove je odnose nakratko poljuljala ljubomora koja je preplavila dječake nakon saznanja da je Ive od umirućega oca naslijedio staru jedrenjaču. [*Poselu se već proširila vijest o „Sinjem galebu“, i u dječacima se probudila silna zavist što taj golač ima svoj brod i što je već pravi pravcati čovjek. (...) Svi su bili tako ljuti da su toga dana složno ogovarali i spletkarili...* (str. 30)].³¹⁹ No, i prije nego što je dotični brod postao

³¹⁸ Seliškar, Tone, *Družina Sinjega galeba*, Mladost, Zagreb, 1990.

³¹⁹ Isto

zajednička svojina, petorica je dječaka, na inicijativu djevojčice Mileve, pružila Ivi potrebnu pomoć te time iskazala pravo prijateljstvo [*Ive je veseo. Pogledaj, to su drugovi!* (str. 34)].³²⁰ Nakon što je Ive okupljenim drugovima prenio zamisao o zajedničkome radu, oformljena je posada *Sinjega galeba* s Ivom kao kapetanom. Malena družina velikoga srca i još većih snova upustila se u avanturu te u pola godine proživjela mnogo toga: od rada u kamenolomu, otmice zaplijenjenoga broda, strašne oluje u malenoj i nedostatno opremljenoj lađi, otkrića krijumčarskoga skladišta, sukoba s krijumčarima, otmice njihovoga jedrenjaka *Meteora*, pouke o plovidbi i ribarenju od oslobođenoga i preobraćenoga zarobljenika, opremanja ribarske lađe, ponovne oluje na moru, i to s nedostatkom goriva za motor, do konačnoga prisvajanja otetoga *Galeba*, uz pomoć pomorske straže i pisma tada već ubijenoga krijumčara, zapravo njihovoga dobročinitelja.

Zanimljivost i dinamičnost ukratko opisane radnje zasigurno su čitatelje mlađega uzrasta ostavljale bez daha, omogućujući im istodobno lagodno upijanje temeljne poruke o vrijednostima zajedništva. Zamisli Ivinoga oca [*Cijelo selo samo jedna družina... svi ljudi jedan za drugoga... Bez zavisti, bez sebičnosti... Prijateljstvo i ljubav... Svi jednako dobri... opraštaju jedan drugome... Uvijek pripralni pomoći...*(str. 22)] naposljetku su dozrele u dječacima, koji su ih željeli podijeliti s ostatkom svijeta [*Jedan za drugoga! Ta u poslu smo svi jednaki, i ovako je najbolje i najpravednije. Sada smo još dječaci, ali ćemo postati mladići i jaki ljudi, pa će naša družina dokazati što se može postignuti zajedničkim radom. (...) I svaki onaj, koji bude htio pošteno raditi, moći će doći k nama. I zavisti nikakve neće biti među nama, jer ćemo svi jednako raditi i podjednako uživati plodove svoga rada.* (str. 85)].³²¹ Uz Ivino širenje spomenutih ideja među sugovornicima na njihovome putu [*Zajednički rad... Pošten, nesebičan rad! Drugarstvo! Ne onako: obogatiti se samo radi toga da budeš bogat, već s namjerom da se dođe do blagostanja za sve one koji u znoju lica svoga zarađuju za svoj kruh... Pomagati jedan drugome...* (str. 91)], čitavo djelo biva protkano sličnim formulacijama istoga zaključka.³²²

Njegovoj razrađenosti zasigurno pridonosi i isticanje suprotnosti između željenoga te pogubnoga ponašanja. U tome se kontekstu možemo osvrnuti na sudbinu Ivinoga oca te na svađe i tučnjave, izazvane zavišću i lakomošću, kojima je svjedočio u svome brodskom dnevniku, kao i na zločine krijumčara Ante, počinjenima iz pohlepe i želje za moći.³²³

³²⁰ Isto

³²¹ Isto

³²² Isto

³²³ Isto, str. 46-47, 88-90

Zanimljivo je iz navedenih priča iščitati osudu sustava u kojemu imućniji iskorištavaju siromašne te na njihovome znoju temelje svoje bogatstvo [*Na tim je listovima bilo zapisano da je na svijetu zlo zato što čovjek iskorišćuje čovjeka. Ribari se muče, trude i trpe, a trgovac im za ribu plaća tako malo da im dotječe jedva za palentu... Trgovac se obogaćuje, a ribari svakoga dana sve više propadaju.* (str. 46); *Htio sam postati bogat, neizmjereno bogat, kao oni američki milijunaši koji ne rade ništa i žive od žuljeva svojih radnika. Htio sam biti moćan i dignuti se iznad svih ostalih...* (str. 88)].³²⁴ Neizbježna je aluzija na kapitalistički sustav te na socijalizam kao njegovu alternativu. Autor preko svojih likova zapravo propagira ujedinjenje radničke klase [*Kad bi se ribari i svi drugi radnici u mjestu udružili u jednu samu armiju, tako bi bili snažni da bi i sunce mogli skinuti s neba.* (str. 46)] te uređenje društva prema načelima jednakosti i pravednosti.³²⁵

U skladu s time, možemo zaključiti kako je jedna od značajki ovoga djela utilitarnost, u jugoslavenskome okviru napose cijenjena u kontekstu poslijeratne legitimacije vlasti i izgradnje socijalističkoga društva. Smještene u okvir pustolovne radnje, socijalističke su vrijednosti na pojednostavljen te zanimljiv način približene mlađemu uzrastu. Osim zastupljenosti na deklarativnoj razini, možemo ustvrditi kako temeljna ideja ujedno biva oživotvorena djelovanjem družine, čime je dodatno potencirano njezino usvajanje.

³²⁴ Seliškar, Tone, *nav. dj.*

³²⁵ I s t o

VI. Zaključak

Iako je istraživanje vremenski ograničeno na zaokruženo razdoblje u povijesti poslijeratne Hrvatske, ono obuhvaća mnoštvo različitih segmenata koji svojim obilježjima upućuju na složenost zbivanja, kao i stalnost mijena, povezanih u prvome redu s interesima rukovodećih te njihovom (ne)sposobnošću idejne konkretizacije i realizacije. Među onodobnim okolnostima koje su utjecale na prosvjetnu politiku valjalo bi izdvojiti gotovo neograničenu moć Partije, propagandu socijalističkih vrijednosti, poslijeratnu obnovu zemlje, ugledanje na Sovjetski Savez kao „prvu zemlju socijalizma“, sukob s Informbiroom, razvoj ideje samoupravljanja kao opreke staljinističkome birokratizmu i totalitarizmu, ograničenosti u njezinoj provedbi te daljnja reformska nastojanja, želju za međunarodnim očuvanjem suverenosti, neovisnosti i ravnopravnosti, promicanje tzv. politike nesvrstanih, političke, ekonomske i kulturne zahtjeve za nacionalnom afirmacijom u sklopu daljnje federalizacije i demokratizacije jugoslavenskoga društva te naposljetku jačanje suvereniteta republika i autonomnih pokrajina.

O navedenome utjecaju u prvome redu svjedoče različite pragmatične promjene, od materijalnih i tehničkih do strukturnih, posebice izraženih u prvim poslijeratnim godinama kada naglasak biva na omogućavanju i poticanju obrazovanja širokih narodnih masa. Državna su tijela, prema nalogu partijskih organa vlasti, od samoga početka svoga djelovanja pokušavala uspostaviti obrazovni sustav koji bi služio kao oslonac željenome političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom napretku. Pritom je prepoznata važnost odgojnoga aspekta školovanja, napose mogućnosti da se obrazovni sadržaji iskoriste za agitacijsku i propagandnu aktivnost. U skladu s time, u dostupnim nastavnim planovima i programima sadržani su odgojno-obrazovni zadaci koji razotkrivaju onodobne ideološke nazore te upućuju na postojanje poveznica s aktualnim društvenim zbivanjima.

Premda izdvojenost ciljeva odgoja u planovima i programima upućuje na važnost svakoga predmeta u njihovome ostvarivanju, možemo reći kako je nastavi materinskoga jezika u tome pogledu bila namijenjena posebna uloga. Navedeno je, između ostaloga, bilo povezano s utilitarnom funkcijom koju je državna politika nametnula čitavome umjetničkom stvaralaštvu, samim time i književnoj produkciji. U razdoblju legitimacije vlasti i uspostave socijalističkoga poretka isticao se zahtjev za prikazom narodnooslobodilačkih napora, ujedno i njihovih tekovina, kao i različitih primjera vrijednosti rada, požrtvornosti radnika i pravedne raspodjele zajedničkih dobara. Djela prožeta socijalističkim vrijednostima i patriotskim

osjećajima trebala su učenika karakterološki približiti heroju borbe i heroju rada, pripremajući ga za aktivno sudjelovanje u daljnjoj izgradnji željenoga društvenog sustava. S obzirom na malobrojnost takvih ostvarenja u domaćoj produkciji, prvih poslijeratnih godina nerijetko se posezalo za djelima iz ruske književnosti koja su svojim obilježjima odgovarala zahtjevima tzv. socijalističkoga realizma. U skladu s time, na dostupnome popisu lektire iz godine 1948. prednost je dana djelima ruskih autora, i to uglavnom ondašnjih suvremenika, koji su nerijetko tematizirali proživljena revolucionarna i ratna zbivanja. Unatoč tome, na temelju spoznaja o stvaralaštvu pojedinih autora, kao i naslova određenih djela, iznesena je pretpostavka o njihovoj prilagođenosti osnovnoškolskome uzrastu. Istodobno, na tome je popisu svoje mjesto pronašlo dvadeset i devet autora s područja ondašnje jugoslavenske države, među kojima devet ondašnjih suvremenika, uglavnom sudionika NOB-a. Od spomenute devetorice svojim su djelima najzastupljeniji bili B. Ćopić i V. Nazor, iz čijih su književnih opusa kao lektirni odabrani naslovi koji upućuju na tzv. partizansku tematiku. Unutar jugoslavenskoga okvira hrvatskim i srpskim književnicima, podjednako zastupljenima, bila su pridružena četiri slovenska književnika, dva makedonska te jedan crnogorski.

Sukob s Informbiroom, odnosno neslaganje oko pitanja međusobnoga odnosa socijalističkih zemalja, imao je presudan utjecaj na daljnje oblikovanje popisa lektire, odražavajući se istodobno i na odgojno-obrazovne zadatke nastave. Želeći dokazati vlastitu ideološku pravovjernost i nadvladati postojeće nesuglasice, jugoslavensko je rukovodstvo u prvi mah naglasak stavilo na borbu protiv „neprijatelja domovine i rušitelja mira u svijetu“, vjerojatno podrazumijevajući pod time podupiratelje „netočne, nepravilne i nepravedne“ Rezolucije Informbiroa. U okviru nastave materinskoga jezika kao jedan od zadataka odgoja istaknuta je potreba razvoja mržnje prema onima koji svojom djelatnošću ugrožavaju unutarnji poredak Jugoslavije, njezinu nezavisnost te odnose prijateljstva i suradnje među socijalističkim zemljama. O razmjerima i karakteru informbiroovskoga sukoba svjedoči i popis lektire iz godine 1950. na kojemu je od trideset ruskih autora zadržano njih trinaest, među kojima četiri ondašnja suvremenika. Međutim, budući da je u novome nacrtu zapravo u manjemu opsegu obuhvaćena različitost ruskih djela iz godine 1948., možemo zaključiti kako je riječ o suzdržanim promjenama.

Na popisima iz idućih godina vidljiva je postupna i sve jasnija promjena jugoslavenskoga stava, prema kojemu novonastala situacija biva povezana s nepremostivim ideološkim razmimoilaženjem. U skladu s njime, na popisu iz godine 1951. utjecaj ruske

književnosti sveo se na svega tri autora, redom klasika svjetske književnosti, čija su odabrana djela namijenjena dječjem uzrastu. Promjene su bile širih razmjera te su podrazumijevale i zamjetno povećanje broja autora s područja zapadne i srednje Europe koji su živjeli i djelovali uglavnom tijekom XIX. stoljeća. Ako uzmemo u obzir gotovo potpuni izostanak djela partizanske tematike te zanimljivost, uzbudljivost i poučnost sadržaja novoizabranih djela, kao i njihovu popularnost izvan granica socijalističkih zemalja, zaključit ćemo kako je pri oblikovanju toga popisa došlo do očigledne promjene kriterija odabira. Možemo pretpostaviti kako je ona bila povezana s neodlučnošću jugoslavenskoga rukovodstva oko daljnjih koraka u unutarnjoj i vanjskoj državnoj politici, uslijed čega je prednost dana bajkama, basnama, fantastičnim pričama i pustolovnim romanima koji nisu sadržavali aluzije na suvremena zbivanja.

Ne predviđajući veće izmjene na popisu lektire, plan i program materinskoga jezika iz godine 1952. istakao se zadacima odgoja i obrazovanja, napose zbog važnosti koja je dana potrebi međusobnoga poštivanja. Vjerojatno su upravo zaključci Šestoga kongresa KPJ, u prvome redu odluka o konačnome raskidu sa staljinističkim konceptom socijalizma, imali odlučujuću ulogu pri izostavljanju govora mržnje i odašiljanju pomirbenih poruka. Naime, s obzirom na promjenu u jugoslavenskoj vanjskoj politici, više nije bilo potrebe za traženjem i osudom odgovornih za sukob, već je bilo važno zadobiti potporu oko „vlastitoga puta u socijalizam“, kao i postaviti temelje mogućoj daljnjoj suradnji sa Zapadom.

U jeku informbiroovskoga sukoba i nadalje se isticala potreba razvoja učeničkoga patriotizma i usvajanja socijalističkih vrijednosti. Pridružene formulacije o „ljubavi“ i „vjernosti“ prema „svojoj socijalističkoj domovini“ zapravo su služile stvaranju dojma dragovoljnoga obavljanja i prihvatanja odluka rukovodećih. Također je zamjetna gradacija pozitivnoga odnosa prema radu koja je neupitno bila povezana s razvojem ideje samoupravljanja. Osim bratstva i jedinstva, sve se češće naglašavala važnost ravnopravnosti, kako na razini naroda FNRJ, tako i u međunarodnome kontekstu. Godine 1958. zabilježene su i formulacije o potrebi poštivanja prava te slobode čovjeka i naroda koje upućuju na jugoslavensku uključenost u nastajanje pokreta nesvrstanih. Ukratko bismo mogli zaključiti kako su odgojno-obrazovni zadaci nastave materinskoga jezika tijekom 50-ih i početkom 60-ih godina odražavali važne odrednice jugoslavenske unutarnje i vanjske politike.

Unatoč tome, spomenute je poveznice teško uočiti među popisima lektira koji su tijekom godina doživljavali važne promjene. One su se uglavnom odnosile na zastupljenost pojedinih nacionalnih književnosti, izostanak te ponovni odabir određenoga autora i/ili

konkretnih djela te prepuštanje sve više prostora klasicima književnosti za djecu i mladež, kao i novoobjavljenim pripovijetkama te romanima. Pritom je nastavljen trend podjednake zastupljenosti autora s jugoslavenskoga područja te ostalih europskih država i SAD-a, pri čemu je potonje spomenutima, u skladu s ranijim tendencijama, više prostora ostavljeno u petome i šestome razredu, dok je u višim razredima češće trebalo posezati za djelima „domaćih autora“, i to napose hrvatskih književnika, koji su od godine 1954. brojčano prevladavali na popisima lektira.

Nakon početne podjednake zastupljenosti hrvatskih i srpskih autora, koja je vjerojatno bila povezana s prosvjetnom politikom, prije svega težnjom da se preko spoznaja o povijesti i kulturi drugih jugoslavenskih naroda razvije svijest o Jugoslaviji kao cjelini, uslijedilo je stalno smanjenje broja djela potonjih, koje je naposljetku rezultiralo afirmacijom nacionalne književnosti. Nesumnjivo je riječ o utjecaju nacionalnoga osvješćivanja, napose izraženoga u vrijeme i nakon *Hrvatskoga proljeća*. Na taj nas zaključak navode i jedva zamjetne promjene u odgojno-obrazovnim zadacima osnovne škole iz godine 1972., usmjerene na razvoj „ljubavi prema hrvatskome narodu“ te „osjećaja nacionalnoga ponosa i dostojanstva“. Preferencija srpskih književnika pred autorima ostalih književnosti unutar jugoslavenskoga okvira vjerojatno je proizlazila iz poistovjećivanja dvaju spomenutih naroda, u prvome redu na jezičnoj razini. Slovenska je književnost uglavnom bila zastupljena s četvero autora, dok su djela iz preostalih jugoslavenskih književnosti rijetko pronalazila svoje mjesto na spomenutim popisima.

Bitna razlika između popisa iz 70-ih i 80-ih godina u odnosu na ranije objavljene jest i u prostoru posvećenome novijoj i suvremenoj hrvatskoj književnosti. Za razliku od prvih poslijeratnih godina, kada naglasak biva na prikazivanju društvene stvarnosti, od 60-ih godina prednost dobivaju djela sadržajno i stilski prilagođena dječjem uzrastu. Pritom posljednja dva dostupna popisa svjedoče o vrijednosti koja je pridana novoobjavljenim djelima nacionalne produkcije. Možemo zaključiti kako su vremenskim odmakom od ratnih zbivanja bitno promijenjeni kriteriji odabira lektirnih djela, pri čemu su sve veći utjecaj, umjesto dotadašnjih ideoloških, imali zahtjevi struke.

Navedeno možemo oprimirati naslovima Nazorovih djela koja su u određenome razdoblju pronašla svoje mjesto na popisu osnovnoškolske lektire. Iako su u dijelu njegova opusa sadržane nacionalne preokupacije, prednost je u prvome redu dana prikazima partizanskih napora i dječjih dogodovština. Pritom je prvotno spomenuta tematika prevladavala na popisima iz godine 1948. i 1950. te je u manjemu opsegu bila zastupljena na

popisima iz godine 1954. i 1960., dok je potonja uklopljena u popise iz godine 1951., 1952., 1953, 1972. i 1984. S obzirom na sugestivnost naslova, interpretacija konkretnih djela poslužila je u prvome redu razotkrivanju pristupa u prikazu naslućenih motiva. U skladu s očekivanjima, partizanski su naponi dočarani posve idealistički, neovisno je li riječ o formi dnevnika (*S Partizanima*) ili fantastične priče (*Pionir Grujo*). Temeljne poruke pritom veličaju ratna nastojanja, ujedno kvalitete drugova i samoga Tita, te blagodati rada, odnosno požrtvornost, međusobnu ravnopravnost i složnost omladinaca. Pažljivijim čitanjem otkrivene su mogućnosti aktualizacije sadržaja ranije objavljenih djela, napose u okviru socijalističkih vrijednosti i postojećega društvenog sustava (*Veli Jože*). Kao najveće iznenađenje među odabranim Nazorovim djelima mogli bismo istaknuti roman *Kurir Loda*, u prvome redu zbog neočekivanoga razotkrivanja partizanske tematike iza poznatoga, mitološkoga naslova, tim više što ono biva odabrano na popisu s, naizgled, gotovo posve zanemarenim ratnim preokupacijama.

Da nije riječ o osamljenome slučaju svjedoči i većina preostalih, nasumično odabranih djela, poput pripovijetke *Prepelica u ruci*, zbirke pripovijedaka *Doživljaji Nikolettine Bursaća* i zbirke novela *Bezimeni*. Spomenutim zbirkama možemo pridružiti i roman *Družina Sinjega galeba* te na temelju njihova odabira tijekom 70-ih i 80-ih godina iznijeti zaključak o sveprisutnoj zastupljenosti djela tematski povezanih s narodnooslobodilačkom borbom i njezinim tekovinama.

Samim time, podcrtava se misao o ovome radu kao isključivo polazišnom točkom za svako daljnje istraživanje koje bi omogućilo stvaranje potpune slike o pretpostavljenome utjecaju ondašnjih aktualnih zbivanja na oblikovanje dostupnih popisa lektira. Kao mogućnost valja istaknuti postojanje popisa koji nisu obuhvaćeni u ovome radu, a čiji bi pronalazak potencijalno dodatno osvijetlio kriterije odabira u određenim okolnostima. Nadalje, neke bi pretpostavke zasigurno dobile na uvjerljivosti kada bi dotični popisi bili uspoređeni s istodobno objavljenima u drugim republikama i pokrajinama unutar jugoslavenske federacije. Obuhvatnija analiza podrazumijevala bi i praćenje odabira iz stvaralaštva pojedinih autora, kao i interpretaciju svih djela konkretnoga popisa. Također, valjalo bi uzeti u obzir i onodobne čitanke kako bi se izbjegli pogrešni zaključci o gubitku važnosti određenoga autora, djela i/ili tematike.

Razotkrivajući razlike između dostupnih popisa obvezne osnovnoškolske lektire u istaknutome razdoblju, dotaknuto je pitanje njihove međuzavisnosti s ondašnjim aktualnim zbivanjima. Ukratko, možemo zaključiti kao je utjecaj neupitno postojao, no da na njegove

dosege mogu ukazati tek daljnja istraživanja potaknuta istaknutim smjericama. S obzirom na dostupnost i zanimljivost materijala, vjerujem u postojanje interesa na kojemu će se temeljiti daljnji napredak prema konačnome osvjetljavanju cjelokupne problematike.

VII. Popis izvora

1. *Bijela knjiga Stipe Šuvara: Originalni dokument Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.*, Večernji posebni proizvodi d.o.o., Zagreb, 2010.
2. Brlić-Mažuranić, Ivana, *Šuma Striborova*, objavljeno u: *Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić*, Ogranak Matice hrvatske, Slavonski brod, 2011.
3. Cankar, Ivan, *Datule*, u: *Odabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
4. Cankar, Ivan, *Desetica*, u: *Odabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
5. Cankar, Ivan, „*Lijepa naša domovino!*“, u: *Odabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
6. Cankar, Ivan, *Šalica kave*, u: *Odabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
7. *Čitanka za niže razrede gimnazije*, sastavio Vice Zaninović, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
8. Ćopić, Branko, *Doživljaji Nikolettine Bursaća*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
9. Dončević, Ivan, *Bezimeni*, Zora, Zagreb, 1965.
10. *Drugo savjetovanje kotarskih, gradskih i rajonskih povjerenika za prosvjetu i prosvjetnih instruktora u NR Hrvatskoj*, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
11. Kikaj, Vehbi, *Bijeli dvori*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
12. Kolar, Slavko, *Mi smo za pravicu*, u: *Pripovijetke*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
13. *Nacrt nastavnog plana i programa za narodne četverogodišnje, šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, broj 7, 27.12.1952.
14. *Nacrt nastavnog plana i programa za četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnje škole*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, broj 12, 6.11.1953.
15. *Nacrt nastavnog plana i programa za škole osmogodišnjeg obaveznog školovanja*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, broj 3, 5.4.1950.
16. *Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda)*, Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, Zagreb, 1948.
17. *Nastavni plan i program za V. i VI. razred šestorazredne osnovne škole*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, 21.6.1951.
18. *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*, Socijalistička Republika Hrvatska, Zavod za unapređivanje osnovnog obrazovanja, Zagreb, 1972.
19. Nazor, Vladimir, *Kurir Loda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1946.

20. Nazor, Vladimir, *Pionir Grujo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947.
21. Nazor, Vladimir, *Prodika na moru*, u: *Priče iz djetinjstva*, Hrvatski štamparski zavod d.d. Nakladno odjeljenje, Zagreb, 1924.
22. Nazor, Vladimir, *S partizanima*, Zora, Zagreb, 1968.
23. Nazor, Vladimir, *Veli Jože*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2001.
24. *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*, Školska knjiga, Zagreb, 1960.
25. *Osnovna škola – odgojno obrazovna struktura*, II. redigirano izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1964.
26. *Osnovna škola: programatska struktura*, Zavod za unapređenje nastave i općeg obrazovanja NR Hrvatske, Školska knjiga, 1958.
27. Petrović, Veljko, *Prepelica u ruci*, objavljeno u: *Suvremena jugoslavenska novela*, Sloga, Zagreb, 1957.
28. *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*, objavljeno u: *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, Godina 4, Broj 7, Zagreb, 20. ožujka 1984.
29. *Privremeni nastavni plan i program za VII. i VIII. razred narodne osnovne osmogodišnje škole*, objavljeno u: *Prosvjetni vjesnik*, broj 7, 15.7.1954.
30. Seliškar, Tone, *Družina Sinjega galeba*, Mladost, Zagreb, 1990.
31. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*, Narodne novine, Zagreb, 1963.
32. *Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju*, Narodne novine, Zagreb, 1980.

VIII. Popis literature

1. Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2006.
2. Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990.
3. Batinić, Štefka, *Hrvatski školski sustav u XX. stoljeću*, objavljeno u: *Anali za povijest odgoja*, Vol. 2, Školstvo u XX. stoljeću, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003.
4. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
5. Bunjac, Vladimir, *Jeretički Branko Ćopić: 1914. – 1984.*, Narodna knjiga, Beograd, 1984.
6. Franičević, Marin, *Književnost pred novim zadacima*, u: *Pisci i problemi*, Kultura, Zagreb, 1948.
7. Franičević, Marin, *O nekim kulturno-prosvjetnim problemima današnjice*, u: *Pisci i problemi*, Kultura, Zagreb, 1948.
8. Franičević, Marin, *O nekim negativnim pojavama u savremenoj poeziji (Povodom jedne dekadentne knjige stihova)*, u: *Pisci i problemi*, Kultura, Zagreb, 1948.
9. Franičević, Marin, *Za idejnost u našoj književnosti*, u: *Pisci i problemi*, Kultura, Zagreb, 1948.
10. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918 – 2008.*, Novi Liber, Zagreb, 2008.
11. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/>
12. *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://istra.lzmk.hr/>
13. Johnson, A. Ross, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case, 1945 – 1953*, The MIT Press, Cambridge and London, 1972.
14. Koren, Snježana, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Srednja Europa, Zagreb, 2012.
15. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
16. Mićanović, Krešimir, *Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu između autonomije i centralizma*, objavljeno u: *Hrvatsko proljeće. 40 godina poslije*, Zagreb, 2012.
17. Mihelčić, Jadranka, *Čišćenje i ispravljanje knjiga: na primjeru Heidi Johanne Spyri: Diplomski rad*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004.

18. Najbar-Agičić, Magdalena, *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.
19. P. Ramet, Sabrina, *Tri Jugoslavije: izgradnja države i izazov legitimacije: 1918.-2005.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009
20. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1978*, Nolit, Beograd, 1980.
21. Pranjković, Ivo, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.*, objavljeno u: Hrvatski jezik u XX. stoljeću, Matica hrvatska, 2006.
22. Puževski, Valentin, *Hrvatska osnovna škola od 1945. do 1990. godine*, objavljeno u: Anali za povijest odgoja., Vol. 2, Školstvo u XX. stoljeću, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2003.
23. Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
24. Rados, Zvezdana, *Mediterranska baština u Nazorovu romanu Pastir Loda*, objavljeno u: Časopis za hrvatske studije, Vol. 7, No. 1, listopad 2011.
25. Slavić, Dean, *Mate Ujević kao pisac hrvatskih čitanki*, objavljeno u: Mate Ujević danas: Zbornik radova sa simpozija u povodu 110. godišnjice rođenja i 45. godišnjice smrti Mate Ujevića, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2013.
26. Spehnbjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002.
27. Težak, Stjepko, *A. Šenoa: Povjestice (Lektira za VI razred osnovne škole)*, u: Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva. Iz „Dobre knjige“ za V – VIII razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 1965.
28. Vranicki, Predrag, *Historija marksizma III*, Liber, Zagreb, 1978.

IX. Prilozi

Prilog I:

Leksikon pisaca

Uvodna riječ

Zamišljen kao dopuna predmetu istraživanja, *Leksikon pisaca* donosi sažete biografske podatke o autorima čija su djela zastupljena na dostupnim popisima osnovnoškolske lektire. Osim što rasterećuje osnovni tekst, omogućujući da u razradi jedino bivaju korištena prezimena autora, *Leksikon* istodobno pruža potpuniju sliku o djelovanju i stvaralaštvu svakoga od njih. Iako su razlike u razrađenosti natuknica očigledne, što biva povezano s dostupnošću podataka, većina ih razotkriva pripadnost autora pojedinim književnostima, godine njihova rođenja i smrti, potom struku i različite radne aktivnosti, ulogu u ratnim i poslijeratnim zbivanjima te naposljetku žanrovske i tematske odrednice njihovoga književnog stvaralaštva, s posebnim osvrtom na književnost za djecu i mlade.

S obzirom na funkciju *Leksikona*, pojedine sintagme i rečenice doslovno su preuzete iz dostupnih izvora, i to bez uobičajenih naznaka, s uvodnom napomenom kako je naglasak na sintetičnosti, a ne istraživačkome pristupu. Drugim riječima, vrijednost *Leksikona* ne počiva na originalnosti pojedine natuknice, već njihovoj međusobnoj povezanosti unutar teme o osnovnoškolskoj lektiri u razdoblju NR Hrvatske, odnosno SR Hrvatske. Navedeno ne isključuje znatan trud, uložen prvenstveno u potragu za podacima o pojedinim autorima, kao i u oblikovanje natuknica, koje je nerijetko podrazumijevalo prevođenje sa stranih jezika te sažimanje izvornoga teksta. Važno je istaknuti kako su raznolikost izvora te istodobna težnja za ujednačenošću natuknica iziskivale jedinstven pristup radu, čime je u konačnici osigurana i njegova originalnost.

Popis izvora i literature:

1. *Cultural institution Blesok*, [online] dostupno na: http://www.blesok.com.mk/main.asp?lang=eng&izdanie=99#.VcOhd_Ptmko
2. *Čitanka za niže razrede gimnazije*, sastavio Vice Zaninović, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
3. *Databazeknih*, [online] dostupno na: <http://www.databazeknih.cz/>
4. *Encyclopaedia Britannica*, [online] dostupno na: <http://www.britannica.com/>
5. Hellman, Ben, *Fairy tales and true stories. The history of russian literature for children and young people (1574-2010)*, [online] dostupno na: https://books.google.hr/books?id=zfiZAAAAQBAJ&pg=PA403&lpg=PA403&dq=kononov+stories+about+lenin&source=bl&ots=erheA3kmTa&sig=_yJEP0_TevwcpRt2nQSHRkh-G8&hl=en&sa=X&ei=SrW_VMG_EaX4ywPF0YGIAQ&ved=0CC8Q6AEwBQ#v=onepage&q&f=false
6. *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/>
7. *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [online] dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/>
8. *Jugoslovenski književni leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, 1984.
9. *Katalog Knjižnica grada Zagreba*, [online] dostupno na: <http://katalog.kgz.hr/pages/search.aspx?¤tPage=1&searchById=-1>
10. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, Sv. II, Đ – J, Matica srpska, Novi Sad, 1979.
11. *Leksikon stranih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
12. *Makedonska enciklopedija 2*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Skopje, 2009., [online] dostupno na: http://www.academia.edu/8098502/ENCYCLOPEDIA_MACEDONICA_-_MAKEDONSKA_ENCIKLOPEDIJA_Vol.2_Mkd-Cyrillic
13. Room, Adrian, *Dictionary of Pseudonyms*, [online] dostupno na: https://books.google.hr/books?id=eSIhzKnNUf4C&pg=PA240&lpg=PA240&dq=Liya+Yakovlevna+Prays&source=bl&ots=C6HGK7ycqL&sig=L2eurkPGy6qQ_cRLdYliCogx9Xk&hl=hr&sa=X&ei=z5S-VLrDEIL9aMbUgMgJ&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false
14. *Russkie pisateli 20. veka: biografičeskij slovar*, Bol'shaja rossijskaja enciklopedija: Randevu-AM, Moskva, 2000.
15. *The New York Times*, [online] dostupno na: <http://www.nytimes.com/>
16. *Wiki 2*, [online] dostupno na: <https://en.wiki2.org/>
17. *Wikipedia*, [online] dostupno na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavní_strana,
https://fr.wikipedia.org/wiki/Wikipédia:Accueil_principal,
https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Strona_główna,
https://ru.wikipedia.org/wiki/Заглавная_страница.

A

ANDERSEN, Hans Christian, danski književnik (Odense, 1805 – Kopenhagen, 1875). Kao sin postolara i pralje, prošao je trnovit put do književnoga priznanja. Zahvaljujući pokroviteljstvu J. Collina završio je sveučilišni studij, istodobno pišući prozne i pjesničke prvijence. Iako je književni uspjeh ostvario romanom *Improvizator* (1835), antologijski je status zadobio bajkama u kojima je ispreplitao fantastično, legendarno i mitsko s neposrednim, zbiljskim svijetom, kao i artizam s naivnošću i svježinom pučke umjetnosti, uz ponekad prenaplašenu sentimentalnost, ali i blagu ironiju. Andersen se svojim bajkama te pričama, okupljenima u svescima pod naslovima *Nove bajke* (1843-1847), *Priče* (1852-1853), *Nove bajke i priče* (1872), podjednako približio odraslima i djeci diljem svijeta, pružajući im nezaboravno čitalačko iskustvo. Značajan dio njegovoga života obilježila su i putovanja po domovini te svim zemljama Europe, o kojima je progovorio u putopisima te autobiografiji.

ANDRIĆ, Ivo, hrvatski i srpski književnik (Travnik, 1892 – Beograd, 1975). Kao sarajevski gimnazijalac bio je blizak prevratničkim „mladobosancima“. Godine 1912. otišao je na studij u Zagreb, gdje se u književnome smislu počeo oblikovati pod utjecajem moderne, osobito A. G. Matoša. Studij je nastavio u Beču i Krakovu, da bi odmah nakon izbijanja rata zbog svojih nazora najprije godinu dana proveo u zatvoru, a potom bio interniran u nekome selu kraj Travnika. Iako je u poslijeratnim godinama pristupio i Društvu hrvatskih književnika, ubrzo se odlučio za državnu službu, najprije Ministarstvo vjere, a potom diplomaciju. U vrijeme sloma jugoslavenske Kraljevine obavljao je dužnost izvanrednoga poslanika i opunomoćenoga ministra u Berlinu. Tijekom II. svjetskog rata živio je povučeno u Srbiji. Godine 1946. postao je prvi predsjednik Saveza književnika Jugoslavije. U poslijeratnim je okolnostima bio narodni zastupnik u skupštini BiH i u Saveznoj narodnoj skupštini. Za svoje je književno stvaralaštvo 1961. godine dobio Nobelovu nagradu. Neka od njegovih djela: *Ex Ponto* (1918), *Na Drini ćuprija* (1945), *Travnička hronika* (1945), *Prokleta avlija* (1954).

ANTIĆ, Miroslav, srpski književnik (Mokrin, 1932 – Novi Sad, 1986). Nakon studija slavistike bavio se raznim poslovima, u prvome redu novinarstvom. Bio je novinar *Dnevnika*, urednik časopisa *Pionir*, *Ritam* i *Neven* te član redakcije u Izdavačkom odjeljenju *Foruma*. Među njegovim pjesmama, pripovijetkama, putopisima i dramama ističe se zbirka poezije za djecu naslovljena *Plavi čuperak* (1965), koja mu je osigurala veliku popularnost. Osim književnošću, bavio se slikarstvom i filmom, održavajući samostalne izložbe slika te pišući filmske scenarije za različite igrane i dokumentarne filmove (*Trojica iz starog Sombora*, 1967; *Doručak s đavlom*, 1971; *Široko je lišće*, 1981).

B

BARKOVIĆ, Josip, hrvatski književnik (Otočac, 1918 – Zagreb, 2011). Završio je učiteljsku školu u Gospiću da bi u ratnome razdoblju, pridruživši se 1943. godine partizanima, uređivao partizanske listove, a potom, nakon završetka rata, postao glavni urednik kulturnih emisija Radio Zagreba, časopisa *Izvor* i *Krugovi*, kulturnih rubrika *Vjesnika* i tjednika *Naprijed*, te umjetnički direktor *Jadran filma*. Njegovo književno stvaralaštvo obuhvaća pjesme te pripovijetke i romane, dobrim dijelom posvećene djeci i mladeži (*Sinovi slobode*, 1948; *Zeleni dječak*, 1960; *Četiri slavne godine*, 1970). U njegovome je proznom opusu zamjetan razvoj od realističkoga kroničarsko-dokumentarnog pripovijedanja (*Na rubu noći*, 1954) do psihološkoga realizma (*Vinograd*, 1978; *Noć na Krbavskom polju*, 1987).

BELJAJEV, Sergej, ruski književnik (Moskva, 1883 – Moskva, 1953). Pohađao je sjemenište, radio u kazalištu, bio učitelj te naposljetku, većinu svoga života, liječnik. Kao pisac ostao je poznat po svojim djelima pisanima u žanru znanstvene fantastike.

BEVK, France, slovenski književnik (Zakojca, 1890 – Ljubljana, 1970). Po profesiji učitelj, bavio se i političkim radom, posebice pitanjem Slovenskoga primorja i Trsta. U književnome je stvaralaštvu tragao za povijesnom, ali i suvremenom inspiracijom, opisujući u prvome redu život u slovenskim regijama, primorskim gradovima i na selu. Uspjeh je doživio i na području književnosti za djecu i mladež, promičući u tim djelima tradicionalne nacionalne i etičke vrijednosti. Neka od njegovih djela: *Umirući bog Triglav* (1930), *Čovjek protiv čovjeka* (1930), *Kapelan Martin Čedrmac* (1938).

BIRJUKOV, Nikolaj Zotovič, ruski književnik (1912 – 1966).

BRLIĆ-MAŽURANIĆ, Ivana, hrvatska književnica (Ogulin, 1874 – Zagreb, 1938). Školovala se privatno. Nakon udaje, 1892. godine preselila se iz Zagreba u Slavonski Brod. Pisala je pjesme, pripovijetke, romane, basne, bajke, eseje i članke te se bavila prevodilačkim i redaktorskim radom. Ostala je zapamćena prvenstveno po *Čudnovatim zgodama i nezgodama šegrta Hlapića* (1913), prvome hrvatskom dječjem romanu, ujedno i njegovom prototipu, te zbirci od osam bajki naslovljenoj *Priče iz davnine* (1916). Apstrahirajući i stilizirajući svijet stvarnosti te zalazeći u svijet fantastike i mitologije, uz pripovjednu jednostavnost i živost, približila se djeci te im prenijela određene moralno-poučne ideje. Zarana je proglašena „klasičnim piscem“ i „hrvatskim Andersenom“, a o njezinome ugledu i vrijednosti njezinoga stvaralaštva svjedoče dvije nominacije za Nobelovu nagradu, prijevodi djela na mnogobrojne jezike te brojnost kazališnih, radijskih i filmskih obrada.

BRÜCKNER, Karl, austrijski književnik (Beč, 1906 – 1982). Nakon odlaska u Brazil, 1938. godine vratio se u domovinu, gdje ubrzo biva unovačen u njemačku vojsku. Bavio se različitim zanimanjima, istodobno objavljujući pjesme, crtice, romane te knjige za djecu i mladež. Neka do njegovih djela: *Zlatni faraon* (1959), *Sadako hoće živjeti* (1961), *Viva Mexico* (1962).

BULAJIĆ, Stevan, crnogorski i bosanskohercegovački književnik (Vilusi, Crna Gora, 1926 – Sarajevo, 1997). Sedmi razred gimnazije završio je u Sarajevu 1941. godine, nakon čega se vratio u rodni kraj i pridružio NOB-u. U ratnim je godinama bio zarobljen u talijanskome koncentracionom logoru na Cetinju. Pisao je pjesme, pripovijetke, romane i filmske scenarije, ostajući u književnome svijetu prvenstveno poznat po djelima za djecu i mladež. Za svoj je književni rad dobio više važnih nagrada i društvenih priznanja. Neka od njegovih djela: *Ratne novele*, *Krilati karavan*, *Izviđači Vidrinog jezera*, *Nebeski mornar*.

C

CANKAR, Ivan, slovenski književnik (Vrhnika, kod Ljubljane, 1876 – Ljubljana, 1918). Kao osrednji đak istaknuo se tek osnutkom tajnoga đачkog književnog udruženja, kojime je i predsjedao. Ne završivši studij tehnike u Beču, posvetio se novinarskome i književnome radu. Aktivno je sudjelovao i u suvremenome političkom životu zastupajući, kao član socijaldemokratske partije, koncepciju političkoga ujedinjenja jugoslavenskih naroda u vlastitu republiku na bazi federacije. U književnosti se okušao u pjesništvu, svim vidovima proze te drami, posvećujući najljepše i najpotresnije stranice ljudskoj patnji i bijedi, s kojima se neprestano suočavao živeći u radničkome predgrađu Otakring. Svoje je poglede na svijet, dotada nečuvane u slovenskoj književnosti, sažeo u moderan izraz, što mu je priskrbilo status jednoga od najvažnijih predstavnika

slovenske moderne. Neka od njegovih djela: *Erotika* (1899), *Kralj na Betajnovi* (1902), *Hiža Marije Pomoćnice* (1904), *Podobe iz sanj* (1917).

CERVANTES Y SAAVEDRA, Miguel de, španjolski književnik (Alcalá de Henares, 1547 – Madrid, 1616). Skromna podrijetla, nakon školovanja otišao je u Italiju, gdje je stupio u španjolsku vojsku. Sudjelujući u bitci kod Lepanta izgubio je lijevu ruku te naposljetku završio u petogodišnjemu sužanjstvu u Alžiru. Njegov književni opus obuhvaća pjesme (uvodne sonete, poslanice, stihovane komentare povijesnih događaja itd.), dramska djela (*Opsada Numancije*, 1580-1587), novele (*Uzorite novele*, 1613) i romane (*La Galatea*, 1585). Osobitu je popularnost i neupitni utjecaj na hispansku, europsku, pa i svjetsku književnu kulturu, ostvario romanom *Bistri vitez Don Quijote od Manche* (1605, 1615). Naslovni junak toga romana ostao je do današnjega dana simbol čovjekove borbe za svoje ideale.

CESARIĆ, Dobriša, hrvatski književnik (Požega, 1902 – Zagreb, 1980). Studirao je filozofiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, nakon čega je uglavnom radio kao lektor i urednik. Bio je redoviti član JAZU-a i predsjednik Društva književnika Hrvatske. Najveći dio njegovoga opusa pripada lirici, kojom se počeo baviti kao gimnazijalac. Iako je svoje pjesme objavljivao u različitim časopisima i listovima (*Obzor*, *Vienac*, *Hrvatsko kolo*, *Književnik*, *Savremenik* itd.), na njega je najviše utjecala suradnja s M. Krležom u *Književnoj republici*. Među pjesmama objavljenima u petnaest samostalnih zbirki napose se ističu socijalno angažirane. Jednostavnim izrazom progovorio je o modernim sadržajima, zadržavajući kao središnju temu odnos života i smrti. Iako je bio blizak modernistima, što se očitovalo u tematici, različitim slikama i simbolima, kao i muzikalnosti stihova, posegnuo je i za romantičkim elementima, u prvome redu za estetikom boli. Neka od njegovih djela: *Lirika* (1931), *Osvijetljeni put* (1953), *Moj prijatelju* (1966), *Voćka poslije kiše* (1978).

COOK, James, engleski pomorac i istraživač (Marton-in-Cleveland, 1728 – Kealahou Bay, Hawaii, 1779). Poduzeo je više istraživačkih pothvata u kojima je brodom oplovio Novi Zeland, otočja u Tihome oceanu, obalu Aljaske, prolaze između Atlantskoga i Tihoga oceana itd. Poginuo je na Havajskome otočju u sukobu s domorodcima. Njegovi su podaci s putovanja, napose hidrografski, pridonijeli boljemu poznavanju krajeva koje je istraživao. Napisao je *Izveštaj o putovanju oko svijeta god. 1769-1771* (1773), *Putovanje prema Južnomu polu i oko svijeta god. 1772-1775* (1777), *Putovanje po Tihom oceanu god. 1776-1780* (1784).

COOPER, James Fenimore, američki književnik (Burlington, 1789 – Cooperstown, 1851). Prvi istaknuti američki romanopisac u čijemu opusu posebno mjesto zauzimaju pustolovni romani, i to o Indijancima, životu na granici, sukobu divljine te civilizacije i sl. (*Pioniri*, 1823; *Posljednji Mohikanac*, 1826; *Divljačar*, 1841).

Č

ČAPEK, Karel, češki književnik (Malé Svatoňovice, 1890 – Prag, 1938). Najistaknutiji češki pisac međuraća. Javio se s drugim naraštajem češke moderne, pišući u početku drame i pripovijetke s bratom Josefom. Svjetsku popularnost donijelo mu je prvo samostalno djelo, drama *R.U.R.* (1920). Kao što je pisao pripovijetke u duhu skepticizma (*Raspeti na raskrižju*, 1917), dramske i romaneskne utopije (*Tvornica apsolutnoga*, 1922), alegorijske romane (*Rat sa salamanderima*, 1936) i dr., dio svoga stvaralaštva posvetio je djeci (*Devet bajki Karela Čapeka i još jedna Josefa Čapeka kao nagrada marljivu čitatelju*, 1932), postavši jedan od osnivača moderne bajke.

ČEHOV, Anton Pavlovič, ruski književnik (Taganrog, 1860 – Badenweiler, Njemačka, 1904). Podrijetlom iz trgovačke obitelji, završio je Medicinski fakultet u Moskvi i radio kao liječnik. Iako nije sudjelovao u

političkome životu, u svome je javnom djelovanju osuđivao zloupotrebu vlasti, protekcionizam i korupciju. Uz prozna ostvarenja, znatan dio njegovoga književnog opusa čine dramska djela, zahvaljujući kojima ubrzo postiže svjetsku slavu i status tvorca ruskoga modernog kazališta. Mada je njegovo prvo dramsko djelo prikazano 1887. godine, Čehov je pravi uspjeh doživio desetak godina kasnije, u Moskovskom hudožestvenom teatru Stanislavskoga. Njegove drame ukidaju dominaciju zbivanja na sceni, uklanjaju melodramatske sukobe, a time i likove dramskih „junaka/inja“, stvarajući kazalište s naglaskom na ugođaj, šutnju i različite mogućnosti interpretacija. Neka od njegovih djela: *Ujak Vanja* (1897), *Dama sa psićem* (1899), *Tri sestre* (1900-1901), *Višnjik* (1903-1904).

ČOLAKOVIĆ, Rodoljub, bosanskohercegovački književnik (Bijeljina, 1900 – Beograd, 1983). Nakon završene Trgovačke akademije u Sarajevu, studirao je na Visokoj školi za trgovinu i promet u Zagrebu. Od 1919. godine bio je član Socijaldemokratske partije BiH, koja ubrzo postaje dio Komunističke partije Jugoslavije. S grupom mladih komunista osnovao je organizaciju Crvena pravda, koja je 1921. godine izvela atentat na ministra unutarnjih poslova M. Draškovića. Iako je zbog toga događaja i Čolaković osuđen na 12 godina robije, po izlasku iz zatvora povjerene su mu važne dužnosti u KPJ, koje je obavljao u emigraciji. U vrijeme II. svjetskog rata bio je politički komesar Glavnoga štaba za BiH i sekretar predsjedništva AVNOJ-a, da bi potom postao predsjednik prve vlade BiH, savezni ministar nauke i kulture te potpredsjednik SIV-a. U njegovome opsežnom publicističkom radu ističu se memoarska djela (*Kuća oplakana*, 1941; *Susreti i sećanja*, 1959; *Kazivanje o jednom pokoljenju*, I-III, 1966-1972).

ČUKOVSKI, Kornej Ivanovič, pravim imenom Nikolaj Vasiljevič Kornejčukov, ruski književnik (Sankt Peterburg, 1882 – Moskva, 1969). Pseudonim počinje koristiti pišući kritike za novine *Rech* (*Govor*) i *Vesy* (*Vage*). Kao kritičar pokazao je pronicljiv um, vrhunsku kontrolu stila i sposobnost precizne analize piščevoga rada. Bez obzira na blagu tendenciju karikiranja, njegova karakterizacija hvata bitne osobine pisca o kojemu raspravlja. Zaslužan je također za popularne prijevode s engleskoga jezika na ruski, i to radova Walta Whitmana, Oscara Wildea, Rudyarda Kiplinga, Marka Twaina i drugih. Najpoznatiji je ipak po dječjim knjigama, poput priča *Krokodil*, *Doktor Jojboli*, *Strašni Popac* i *hrabri Vrabac*. Pišući o Borisu Pasternaku i Anni Akhmatovi, službeno zabranjenim piscima, i pružajući potporu Aleksandu Solženjicinu, morao se suočiti s mnogim napadima kritičara i stranačkih dužnosnika. U svojoj je arhivi čuvao rukopise pisaca zabranjenih u sovjetsko doba. Prema kraju života zadobio je naklonost sovjetskih vlasti, ne postavši nikada pisac Partije.

Ć

ĆOPIĆ, Branko, bosanskohercegovački književnik srpske nacionalnosti (Hašani, Bosna i Hercegovina, 1915 – Beograd, 1984). Nakon završetka učiteljske škole pohađao je Filozofski fakultet u Beogradu. Godine 1941. pridružio se NOB-u kao suradnik partizanskih listova, ratni dopisnik *Borbe* i politički komesar odreda. Također, bio je urednik *Pionira* (1944-1949), kao i član redakcije *Savremenika* (1955-1960). Knjige pripovijedaka *Pod Grmečom* (1938), *Borci i bjegunci* (1939), *Planinci* (1940) i *Bašta sljezove boje* (1970) prožete su lirizmom, humorom i ironijom te se odlikuju lakoćom izražavanja. U romanima *Prolom* (1952), *Doživljaji Nikolettine Bursaća* (1956), *Gluvi barut* (1957) i *Osma ofenziva* (1964) zaokupljen je malim čovjekom i njegovom sudbinom. Tematsko je središte njegovih romana proces preobrazbe čovjeka u širim razmjerima, bilo u kontekstu revolucije, poslijeratnih okolnosti ili suvremenosti. Njegove su pjesme za djecu, spontane i maštovite, stekle antologijski status, dok su mu dramski tekstovi pretežno humoristični.

D

DAUDET, Alphonse, francuski književnik (Nîmes, 1840 – Pariz, 1897). U svojim je pripovijetkama i romanima uglavnom tematizirao različite oblike suvremenoga života, ostajući, unatoč druženju s naturalistima, prvenstveno realističan pisac slikovitoga stila, s dozom sentimentalnosti i didaktičnosti. Njegova najpoznatija zbirka pripovijedaka, pod naslovom *Pisma iz mog mlina* (1866), te romani trilogije o *Tartarinu Taraskoncu* (1872), nadahnuti su ljubavlju prema provansalskome zavičaju te prožeti vedrinom i humorom. Također je pisao i drame, među kojima posebno mjesto zauzima kasnije uglazbljena *Arležanka* (1872).

DEDIJER, Vladimir, srpski publicist (Beograd, 1914 – Boston, 1990). Godine 1938. diplomirao je na Pravnome fakultetu u Beogradu, da bi 1956. godine i doktorirao. U međuratnome razdoblju bio je odvjetnički pripravnik i novinar *Politike*, u partizanima jedan od urednika *Borbe*, a u poslijeratnome razdoblju član jugoslavenske delegacije, direktor Ureda za informacije vlade FNRJ (1947-1950), direktor Novinsko-izdavačkoga poduzeća *Borba* (1952-1953) i član CK SKJ (1952-1954). Sa svih je funkcija uklonjen te iz Centralnoga komiteta isključen zbog slaganja sa stavovima M. Đilasa. Potom je godinu dana predavao povijest na Filozofskome fakultetu u Beogradu, a od 1959. godine na različitim uglednim sveučilištima Europe i SAD-a. Od sredine 60-ih do početka 90-ih sudjelovao je u radu Russelova suda. Neka od njegovih djela: *Dnevnik 1941 – 1944* (I – III, 1945), *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju* (1953), *Izgubljena bitka J. V. Staljina* (1969).

DEFOE, Daniel, engleski književnik (London, 1660 – 1731). Izobrazbu je stekao na tzv. Akademiji za otpadnike od Anglikanske crkve, kojoj je posvetio neka svoja djela, pišući uglavnom satirično, zbog čega je bio i utamničen te izložen na stupu srama. Njegov dinamičan život obilježila su putovanja po Europi te bavljenje različitim poslovima, od upravljanja trgovinom pletene robe do špijuniranja za englesku vlast i sudjelovanja u ratu. Isprva novinar, pamfletist i publicist, potom prozaist, s ukupno objavljenih 560 raznovrsnih djela. Najveći uspjeh postigao je romanom *Robinson Crusoe* (1719) u kojemu je realistički opisao pojedinosti iz Robinsonove okoline, istodobno uspješno prikazujući Robinsonov unutarnji život. *Moll Flanders* (1722) Defoeov je najvažniji prinos razvoju engleskoga romana XVIII. stoljeća, zanimljiv zbog priče siromašne i privlačne kurtizane, potom kradljivice, koja je iskazana jednostavnim jezikom uz dozu humora, popraćena psihološki uvjerljivim prikazom glavnoga lika.

DEMAISON, André, francuski književnik (Bordeaux, 1883 – Maule, 1956). U dobi od 20 godina započeo je svoju karijeru u trgovačkoj kući koja se nalazila u francuskome dijelu zapadne Afrike. Upravo je u Casamanci svladao nekoliko afričkih jezika, poput diole, mandingskog i wolofa, zbog čega je, po povratku u Francusku 1914. godine, postao prevoditelj u jedinicama senegalskih strijelaca. Bio je sakupljač divljih životinja za zbirku zoološkoga vrta u Anversu (Belgija), što ga je inspiriralo da u svojim književnim djelima, između ostaloga, progovori o interakciji čovjeka i divljih životinja (*Knjiga o životinjama koje zovemo zvijeri*, 1929). Zbog angažmana u Vichyjevskom režimu, ponajprije u Nacionalnome savjetu i nacionalnome radijskom kanalu, osuđen je 1945. godine, da bi u konačnici bio amnestiran i rehabilitiran u Legiji časti, u kojoj je prije 1940. godine zauzimao položaj oficira. I nakon rata nastavio je s objavljivanjem svojih djela, objavljujući ih ponajprije u *Presses de la Cité*.

DESNICA, Vladan, hrvatski književnik (Zadar, 1905 – Zagreb, 1967). Nakon studija prava u Zagrebu i Parizu, radio je kao odvjetnički pripravnik, potom kao načelnik pravnoga odjela u Ministarstvu financija, da bi naposljetku djelovao kao profesionalni pisac. Iako se okušao u svim važnijim književnim vrstama, najveće je estetske domete ostvario kao pripovjedač. Njegova se novelistika može podijeliti na zavičajnu i meditativnu

skupinu, pri čemu je prvotno navedena obilježena tradicionalnim realističkim načinom pripovijedanja, dok drugom dominiraju intelektualne analize, misaone konstrukcije, hipoteze i sl. (*Olupine na suncu*, 1952; *Fratar sa zelenom bradom*, 1959). U svoja se dva romana odmaknuo od tradicije, prepuštajući prostor modernim oblikovnim postupcima. U njima je tematizirao razlike u mentalitetu, običajima i civilizacijskim navikama seoskoga i gradskoga stanovništva (*Zimsko ljetovanje*, 1950) te doživljajni i spoznajni svijet umjetnika (*Proljeće Ivana Galeba*, 1957).

DICKENS, Charles, engleski književnik (Portsmouth, Hampshire, 1812 – Gad's Hill, Kent, 1870). Zbog očevooga odlaska u dužnički zatvor, u ranoj je dobi prekinuo školovanje i zaposlio se u tvornici. Nakon kratkoga nastavka izobrazbe i činovničkoga posla u odvjetničkome uredu, počeo se baviti novinarskim poslom. Putovanja 1840-ih godina u Ameriku, Italiju i Švicarsku urodila su putopisnim opusom. Ipak, Dickens je ostao zapamćen kao viktorijanski romanopisac, poznat po vrlo složenim, hipertrofiranim, nerijetko melodramatičnim fabulama, s mnoštvo likova. Specifičnu smjesu humora, sentimentalnosti i realističnoga pripovijedanja u kasnijim su romanima zamijenili pripovjedački pesimizam, groteska i simbolična tehnika. Neka od njegovih djela: *Oliver Twist* (1837-1838), *David Copperfield* (1849-1850), *Sumorna kuća* (1852-1853), *Velika očekivanja* (1860-1861).

DIKLIĆ, Arsen, srpski književnik (Staro Selo kraj Otočca, 1922 – Beograd, 1995). Studirao je povijest umjetnosti u Beogradu. Uređivao je časopise za djecu *Pionir* i *Zmaj* te list *Borba*. Njegovo književno stvaralaštvo obuhvaća zbirke pjesama (*Pesme za decu*, 1947; *Dunavske balade*, 1963), pripovijetke i romane (*Salaš u Malom Ritu*, 1956; *Plava ajkula*, 1957) te filmske i televizijske scenarije (*Ne okreći se, sine*; *Marš na Drinu*; *Užička republika*). Djela mu se odlikuju vješto građenim zapletima, uspelim karakterizacijama likova, emotivnošću i neposrednim odnosom prema prirodi.

DOMANOVIĆ, Radoje, srpski književnik (Ovsište kraj Kragujevca, 1873 – Beograd, 1908). Bio je oštar protivnik obrenovićevskoga režima te se zauzimao za građanske slobode, izrugujući se licemjerju i lažnome rodoljublju. Iako je književni rad započeo realističkim pripovijetkama, pravi uspjeh donijele su mu alegorijske političke satire (*Danga i Vođa*, 1899; *Marko Kraljević po drugi put među Srbima*, 1901). Kasnije satirične priče temelje se na imaginarnim putovanjima s ironičnim osvrtom na društvene okolnosti „mile i napaćene Srbije“. Bio je iznimno popularan u svoje doba te je do danas ostao humoristički klasik i jedan od središnjih kritičkih autora srpske književnosti modernizma.

DONČEVIĆ, Ivan, hrvatski književnik (Trnava kraj Garešnice, 1909 – Zagreb, 1982). Nakon završetka gimnazije studirao je agronomiju na Poljoprivredno-šumarskome fakultetu u Zagrebu. Od 1935. do 1939. godine bio je novinar i urednik tjednika *Nova riječ*, da bi za vrijeme II. svjetskog rata, točnije 1942. godine, otišao u partizane. Nakon rata bio je zamjenik glavnoga urednika *Vjesnika*, tajnik Matice hrvatske, načelnik Odjela za kulturu i umjetnost, direktor izdavačkoga poduzeća *Zora* te dugogodišnji urednik časopisa *Republika*. Njegov književni opus tematizira probleme malih ljudi iz provincije (*Ljudi iz Šušnjare*, 1933), posebice raspadanje starih oblika seljačkoga života i običaja pod naletom kapitalizma (*Horvatova kći*, 1935), duhovne obzore provincije (*Mirotvorci*, 1956), socijalne probleme urbane sredine (*Biser i svinje*, 1938), ratna događanja (*Bezimeni*, 1945), deformacije u potrošačkome društvu (*Krvoproliće kod Krapine*, 1968) i sl. Spomenuta se djela uklapaju u koncept poetike socijalnoga realizma, s istodobnim pomakom prema psihološkoj analizi karaktera te naturalizmu. Dončević je dobitnik nagrade Društva hrvatskih književnika, kao i nagrade Saveza književnika Jugoslavije. Osim pripovjednih djela, s manje je uspjeha pisao i poeziju te dramu.

DŽ

Đ

E

EWALD, Carl, danski književnik (1856 – 1908). Nakon studija filozofije i prirodoslovlja, upisao je studij šumarstva, koji je morao prekinuti zbog bolesti. Istodobno je poučavao u raznim školama u Kopenhagenu i pisao tekstove s jednostavnim te duhovitim objašnjenjima znanstvenih činjenica i spoznaja. Upravo su mu prirodoslovne priče donijele slavu i omogućile daljnje aktivno bavljenje književnošću. Osim kratkih priča, pisao je povijesne i suvremene romane, komedije i satiričke crtice. Neka od njegovih djela: *Dvonožac*, *Tiho jezero*, *Prirodna priča*, *Lipova grana: roman jedne žene*.

EZOP, grčki književnik (VI. st. pr. Kr. ?). Začetnik basne u grčkoj književnosti. Herodot ga je proglasio robom i smjestio u VI. st. pr. Kr., dok ga dio tradicije smatra Tračaninom, prodanim na otok Sam. Danas se pod Ezopovim imenom kao *Zbirka basana* najčešće objavljuje kompilacija basana očuvanih u kasnim rukopisima. Njegove su basne bile iznimno popularne u antici te su preko Fedra snažno utjecale na novovjekovne autore, poput La Fontainea, Lessinga, Krilova.

F

FEDIN, Konstantin Aleksandrovič, ruski književnik (Saratov, 1892 – Moskva, 1977). Za vrijeme I. svjetskog rata boravio je u Njemačkoj, tematizirajući u kasnijim djelima karakterološku suprotnost ruskoga „suvišnog čovjeka“ i energičnoga Nijemca (*Gradovi i godine*, 1924), kao i problem odnosa zapadne Europe i SSSR-a (*Otmica Europe*, 1934-1935). Nakon revolucije postao je član književne grupe Serapionova braća, a od 1934. godine član uprave Saveza sovjetskih pisaca. Posljednja su mu djela tematski povezana s revolucijom i građanskim ratom (*Prve radosti*, 1945-1946, *Neobično ljeto*, 1948), dok u nastavku toga ciklusa, u romanu *Ognjište* (1961) svoje likove prenosi u doba II. svjetskog rata. Napisao je i više novela te autobiografskih zapisa (*Gorki među nama*, 1944).

FINŽGAR, Franc Saleški, slovenski književnik (Doslovče kod Breznice, 1871 – Ljubljana, 1962). Nakon završene bogoslovije u Ljubljani obnašao je dužnost kapelana u različitim mjestima, potom zatvorskoga svećenika te naposljetku župnika, umirovljenoga u Ljubljani. Osnovao je prosvjetno društvo Luč, bio odbornik Slovenske matice, urednik i sekretar Mohorjeve družbe, jedan od urednika časopisa *Mladika*, od osnivanja član SAZU-a, predsjednik Društva slovenskih pisaca. Za vrijeme II. svjetskog rata opredijelio se za NOB, zbog čega je imao velikih teškoća. Za svoju svestranu djelatnost odlikovan je u obje Jugoslavije.

FRANK, Anne, pravim imenom Annelies Marie, književnica židovskoga podrijetla (Frankfurt na Majni, 1929 – koncentracijski logor Bergen-Belsen, 1945). Nakon što su Nijemci otkrili njihovo skrovište u Nizozemskoj, kamo su prebjegli 1933. godine, svi su članovi obitelji odvedeni u koncentracijski logor, gdje su, osim oca, tragično skončali svoje živote. Nakon oslobođenja Nizozemske, u stanu u kojemu se obitelj sakrivala, pronađen je dnevnik, prvi puta objavljen pod naslovom *Stražnja kuća* (1947). U njemu, danas poznatijemu kao *Dnevnik Anne Frank*, sačuvano je svjedočanstvo djevojčice o odrastanju u nemogućim okolnostima ilegale. Frank je pisala i pripovijetke te bajke za djecu, koje su posmrtno objavljene (*Sjećaš li se? Pripovijetke i bajke*, 1949; *Pripovijetke o stražnjoj kući*, 1949).

FURMANOV, Dmitrij Andreevič, ruski književnik (Sereda, Kostromska gubernija, 1891 – Moskva, 1926). U građanskome je ratu bio blizak anarhistima, da bi potom postao boljševik i komesar 25. partizanske divizije pod zapovjedništvom Vasilija Ivanoviča Čapajeva. Prema njemu naslovio je i roman (*Čapajev*, 1923), ekraniziran 1934. godine.

G

GAJDAR, Arkadij, pravim imenom Arkadij Petrovič Golikov, ruski književnik (Lgov, 1904 – Laplavoje, Ukrajina, 1941). Godine 1918., u dobi od samo 14 godina, pridružio se kao dobrovoljac Crvenoj armiji, sudjelujući tijekom građanskoga rata u brojnim borbama, zahvaljujući kojima biva i unaprijeđen. Nakon što je 1924. godine napustio vojsku, posvetio se pisanju knjiga za djecu, često idealizirajući iz dječje perspektive opise Crvene armije. U II. svjetskom ratu najprije je sudjelovao kao ratni dopisnik, a potom i partizanski mitraljezac, poginuvši naposljetku u borbi kod sela Laplavoje.

GOGOLJ, Nikolaj Vasiljevič, ruski književnik (Soročinci, 1809 – Moskva, 1852). Pripadao je sitnoj ukrajinskoj vlasteli, bio činovnik u Sankt Peterburgu, boraveći od 1837. do 1841. godine u Rimu. Nakon hodočašća u Svetu zemlju 1848. godine, teško je obolio, da bi potom, 1852. godine, spalio drugi dio *Mrtvih duša* i umro poremećena uma. Prvi dio toga romana nedvojbeno predstavlja Gogoljev najveći doseg te je, iako nedovršen, u ruskoj kritici proglašen paradigmom ruskoga realizma. U tome je romanu Gogolj obuhvatio ruski totalitet, stvorio karikirani niz portreta pokrajinske vlastele i prikazao učmalu činovničku sredinu gradića N. U ostalim djelima Gogolj tematizira ukrajinsko selo, oslanjajući se na bogatu ukrajinsku usmenu predaju i pučke običaje te preuzimajući fantastiku njemačkih romantičara (ciklus *Večeri na majuru kraj Dikanjke*, 1831-1832), zatim život male ukrajinske vlastele (*Mirgorod*, 1835), ratovanje zaporoških Kozaka s poljskom vlastelom u XVI. stoljeću (*Taras Buljba*, 1835), gradsku zbilju nižih društvenih slojeva (*Petrogradske pripovijesti*) itd.

GORBATOV, Boris Leont'evič, ruski književnik (1908 – 1954). Pisao je pripovijetke, romane, drame i filmske scenarije. Bio je delegat prvoga svesaveznog kongresa proleterskih pisaca, izabran u upravu VAPP-a. Godine 1930. pridružio se vojsci na turskoj granici na Ahalcihu, da bi 1939. godien sudjelovao u vojnim pohodima u zapadnoj Bjelorusiji i na Karelskom tjesnacu. Bio je i vojni korespondent, u prvome redu za novine *Pravda*. U svojim je djelima tematizirao domovinski rat (*Nepokoreni*), smiono pokoljenje novih sovjetskih ljudi u borbi s divljim elementima arktičke prirode (*Na Arktiku*), borbu sovjetskoga čovjeka protiv fašističkih nasrtaja (A. Kulikov) itd. Nagrađivan je mnogim visokim državnim odličjima i medaljama, među kojima i Staljinovom nagradom za književnost.

GORKI, Maksim, pravim imenom Aleksej Maksimovič Peškov, ruski književnik (Nižni Novgorod, 1868 – Moskva, 1936). Odrastajući na socijalnome dnu, često je mijenjao zanimanja, od broskoga kuhara i pekara do crtača. Godine 1905. priključio se boljševicima, emigrirao na Capri te upoznao V. I. Lenjina. Zbog liječenja otišao je u Italiju, gdje je i ostao do 1929. godine. Po povratku, surađivao je s J. V. Staljinom na platformi socijalističkoga realizma. U prvim novelama njegovi pučki pripovjedači pričaju legende ili pak autorski pripovjedač prikazuje likove skitnica, *bosjaka*, otkrivajući u njima humanističke ideale i društveno oporbenjaštvo. S vremenom je napustio likove izvandruštvenih pobunjenika, pronalazeći inspiraciju među radnicima. Njegov roman *Mati* (1907), koji govori o borbi radnika i socijaldemokratske stranke, kao i o političkome osvješćivanju majke revolucionara, ustoličen je 1930-ih godina kao paradigma socijalističkoga realizma. Neka od njegovih djela: *Na dnu* (1904), *Djetinjstvo* (1913-1914), *Moji univerziteti* (1923).

GLIŠIĆ, Milovan Đ., srpski književnik (Gradac, kraj Valjeva, 1847 – Dubrovnik, 1908). Ne završivši studij tehnike i filozofije u Beogradu, postao je pomoćnik, zatim urednik *Srpskih novina* i službenik Presbira, pa korektor Državne štamparije, dramaturg Narodnoga pozorišta (1881-1898) i naposljetku pomoćnik upravitelja Narodne biblioteke (od 1900). Kao književnik ostavio je iza sebe tridesetak pripovijedaka, dvije komedije (*Dva cvancika*, 1882; *Podvala*, 1885), velik broj kazališnih drama u rukopisu i više prijevoda s ruskoga, njemačkoga i francuskoga jezika. U svojim je pripovijetkama podvrgao smijehu i satiri prvenstveno provincijsku birokraciju koja je bezdušnim pljačkanjem i uzimanjem mita upropašćivala seljake, potom glupe i neuke policijske službenike, rđave popove i nesavjesne učitelje, kao i razna narodna vjerovanja, odnosno praznovjerje patrijarhalnoga srpskog sela. Pisane izvrsnim narodnim jezikom, dobroćudnim humorom, s odličnim poznavanjem srpskoga sela, bez mnogo psihologije i stvaralačkih kvaliteta, one predstavljaju prijelaz iz narodne u pravu umjetničku pripovijetku.

GRIMM, Jacob (Hanau, 1785 – Berlin, 1863) i **Wilhelm** (Hanau, 1786 – Berlin, 1859), njemački književnici. Braća su veći dio života provela zajedno, posvetivši se znanstvenoj i književnoj djelatnosti. Nakon što su zbog liberalnoga političkog stava 1837. godine obojica izgubila posao sveučilišnih profesora u Göttingenu, javno su djelovanje nastavili kao članovi berlinske Akademije znanosti. Svjetsku popularnost i istaknuto mjesto u književnoj povijesti stekli su zbirkom *Dječje i domaće bajke* (1812-1815), koja sadrži 210 bajki, pučkih priča, pošalica itd., zabilježenih prema njemačkoj usmenoj predaji, uz mnoštvo dodanih opisnih elemenata, živopisnih pojedinosti, motiva iz drugih vrela itd.

H

HEMINGWAY, Ernest, američki književnik (Oak Park, Illinois, 1899 – Ketchum, Idaho, 1961). U svojim je proznim djelima nerijetko tematizirao vlastita iskustva, kako iz oba svjetska rata i Španjolskoga građanskog rata, u kojima je sudjelovao kao dragovoljac i/ili ratni izvjestitelj (*Zbogom oružje*, 1929; *Komu zvono zvoni*, 1940), tako i iz poslijeratnoga Pariza, predratne Španjolske, divlje Afrike, revolucionarne Kube itd. (*I sunce se rađa*, 1926; *Smrt u popodnevnj sate*, 1932; *Zeleni brežuljci Afrike*, 1935). Najpoznatije mu je djelo parabola o junaštvu čovjeka u sukobu s prirodnim nepogodama (*Starac i more*, 1952). Iako je pisao naizgled škrtim rječnikom u kratkim rečenicama, njegova su djela idejno i emocionalno obogaćena. Jedinstvenost njegove proze prepoznata je u književnome svijetu, o čemu svjedoči i Nobelova nagrada koju je dobio 1954. godine.

HEYERDAHL, Thor, norveški istraživač (Larvik, 1914 – Colla Micheri, Italija, 2002). Organiziranjem prekooceanskih ekspedicija jednostavnim plovilima pokušao je dokazati mogućnost ranih prekooceanskih putovanja i kontakata među udaljenim kulturama. Istraživao je kamene spomenike na Uskršnjem otoku, ostatke starih civilizacija u Peruu te na Maldivima i dr. Neka od njegovih djela: *Ekspedicija Kon-Tiki* (1948), *Ra* (1970), *Tajna Maldiva* (1986).

HORVAT, Joža, hrvatski književnik (Kotoriba, 1915 – Zagreb, 2012). Studirao je pedagogiju, filozofiju i književnost na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Tijekom II. svjetskog rata sudjelovao je u antifašističkoj borbi, a nakon ratnih zbivanja bavio se uredništvom, bio tajnik Matice hrvatske te naposljetku djelovao kao profesionalni književnik. Njegova su najvažnija ostvarenja povezana s proznim stvaralaštvom, prvenstveno romanima, putopisima te duhovitim crticama i pripovijestima. Tematizirao je uglavnom ratna zbivanja te doživljaje s putovanja oko svijeta, ostajući i u najtragičnijim situacijama vjeran specifičnome humoru. Neka od

njegovih djela: *Sedmi b* (1939), *Mačak pod šljemom* (1962), *Besa* (1973), *Waitapu* (1984), *Molitva prije plovidbe* (1995).

HRIBAR, Branko, hrvatski književnik (Požega, 1930). Nakon što je diplomirao jugoslavenske jezike i književnosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, radio je kao nastavnik u Kutjevu i Požegi, uređivao *Požeški list* i *Moslavački list* te od 1962. godine do umirovljenja bio urednik u Kulturno-zabavnome i Dramskome programu Radio-Zagreba. Većina je njegovoga književnog opusa, koji obuhvaća pjesnička, dramska i prozna ostvarenja, posvećeno djeci (*Ekčapoan i druge smiješne žalosti*, 1973; *Adam Vučjak ili knjiga o prijateljstvu*, 1976; *Kiša za Sanju*, 1985). Popularnost je u prvome redu stekao kao autor scenarija, namijenjenih za televizijsko i radijsko izvođenje.

HUGO, Victor Marie, francuski književnik (Besançon, 1802 – Pariz, 1885). Od 1840-ih angažirao se u političkome životu. Zauzimao se za Treću Republiku te je stekao ugled prvoga književnika i branitelja obespravljenih te beskompromisnih protivnika tiranije. Bio je najistaknutija ličnost francuskoga romantizma, vođa škole oko koje su se okupljali gotovo svi suvremeni umjetnici s ugledom nacionalnih pjesnika. Pjesnički je razvoj započeo na tragu klasicističke estetike, da bi sljedećim zbirkama dao maha imaginativnosti te tako izbio na čelo pitoreskne, potom intimističke škole, naposljetku formalnim artizmom najavljujući simbolizam. U svojim je dramama slijedio vlastita poetološka načela, pobjeđujući norme i konvencije klasicizma, spajajući uzvišeno i groteskno, uvodeći stihove i miješajući žanrove. U Hugoovom opusu nalaze se i različiti oblici romantičnoga romana, najčešće s elementima tzv. crnoga romana. Neka od njegovih djela: *Ode i različite pjesme* (1822), *Hernani* (1830), *Zvonar crkve Notre Dame* (1831), *Ruy Blas* (1838), *Jadnici* (1862).

I

ILJIN, Mihail, pravim imenom Ilja Jakovlevič Maršak, ruski književnik (1895 – 1953). Brat Lije Jakovlevne Prejs, poznate pod pseudonimom Elena Jakovlevna Iljina, i Samuila Jakovleviča Maršaka. Njegova djela, namijenjena u prvome redu omladini, odlikuju se jasnoćom i lakoćom izlaganja kulturnih i tehničkih tekovina. Neka od njegovih djela: *Prirodne sile i moć ljudi*, *Kako je čovjek postao divom*, *Priče o stvarima*, *Crnim po bijelom*.

ILJINA, Elena Jakovlevna, pravim imenom Lija Jakovlevna Prejs, ruska književnica (1901 – 1964). Sestra Ilje Jakovleviča Maršaka, poznatoga pod pseudonimom Mihail Iljin, i Samuila Jakovleviča Maršaka. Autorica dječjih knjiga.

INGOLIČ, Anton, slovenski književnik (Spodnja Polskava, 1907 – Ljubljana, 1992). Nakon završetka studija slavistike u Ljubljani, radio je kao gimnazijski profesor u Ptuj, Mariboru i Ljubljani. Njegovo književno stvaralaštvo, koje obuhvaća romane, pripovijetke, novele, priče za mladež i djecu te putopise, većim dijelom pripada socijalnome realizmu. Iako je svojevrsno zaostajao za književnom normom svojega doba, stekao je priličan broj čitatelja. Neka od njegovih djela: *Na skelama* (1940), *Dječak s dva imena* (1955), *Gimnazijalka* (1967), *Domovina u srcu* (1974).

IVANAC, Ivica, hrvatski književnik (Zagreb, 1936 – Zagreb, 1988). Studirao je na Pravnome fakultetu u Zagrebu, nakon čega je postao suradnik i urednik Programa za djecu i Dramskoga programa Televizije Zagreb te ravnatelj Drame zagrebačkoga HNK. U svoje je drame, uglavnom zasnovane na pričama iz djela hrvatskih pisaca, s motivima ljubavi i preljuba, unosio elemente antidrame, odnosno kazališta apsurdna (*Zašto plačeš, tata?*, 1960). Svojim se radijskim dramama iz 60-ih godina uklopio u recentna europska dramska strujanja (*Čovjek i*

njegova žena, 1960; *Krik*, 1963; *Spokoj*, 1972). Također je autor televizijskih drama, serija te različitih adaptacija, a u njegovome se opusu mogu pronaći i knjige namijenjene djeci i mladeži, poput djela *Najljepši posao na svijetu: kako nastaje kazališna predstava* (1970) i *Maturanti* (1976).

J

JAKOVLEV, Aleksandr Stepanovič, ruski književnik (Voljsk, 1886 – Moskva, 1953). U književnome je radu tematizirao život radničke klase, revolucionarna zbivanja u Rusiji, ali i pokušaje spašavanja u kojima je sudjelovao, između ostalih i na ekspediciji Roalda Amundsena, Norvežanina koji je prvi došao do Južnoga pola.

JAKŠIĆ, Đura, srpski književnik (Srpska Crnja, Banat, 1832 – Beograd, 1878). Godine 1862. završio je studij slikarstva u Beču te potom radio kao učitelj i nastavnik crtanja po selima Srbije. Nakon što je 1871. godine zbog sukoba s vlašću otpušten iz službe, postao je korektor Državne štamparije u Beogradu, što je i ostao do smrti. Ovaj lirski i epski pjesnik, pripovjedač, dramski pisac i slikar jedan je od najizrazitijih predstavnika srpskoga romantizma. Tri su osnovna izvora njegove inspiracije koja su odredila pravac, karakter i ton njegovoga stvaralaštva: život ispunjen bijedom, njegova nemirna i plahovita priroda te nesnosna društveno-politička atmosfera u Srbiji, kao i nacionalno-socijalni položaj njegovoga naroda. Iako je mnogo više pisao u prozi, njegova snaga i prava vrijednost leže u poeziji, i to lirskoj, pesimističnoj, ljubavno-vinskoj, opisnoj, rodoljubnoj, prigodnoj, socijalnoj. Neka od njegovih djela: *Otađbina* (1861), *Na Liparu* (1866), *Sin sedoga Gamze* (1862), *Stanoje Glavaš* (1878).

JANEVSKI, Slavko, makedonski književnik (Skoplje, 1920 – 2000). Osnovnu i srednju tehničku školu završio je u Skoplju. Od svibnja 1944. godine sudjelovao je u NOB-u, pridruživši se trećoj brigadi na Kozjaku. Bio je osnivač prvoga makedonskog dječjeg lista *Pioner*, a sudjelovao je i u uređivanju drugih književnih časopisa, poput *Nov den*, *Sovremenost* i *Horizont*. Dobitnik je različitih nagrada na području filmske umjetnosti, kao i nagrade AVNOJ. Od osnivanja MANU-a, njezin je redovni član. Pisao je pjesme, pripovijetke, putopise, romane i scenarije. Autor je prvoga romana makedonske književnosti *Selo iza sedam jasenova* (1952), zapamćen i po ciklusu romana o makedonskoj povijesti, kao i romanu *Tvrđoglavi* (1965), koji govori o makedonskim legendama.

JIRSAK, Predrag, hrvatski književnik (Osijek, 1941 – Zagreb, 2011). Diplomirao je komparativnu književnost i anglistiku na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Uređivao je časopise *Telegram* i *Umjetnost riječi* te prevodio djela s engleskoga i češkoga jezika. U njegovome književnom opusu, uz pjesme (*Lov na vepra*, 1986) i prozu za djecu (*Mjesečeva djeca*, 1958), posebno mjesto zauzimaju moderni romani (*Karavan savršenih*, 1964).

JOVANOVIĆ, Jovan Zmaj, srpski književnik (Novi Sad, 1833 – Srijemska Kamenica, 1904). Ne završivši studij prava koji je pohađao u Pešti, Pragu i Beču, naposljetku postaje liječnik te obavlja službu u različitim mjestima, stalno se seleći. Cijeloga je života izdavao i uređivao različite listove i časopise, od književnih, političko-satiričnih do dječjih. Svih tih godina bavio se i književnošću, ostavši zapamćen prvenstveno kao pjesnik. Publici se predstavio zbirkom *Đulići* (1864), u kojoj je sabrao lirske pjesme o svojoj obiteljskoj sreći i bračnoj idili. U zbirci *Đuliće uveoke* (1882) oplakuje smrt žene i djece, postižući vrhunske domete srpske lirike. Najveći broj pjesama napisao je zbog vlastite angažiranosti u političkim borbama srpskoga naroda u drugoj polovici XIX. stoljeća. Njegov je pjesnički rast usko povezan s usponom narodne svijesti o potrebi rušenja svijeta tiranije i ugnjetavanja. Začetnik je, između ostaloga, dječje poezije u srpskoj književnosti, kojom je

dosegao svjetsku vrijednost onoga vremena. Iako se svrstava u najveće pjesnike srpskoga romantizma, u njegovoj poeziji do izražaja dolaze realistički elementi, nerijetko zaogrnuti humorom i satirom.

K

KALEB, Vjekoslav, hrvatski književnik (Tisno kraj Šibenika, 1905 – Zagreb, 1996). Do II. svjetskog rata radio je kao učitelj u selima Dalmatinske zagore, na otoku Murteru, u Šibeniku i Zagrebu, da bi se 1943. godine pridružio partizanima. Nakon rata postao je voditelj Prosvjetnoga odjela ZAVNOH-a, tajnik Društva književnika Hrvatske i Matice hrvatske, umjetnički direktor Zagreb-filma, urednik i suurednik različitih časopisa. Književno je stvaralaštvo započeo u vrijeme rata, tematizirajući, osim ratnih zbivanja, egzistencijalnu borbu pojedinca iz Dalmatinske zagore. Ista je tematika prisutna i u kasnijim djelima, među kojima se posebno ističe roman *Divota prašine* (1954). Združivanjem realističkih i simbolističkih elemenata te unošenjem općih egzistencijalnih pitanja Kaleb je objedinio tradicionalni model s modernom novelistikom te postao jedan od važnijih suvremenih hrvatskih prozaista. Neka od njegovih djela: *Na kamenju* (1940), *Bijeli kamen* (1955), *Bez mosta* (1986).

KASSILJ, Lev Abramovič, ruski književnik (Pokrovska sloboda (sada Engels) Saratovske gubernije, 1905 – Moskva, 1970). Pohađao je matematičko-fizički fakultet te je bio aktivan član društva. Revolucija je djelovala na njega kao pisca, pobudivši mu maštu o uvedbi pravde u svakodnevni život. Imao je romantičarski odnos prema stvarnosti te su mu djela ispunjena likovima heroja i dobrih ljudi, za kojima je tragao i u stvarnome životu. Osim što je bio prozaik i dječji pisac, okušao se i kao publicist. Neka od njegovih djela: *Velika opozicija* (1940), *Dragi moji maleni* (1944).

KÄSTNER, Erich, njemački književnik (Dresden, 1899 – München, 1974). Istaknuti predstavnik književne struje poznate pod nazivom *nova objektivnost*. Svojom je lirikom pokazao nove mogućnosti pjesničkoga izraza, čineći ju bliskom i razumljivom svima (*Buka u zrcalu*, 1929; *Pjev između stolica*, 1932). Nerijetko je pisao satiričnim i ironičnim tonom, svjesno nižući paradoksalne opažaje, kako bi ukazao na pogubne društvene tendencije. Zbog takvoga su stila njegove knjige bile zabranjene u vrijeme nacističke vladavine. Osobitu je popularnost stekao romanima za djecu i mladež (*Emil i detektivi*, 1928; *Leteći razred*, 1933), u kojima je svijet bajki i fantastike zamijenio asfaltom velegrada. Dječju je prozu pisao iz uvjerenja da se primjerenom knjigom mogu očuvati i njegovati dječje vrline.

KATAJEV, Valentin Petrovič, ruski književnik (Odesa, 1897 – Moskva, 1986). Nakon mladenačkih stihova javio se pričama i romanima o ratu i revoluciji. Postao je poznat po satiričnoj priči *Pronevjeritelji* (1926) s temom NEP-a, a svjetski je uspjeh postigao komedijom *Kvadratura kruga* (1928) koja progovara o stambenim i bračnim problemima iz studentskoga života. Sovjetska je kritika tim djelima priznavala živi humor, ali im je spočitavala nepostojanje društvene „važnosti“ i „dubine“. Na poziv Partije da umjetnost odrazi industrijski polet prve petoljetke, Katajev se odazvao romanom-kronikom *Vrijeme, naprijed!* (1932). Najpoznatije mu je djelo iz toga doba autobiografski roman *Bijeli se jedro usamljeno* (1936), čija se radnja zbiva u Odesi za vrijeme revolucije 1905. godine. U kasnijim je djelima tematizirao i život u Odesi za vrijeme II. svjetskog rata, kao i opreku sovjetskoga i američkoga svijeta, studentske nemire u Parizu 1968. godine itd.

KATALINIĆ, Palma, hrvatska književnica (Trogir, 1927 – Zagreb, 2013). Nakon završetka učiteljske škole u Splitu, studirala je na novinarsko-diplomatskoj školi u Beogradu, gdje je i započela s radom posvećenim djeci i mladeži. Nakon angažmana u dječjem tisku, od 1954. godine radila je u školskome programu Radio Zagreba, da bi od 1960. godine uređivala školski program na zagrebačkoj televiziji. Potom je postala urednica dramskoga

programa te naposljetku kulturno-umjetničkoga i igranoga programa. Iako je napisala više radijskih i televizijskih drama, ostala je zapamćena prvenstveno po pričama i romanima za djecu (*Pričanje Cvrčka moreplovca*, 1969; *Dvoje u brodolomu*, 1986; *More pod sjevernom zvijezdom*, 1990).

KAVERIN, Venjamin Aleksandrovič, ruski književnik (Pskov, 1902 – Moskva, 1989). Nakon školovanja u Moskvi, diplomirao je arabistiku u Petrogradu te se potom bavio znanstvenim radom. Godine 1920. priključio se književnoj skupini Serapionova braća. U književnosti se javio zbirkom fantastičnih priča *Majstori i šegrti* (1923), obrađujući u sljedećim proznim djelima različite teme, poput prava umjetnika u birokratiziranoj zajednici (*Slikar – nepoznat*, 1931). Za vrijeme II. svjetskog rata, osim što je bio dopisnik *Izvestija*, nagrađen je Staljinovom nagradom za pustolovni roman o osvajanju Arktika (*Dva kapetana*, 1943-1944). U poratnome je razdoblju bio u nemilosti vlasti, da bi se u književni život vratio nakon Staljinove smrti, i to romanom znakovita naslova *Traganje i nade* (1956). Osamdesetih se godina kraćim proznim oblicima vratio fantastici.

KIKAJ, Vehbi, albanski književnik s Kosova (Podujevo, 1942 – Priština, 1986). Osnovnu školu završio je u rodnome selu, a učiteljsku školu i Filozofski fakultet u Prištini, gdje je živio i radio sve do svoje prerane smrti. Dugo godina bio je glavni urednik poznatoga kosovskog dječjeg lista na albanskome jeziku *Pioniri*, nakon čega je postao glavni urednik revije za kulturu i društvena pitanja *Fjala*. U njegovome književnom radu ističu se knjige pjesama za djecu (*Izvori*, 1963; *Srebrna ptica*, 1964; *Moja kuća ima oči*, 1973) te roman *Bijeli dvori* (1968), za kojega je i nagrađen nagradom Novinsko-izdavačke kuće *Rilindja* i nagradom *Neven*.

KIPLING, Rudyard, engleski književnik (Bombay, 1865 – London, 1936). Iako je rođen u Indiji, obitelj ga je već sa šest godina poslala na školovanje u Englesku. U Indiju se vratio 1882. godine te je tamo do 1889. godine radio kao novinar. Nakon boravka u SAD-u, južnoj Africi i Francuskoj, od 1896. godine trajno se nastanio u Engleskoj. Napisao je stotine kratkih priča o kolonijalnoj Indiji (*Jednostavne priče s brda*, 1888), kao i o životu izvan angloindijske zajednice (*Tri vojnika*, 1890). Njegova je poezija tematski podudarna s prozom, s naglašenijim moralizatorskim i proročkim tonovima u kasnijim pjesmama (*Sveukupni stihovi: konačno izdanje*, 1940). Premda je 1907. godine, kao prvi od engleskih književnika, dobio Nobelovu nagradu, nakon I. svjetskog rata gotovo je potpuno pao u zaborav. T. S. Eliot potaknuo je 1941. godine književno prevrednovanje njegovoga stvaralaštva, koje je krajem stoljeća, zahvaljujući postkolonijalnoj kritici, poprimilo šire razmjere.

KOČIĆ, Petar, bosanskohercegovački i srpski književnik (Stričići, kod Banja Luke, 1877 – Beograd, 1916). Nakon politički motiviranoga isključenja iz sarajevske gimnazije, emigrirao je u Beograd, gdje je i završio srednju školu. Na Bečkome sveučilištu 1904. godine diplomirao je slavistiku, nakon čega je radio kao nastavnik u Skoplju. Po povratku u Bosnu, ne mogavši dobiti nastavničku službu, bavio se političkim i javnim radom, zbog kojega je nekoliko puta zatvaran i osuđivan. Kao poslanik u Bosanskome saboru i vođa opozicione nacionalne grupe, zastupao je protuaustrijska stajališta, nacionalna stremljenja Srba i socijalne interese seljaštva u Bosni i Hercegovini. Iako je pisao i pjesme u prozi, njegov je talent napose došao do izražaja u pripovijetkama, uvijek povezanim s društvenim okolnostima u njegovome užem zavičaju. Impresivno je oslikao bijedu života, ali i unutrašnje bogatstvo ljudi, raskoš prirode oko njih, kao i harmoniju između zbivanja u prirodi i ljudskoga ponašanja, nerijetko uz dozu humora ili satire. Neka od njegovih djela: *S planine i ispod planina I – III* (1902-1905), *Jazavac pred sudom* (1904), *Jauci sa Zmijanja* (1910).

KOLAR, Slavko, hrvatski književnik (Palešnik kraj Garešnice, 1891 – Zagreb, 1963). Nakon završetka Višega gospodarskog učilišta u Križevcima, otišao je na specijalizaciju u Francusku. U međuratnome je razdoblju radio kao agronomski stručnjak, često se seleći, da bi kasnije postao upravitelj poljoprivrednoga dobra u Božjakovini.

U II. svjetskom ratu sudjelovao je kao član partizanskoga pokreta. U poslijeratnome je razdoblju bio potpredsjednik Matice hrvatske (1946), urednik *Republike* (1946-1948) i predsjednik Društva književnika Hrvatske (1947-1951). U njegovome književnom stvaralaštvu ističu se novele objavljene u zbirkama *Ili jesmo – ili nismo* (1933) i *Mi smo za pravicu* (1936), u kojima uvjerljivo ocrtava političke, socijalne i ekonomske okolnosti svojega doba, istodobno ponirući u psihu malograđanštine i seljaštva. O tragičnim sudbinama i događajima pripovijedao je humornom intonacijom, što je pridonijelo kvaliteti njegovih djela te ga izdvojilo među suvremenim prozaistima. Pisao je također feljtonsku prozu, drame, filmske scenarije i pripovijesti za djecu (*Na leđima delfina*, 1953; *Jurnjava na motoru*, 1961).

KONONOV, Aleksandr Terent'evič, ruski književnik (1895 – 1957). Jezgrovito, dokumentarnim stilom, u svome je djelu *Priče o Lenjinu* ispričavao različite epizode iz Lenjinova života, prikazujući njegovu hrabrost, izdržljivost, organizacijske sposobnosti i racionalnost u odlučivanju. Ova je knjiga tiskana u milijune primjeraka te je desetljećima bila obvezno štivo sovjetskih školaraca.

KOSTIĆ, Dušan, srpski književnik (Peć, 1917 – Meljine, 1997). Do 1941. godine studirao je na Filozofskome fakultetu u Beogradu, da bi se potom pridružio partizanima te sudjelovao u antifašističkoj borbi. U poslijeratnome je razdoblju bio urednik listova i časopisa, a od 1951. godine do umirovljenja dopisnik *Politike*. Njegov književni opus obuhvaća socijalne, zavičajne i domoljubne pjesme (*Zemlji voljenoj*, 1948; *Zaboravljeni snjegovi*, 1958) romane za djece (*Gluva pećina*, 1956; *Modro blago*, 1963) i putopise (*Krajevi i ljudi*, 1954; *Putovanja*, 1980).

KOVAČIĆ, Ante, hrvatski književnik (Celine kraj Marije Gorice, 1854 – Stenjevec, Zagreb, 1889). Diplomirao je i doktorirao na Pravnome fakultetu u Zagrebu te radio u struci, isprva u odvjetničkim pisarnicama, a potom kao samostalni odvjetnik. U svojim je polemikama i feljtonima na satirično-ironijski način progovorio o aktualnim političkim i društvenim zbivanjima, napadajući u prvome redu narodnjake, poput I. Mažuranića, A. Šenoe i J. J. Strossmayera, ali i aristokraciju, plemstvo, malograđanstvo te strance. Središnji dio njegovoga književnog opusa čine romani koji uz romantičarska obilježja (*Baruničina ljubav*, 1877) poprimaju izrazito realistička (*U registraturi*, 1888). Odupiranje dotadašnjim poetičkim konvencijama donijelo mu je naposljetku različita priznanja, kao i status jednoga od reprezentativnih pisaca hrvatskoga realizma.

KOVAČIĆ, Ivan Goran, hrvatski književnik (Lukovdol, 1913 – okolica Foče, 1943). Od 1926. godine živio je u Zagrebu, gdje je studirao na Filozofskome fakultetu. Napustivši studij slavistike, posvetio se književnome i novinarskome radu. U vrijeme NDH, zahvaljujući M. Ujeviću, ostao je u Zagrebu kao suradnik u Hrvatskome izdavačkom bibliografskom zavodu, da bi se 1942. godine, zajedno s V. Nazorom, pridružio partizanima. Ubili su ga četnici u blizini Foče, kamo je trebao otići kao namještenik. Njegov književni opus obuhvaća štokavske i kajkavske pjesme, *Pjesme partizanke*, napisane u suradnji s V. Nazorom u tijeku rata, ratnu poemu *Jama* (1944) te zbirku novela *Dani gnjeva* (1936), jedinu samostalnu knjigu koju je objavio za vrijeme života. Upravo su u njoj napose izraženi socijalni motivi, koji prožimaju čitavo Kovačićevo stvaralaštvo. Pisao je i mnogobrojne književne te filmske prikaze, članke i polemike te bio jedan od najplodnijih i najboljih prevoditelja lirike u međuratnome razdoblju.

KOZARAC, Josip, hrvatski književnik (Vinkovci, 1858 – Koprivnica, 1906). Godine 1879. završio je u Beču studij šumarstva, da bi potom radio kao šumarski vježbenik, upravitelj šumarije i nadšumar. Književni je rad započeo pjesničkim opusom u kojemu su prevladavali ljubavni motivi i pesimističan ugođaj. Okušao se i kao dramatičar, ne ostavivši pritom svojim djelima važnijega traga u književnosti. Poznatiji je po svome proznome

stvaralaštvu, napose novelistici, kojime slijedi zahtjeve razvijenoga hrvatskog realizma, nagovješćujući u kratkoj prozi i modernizam. Ponajviše je tematizirao ekonomske i socijalne probleme slavonskoga sela, odnos sela i grada, raspadanje patrijarhalnoga morala i ljepotu rodnoga krajolika. Neka od njegovih djela: *Priče djeda Nike* (1880), *Mrtvi kapitali* (1890), *Među svjetlom i tminom* (1891), *Tena* (1894), *Male pripovijesti* (1909-1911).

KRILOV, Ivan Andrejevič, ruski književnik (Moskva, 1768 ili 1769 – Sankt Peterburg, 1844). Od 1782. godine bio je činovnik u Sankt Peterburgu, baveći se istodobno književnošću, ali i izdavaštvom te nakladništvom. Godine 1792. stavljen je pod redarstvenu pasku, što je potrajalo sve do 1804. godine. Za njegov antologijski status u književnome svijetu zaslužne su *Basne* koje je objavio 1809. godine. Prilagodbom prosvjetiteljskoga modela ruskoj svakodnevici i društvenim aktualnostima, pučkim jezikom i razgovornim stihom te aforističnošću, stvorio je djelo trajne vrijednosti koje je nadišlo ruske okvire.

KRKLEC, Gustav, hrvatski književnik (Udbinja kraj Karlovca, 1899 – Zagreb, 1977). Iako je međuratno razdoblje proveo u Beogradu, nakon rata vratio se u Zagreb, gdje je bio urednik u nakladničkim kućama i časopisima, da bi naposljetku djelovao kao profesionalni pisac. Bio je predsjednik Matice hrvatske, Društva književnika Hrvatske i Saveza književnika Jugoslavije. U svijet književnosti zakoračio je kao šesnaestogodišnji varaždinski gimnazijalac, objavljujući već 1919. godine prvu pjesničku zbirku te istodobno pokrećući s A. B. Šimićem i N. Milićevićem književni časopis *Juriš*. Prve su mu pjesme impresionističko-simbolističke, nakon čega se priklonio novosimbolistima Wiesnerova kruga, da bi potom stekao glas tradicionalista i artista, majstora soneta. U svojim je pjesmama najčešće tematizirao samoću, ljubav, ženu, grad, smrt i Boga, bilo egzaltiranim i patetičnim tonom, ili s dozom smirenosti i retoričnosti. Osim u pjesništvu (*Srebrna cesta*, 1921; *Tamnica vremena*, 1944), okušao se i u drami te prozi, objavljujući također članke, polemike, feljtone i putopise. Dio opusa koji je posvetio djeci osigurao mu je status jednoga od preporoditelja te začetnika modernoga hrvatskog dječjeg pjesništva (*Pioniri grade*, 1946; *Telegrafske basne*, 1952; *Majmun i naočale*, 1967).

KRLEŽA, Miroslav, hrvatski književnik (Zagreb, 1893 – Zagreb, 1981). Nakon što je napustio vojnu akademiju u Budimpešti, otišao je u Skopje, želeći se pridružiti srpskoj vojsci kao dobrovoljac, no naposljetku se vratio u Zagreb, gdje je radio u novinskim redakcijama, istodobno objavljujući prve književne priloge. Iako je 1916. godine poslan na bojište u Galiciju, ubrzo je oslobođen vojne službe zbog bolesti. U međuraću razvija bogatu književnu djelatnost, popraćenu brojnim polemiziranjem i pokretanjem i/ili uređivanjem različitih časopisa (*Plamen*, *Književna republika*, *Danas*, *Pečat*). U vrijeme II. svjetskog rata živio je u Zagrebu, distancirajući se od vladajućega režima. U poslijeratnome je razdoblju bio potpredsjednik JAZU-a, pokretač časopisa *Forum* te od 1950. godine do smrti direktor Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda. Svojim je intelektualnim angažmanom obilježio kulturni i politički život ondašnje Hrvatske i Jugoslavije. Iako je bio pobornik marksističke ideologije i socijalizma, u svome se stvaralaštvu uzdigao iznad ideološke isključivosti i dogmatizma, opredijelivši se za kritički odnos spram stvarnosti i istinski humanizam. Autor je jednoga od tematski i žanrovski najraznovrsnijih, a brojem knjiga najopsežnijih opusa u hrvatskoj književnosti. Pisao je pjesme, pripovijetke, romane, drame, eseje, putopise, polemike... Neka od njegovih djela: *Hrvatski bog Mars* (1922), *Gospoda Glembajevi* (1928), *Povratak Filipa Latinovicza* (1932), *Balade Petrice Kerempuh* (1936), *Zastave* (1967).

KUMIČIĆ, Eugen, hrvatski književnik (Brseč, 1850 – Zagreb, 1904). Godine 1873. završio je u Beču studij povijesti, zemljopisa i filozofije. Isprva radeći kao gimnazijski profesor, 1883. godine posvetio se političkoj aktivnosti, i to kao radikalni starčevićanac, zastupajući Stranku prava i u Hrvatskome saboru. Tijekom

dvogodišnjega studijskog boravka u Parizu upoznao se s naturalističkim idejama i programom, koji su našli odjeka u njegovim djelima, posebice romanu *Olga i Lina* (1881). Romanom *Gospođa Sabina* (1883), najuspjelijim romanesknim štivom, okrenuo je roman prema realističkoj matrici: dijagnosticiranju društvenih anomalija i prikazivanju stvarnosti. Uz njegova ratna sjećanja u djelu *Pod puškom* (1886), valja istaknuti povijesne romane, poput *Urota Zrinsko-Frankopanska* (1892-1893) i *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi* (1902), u kojima je do punoga izražaja došla njegova pravaška orijentacija.

KUŠAN, Ivan, hrvatski književnik (Sarajevo, 1933 – Zagreb, 2012). Završio je studij slikarstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, nakon čega je radio kao urednik književnosti i likovnih umjetnosti u *Telegramu*. Potom je postao urednik književnosti na Radio Zagrebu, urednik biblioteka *Smib*, *Modra lasta* i *HIT junior* te časopisa *Most*. U književnosti se javio romanom za mlade *Uzbuna na Zelenom Vrh*u (1956), koji je označio početak uspješnoga detekcijskog ciklusa s dječakom Kokom kao glavnim likom (*Zagonetni dječak*, 1963; *Koko u Parizu*, 1972). Pisao je i prozu za odrasle, u kojoj je zamjetna naklonjenost psihologizaciji, bizarnim temama, političkoj satiri, parodiranju, travestiranju itd. (*Razapet između*, 1958; *Toranj*, 1970). Također je autor prvoga hrvatskog humorističnog povijesnog romana (*Medvedgradski golubovi*, 1995). Pisao je i drame, scenarije, eseje te kritike, baveći se istodobno prevoditeljskim radom.

L

LA FONTAINE, Jean de, francuski književnik (Château-Thierry, 1621 – Pariz, 1695). Potomak bogate građanske obitelji i štićenik plemića, gotovo dva desetljeća proveo je kao inspektor šuma, rijeka i kanala, boraveći dio toga perioda i na dvoru Luja XIV. Godine 1683. postao je član Francuske akademije. U njegovome književnom stvaralaštvu, koje obuhvaća dramska, prozna i pjesnička ostvarenja, ističu se *Basne* (1668, 1678-1679, 1694) objavljene u 12 knjiga. Iako je njihov temeljni sadržaj preuzeo od antičkih i orijentalnih pisaca, značenjski ih je obogatio, dodajući i suvremene aluzije. Pomoću tipičnih likova i situacija prikazao je svakodnevno moralno iskustvo, aludirajući pritom na predstavnike različitih društvenih slojeva.

LAMB, Charles, engleski književnik (London, 1775 – Edmonton, 1834). Sa sestrom Mary Lamb (1764 – 1847) preradio je Shakespeareove drame u priče za djecu (*Priče iz Shakespearea*, 1807), prepričao Odiseju (*Uliksove pustolovine*, 1808), objavio izvornu zbirku priča (*Škola gđe Leicester*, 1809) itd. Pisao je kritičke osvrti i eseje, koje je objavljivao u različitim listovima od 1810. do 1820. godine, utječući njima na razvoj engleske, ali i europske esejistike.

LAZAREVIĆ, Laza K., srpski književnik (Šabac, 1851 – Beograd, 1891). Iako je završio studij prava u Beogradu (1871), nakon završetka studija medicine u Berlinu (1879) radio je kao liječnik, isprva u Državnoj bolnici u Beogradu, a potom kao osobni kraljev liječnik. U književnome je svijetu, unatoč skromnosti opusa, stekao status pisca umjetnički najsavršenijih pripovijedaka srpskoga realizma. S ljubavlju je i lirizmom slikao seosku patrijarhalnu obitelj i idiličan život starinskoga srpskog sela. Od 1879. do 1889. godine objavio je u časopisima devet pripovijedaka (*Prvi put s ocem na jutrenje*, *U dobri čas hajduci*, *Sve će to narod pozlatiti...*), koje se odlikuju skladnom kompozicijom i psihološki motiviranim likovima.

LEBEDEV, Vjačeslav Alekseevič, ruski književnik (1900 – 1979).

LEVSTIK, Fran, slovenski književnik (Dolnje Retje, kod Kočevja, 1831 – Ljubljana, 1887). Nakon isključenja s Teološkoga fakulteta zbog sporne zbirke pjesama koje se nije htio odreći (*Pesmi*, 1854), postao je kućni učitelj u Kranjskoj, potom tajnik Slavjanske čitaonice u Trstu, urednik političkoga lista *Naprej*, tajnik Matice slovenske,

urednik slovensko-njemačkoga rječnika, novinar u Ljubljani i Beču te naposljetku skriptor ljubljanske licejske knjižnice. U raspravi *Pogrješke slovenskoga pisanja* (1858) istaknuo je načelo da osnova standardnoga jezika treba biti narodni govor. Pripovijetkom *Martin Krpan z Vrha* (1858) postavio je obrazac umjetničke obrade folklornoga motiva. Pisao je i pjesme u kojima je izražavao vlastite poglede na svijet, zatim književno-teorijske i satirične, te naročito ljubavne stihove. Njegove *Dječje igre u pjesmama* (1880-1882) predstavljaju klasičan začetak slovenskoga pjesništva za djecu. Svojim autoritetom i kritičnošću postao je važan u slovenskome kulturnom životu druge polovice XIX. stoljeća.

LONDON, Jack, pravim imenom John Griffith, američki književnik (San Francisco, 1876 – Glen Ellen, California, 1916). Bio je samouk. Od najranije mladosti živio je pustolovno, prvo kao krijumčar oštriga, mornar na tuljanolovcu, skitnica, a zatim kao kopač zlata na Aljasci, novinar i ratni izvjestitelj. Bogato i raznoliko životno iskustvo pretočio je u književnost, i to priče i romane, koji su ga učinili jednim od najčitanijih američkih pisaca u Europi prije II. svjetskog rata. Već su u prvim romanima zamjetni nepomirljivi i često kontradiktorni utjecaji C. Darwina, K. Marxa i F. Nietzschea, zbog kojih Londonova djela istodobno promiču ideje individualizma i kolektivism. U najboljim su djelima te kontradiktornosti ipak vješto prikrivene pustolovnim sadržajem, napetim razvojem radnje i neposrednim stilom. Neka od njegovih djela: *Ljudi s dna* (1903), *Morski vuk* (1904), *Bijeli očnjak* (1906), *Martin Eden* (1909).

LOVRAK, Mato, hrvatski književnik (Veliki Grđevac kraj Bjelovara, 1899 – Zagreb, 1974). Završivši učiteljsku školu, službovao je u manjim mjestima, kao i Kutini te Zagrebu. Iako je pisao i pripovijetke, osobitu popularnost stekao je romanima, tematski povezanima s djetinjstvom. Kao romansijer gradi zanimljivu fabulu, katkada s elementima pustolovnoga, ali i s didaktičkim naglascima. Osobito je rado tematizirao učeničke skupine pred problemom koji se može razriješiti jedino zajedništvom. Neka od njegovih djela: *Djeca velikog sela* (*Vlak u snijegu*, 1933), *Družba pere kvržice* (1933), *Devetorica hrabrih* (1958), *Zeleni otok* (1961).

LJ

LJUBIŠA, STEFAN (STJEPAN) MITROV, crnogorski književnik (Budva, 1824 – Beč, 1878). Bio je samouk. Najprije je postao tajnik općine u Budvi, potom zastupnik u Dalmatinskome saboru (1861), kojime je i predsjedavao od 1870. do 1876. godine, te zastupnik u Carevinskome vijeću u Beču. Kao vatreni pristaša ideja Vuka Karadžića, svoj je pripovjedački rad sveo na sakupljanje i obradu narodnih legendi i predaja svoga kraja. Živo vođenom fabulom, širokim kompozicijskim platnima, jedrim jezikom i nekim osobitim spojem patetično-humorističnoga tona, oslikao je romantične i tragične sudbine svojih zemljaka tijekom XVI., XVII. i XVIII. stoljeća, ostavivši najbolje obrasce povijesnih pripovijetki u srpskoj književnosti XIX. stoljeća. Neka od njegovih djela: *Kanjoš Macedonović* (1870), *Boka kotorska* (1870), *Gorde, ili kako Crnogorka ljubi* (1877).

M

MAJAKOVSKI, Vladimir Vladimirovič, ruski književnik (Bagdadi, Gruzija, 1893 – Moskva, 1930). Godine 1913. stao je na čelo avangardne skupine koja se prozvala futuristima. Nastojao je stvoriti pjesništvo koje bi odgovaralo urbanome i prevratničkom razdoblju povijesti: uvodio je žargon, turpizme, stvarao vlastite kovanice, služio se igrom riječi, razvijenim metaforama, kao i mnogim hiperbolama, razbijao je tradicionalnu ritmičku strukturu i stvorio novi, „stepenasti“ stih. Stavivši pjesništvo nakon 1917. godine u funkciju promidžbe, pisao je agitacijske pjesme, scensko djelo na temu revolucije, poemu o borbi rada i kapitala itd. U promidžbenoj

je poeziji nakon Lenjinove smrti stvorio žanr novinskoga stihotvornog feljtona, u kojemu je slavio tekovine industrijalizacije, sve gnjevnije udarajući po porocima birokracije, kočnici tehničke i umjetničke kreativnosti. Godine 1935. Staljin ga je proglasio „najvećim pjesnikom sovjetske epohe“, nakon čega je jednostrano prihvaćena njegova „partijnost“, iako nikada nije postao član stranke. Njegova je promidžbena poezija kanonizirana, a u Europi je prihvaćen kao satiričar i duboko tragični pjesnik ruske avangarde. Neka od njegovih djela: *Oblak u hlačama* (1915), *Misterija Buff* (1918), *O tome* (1923), *Lenin* (1924).

MAJETIĆ, Alojz, hrvatski književnik (Rijeka, 1938). Nakon studija komparativne književnosti i francuskoga jezika na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, radio je kao novinar, korektor, urednik, tajnik Društva hrvatskih književnika i samostalni književnik. U pjesničkim zbirkama s početka književnoga stvaralaštva (*Dijete s brkovima priča*, 1956; *Otimam*, 1963) očituje se osebnost njegovoga stila, obilježenoga uporabom slenga, igrom riječi, ludističkim postupcima i sl., koji neznatno biva promijenjen u kasnijim djelima. U njegovome se opusu napose izdvaja roman *Čangi* (1963), proza u trapericama koja donosi ironičnu sliku tadašnje socijalističke omladine. Iako se protiv ovoga djela vodio sudski postupak te je ono naposljetku zabranjeno, Majetić je 1970. godine nanovo objavio roman, u nešto izmijenjenome obliku, naslovivši ga pritom *Čangi off gottoff*. Osim što je 70-ih i 80-ih uglavnom pisao poeziju, objavio je i roman za djecu *Omiški gusari* (1981) te djelo *Kako uspjeti u životu* (1977), namijenjeno širokoj publici. Također je autor desetak televizijskih i radijskih drama (*Škola za frajere*, 1973; *Zvona za ptice*, 1995).

MAKSIMOVIĆ, Desanka, srpska književnica (Rabrova kraj Valjeva, 1898 – Beograd, 1993). Nakon završetka Filozofskoga fakulteta u Beogradu radila je kao srednjoškolska profesorica u Obrenovcu, Dubrovniku i Beogradu. Pjesmu, prozu i eseje počela je objavljivati u časopisima i novinama. U ljubavnim i domoljubnim pjesmama izrazila je neposrednost, nježnost, muzikalnost i panteističko viđenje života i svijeta (*Pesme*, 1924; *Pesnik i zavičaj*, 1946; *Nemam više vremena*, 1973). Uz pripovijetke i romane socijalne i političke tematike (*Ludilo srca*, 1931; *Ne zaboraviti*, 1969), pisala je i priče za djecu (*Zlatni leptir*, 1954; *Oraščići-palčići*, 1974), koje su joj, uz knjige pjesama, donijele veliku popularnost.

MARINKOVIĆ, Ranko, hrvatski književnik (Vis, 1913 – Zagreb, 2001). Završio je studij romanistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Nakon II. svjetskog rata radio je u Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske i Nakladnome zavodu Hrvatske, bio je ravnatelj Drame zagrebačkoga HNK te profesor na Akademiji dramske umjetnosti, gdje je i umirovljen. Pjesme, prozu, eseje i kritike počeo je objavljivati u periodici već za vrijeme školovanja. U cjelokupnome proznom radu tematski je ostao vjeran mediteranskome ozračju, zbivanjima u otočnome gradiću i na izoliranome otoku, odnosima među ljudima te analiziranju opsesija i frustracija likova. Osim prozne zbirke *Ruke* (1953), kojom je zadobio pozornost publike i pohvale kritike, u njegovome se opusu ističu dramski mirakul *Glorija* (1955), ujedno njegova najizvođenija drama, te roman *Kiklop* (1965), koji na svojevrsan način predstavlja sintezu i vrhunac njegovoga dotadašnjeg rada.

MARKOVSKI, Venko, makedonski i bugarski književnik (Skoplje, 1915 – Sofija, 1988). Nakon prekida školovanja u Makedoniji i emigracije u Bugarsku, studirao je slavensku filologiju na Filozofskome fakultetu. U međuratnome je razdoblju bio član Makedonske literarne grupe i Makedonskoga literarnog kruga. Tijekom II. svjetskog rata, zbog antifašističkoga djelovanja, završio je u političkome logoru, da bi se već 1943. godine pridružio makedonskim partizanima te postao član AVNOJ-a i Prezidijuma ASNOM-a. U poslijeratnim je godinama otvoreno podupirao Informbiro, zbog čega je od 1955. do 1960. godine bio zatvoren na Golome otoku. Godine 1965. otišao je u Bugarsku, pod izlikom liječenja, ostavši tamo do svoje smrti. Bio je član Udruženja

bugarskih pisaca, kao i Bugarske akademije znanosti, nagrađen različitim bugarskim nagradama. U razdoblju od 1971. do 1988. godine nekoliko je puta bio izabran za člana parlamenta. Riječ je o piscu s dva doma i bez ijednoga, prvenstveno zbog bogatoga stvaralaštva, povezanoga s političkim djelovanjem. Pisao je o težnjama i tegobama makedonskoga naroda, narodnooslobodilačkoj borbi Makedonaca, borbi hajduka, Ilindenskome ustanku, ropstvu pod turskim begovima, Titu, bugarskoj povijesti itd.

MARŠAK, Samuil Jakovlevič, ruski književnik (Voronež, 1887 – Moskva, 1964). Za vrijeme studija u Londonu od 1912. do 1914. godine prevodio je engleske pjesnike. Od 1922. godine boravio je u Petrogradu, objavljujući zbirke pjesama za djecu, poput *Dječica u krletci* (1923), *Prtljaga* (1926), *Mister Twister* (1933). Također je od 1924. godine bio na čelu naklade za djecu u Lenjingradu te je štitio pjesnike skupine Oberiu kao suradnike dječjih časopisa.

MATAVULJ, Simo, srpski književnik (Šibenik, 1852 – Beograd, 1908). Nakon četiri godine provedene u pravoslavnome manastiru Krupi, gdje je i izgubio vjeru te volju da postane kaluđer, završio je Učiteljsku školu u Zadru, da bi potom radio kao učitelj u dalmatinskim selima. Nekoliko je godina predavao talijanski, zatim francuski, naposljetku postao inspektor škola u Crnoj Gori i odgojitelj kneževih sinova. Godine 1889. konačno se nastanio u Beogradu, najprije kao gimnazijski profesor, zatim kao činovnik u Presbirou, živeći posljednjih godina kao slobodan književnik. Od ostalih srpskih realista razlikovao se po djelima preko kojih je stjecao književnu kulturu, a koja nisu pripadali ruskoj, već talijanskoj i francuskoj književnosti. Također, dok su drugi prikazivali samo jednu sredinu, svoj uži zavičaj, on je bio slikar širih jugoslavenskih prostranstava, triju različitih sredina – Dalmacije i Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Prikazivao je različite društvene slojeve, bilo kao pripovjedač, romansijer ili dramski pisac. Neka od njegovih djela: *Iz Crne Gore i Primorja I – II* (1888-1889), *Iz primorskog života* (1890), *Bakonja fra-Brne* (1892), *S mora i planina* (1901), *Uskok* (1902).

MATOŠEC, Milivoj, hrvatski književnik (Zagreb, 1929 – Zagreb, 1982). Diplomirao je na Pravnome fakultetu u Zagrebu, nakon čega je radio kao novinar, dramaturg i urednik dječjega programa na tadašnjoj Radioteleviziji Zagreb. Pisao je pripovijesti, romane, radiodrame, scenarije za televizijske emisije, serije i crtane filmove. Njegovi romani za djecu, uglavnom pustolovne ili znanstvenofantastične tematike, uvijek napete fabule, s naglašenom etičkom porukom, doživjeli su velik uspjeh kod čitateljstva. Glavni junaci romana uglavnom su nestašni i inteligentni gradski dječaci upleteni u tajanstvene i neočekivane zaplete. Neka od njegovih djela: *Suvišan u svemiru* (1961), *Tiki traži neznanca* (1961), *Strah u Ulici lipa* (1968), *Dječak sa Sutle* (1975).

MAŽURANIĆ, Ivan, hrvatski književnik (Novi Vinodolski, 1814 – Zagreb, 1890). Završio je studij filozofije i prava, nakon čega je radio kao gimnazijski profesor te odvjetnik. Od 1850. godine obnašao je u Beču najviše političke funkcije povezane s Hrvatskom, da bi 1873. godine postao hrvatski ban, poznat po reformskoj djelatnosti. Klasična naobrazba i odlično poznavanje suvremene književnosti utjecali su na njegovo stvaralaštvo, u prvome redu pjesništvo. Njegovo je najpoznatije djelo ep *Smrt Smail-age Čengića* (1846) u kojemu je priču o zlodjelima turskoga silnika nad zarobljenim Crnogorcima iskoristio za iskazivanje netrpeljivosti prema svakoj sili i tlačenju te za širenje ideje o nacionalnoj borbi. Ostao je zapamćen i po dopuni *Osmana* (XIV. i XV. pjevanje), rječniku *Njemačko-ilirski slovar* (1842) te političkome spisu *Hrvati Mađarom* (1848).

MILČEC, Zvonimir, hrvatski književnik (Zagreb, 1938 – Zagreb, 2014). Grafičku školu i studij hrvatskoga jezika te crtanja završio je u Zagrebu, a novinarsku školu u Beogradu. Suradivao je u *Večernjem listu*, bio je kolumnist *Jutarnjega lista* i urednik u nakladi *Bookovac*. U svome je novinarskom i književnom radu bio zaokupljen Zagrebom, kako njegovom prošlošću, tako i suvremenim temama. Ostao je zapamćen po novinskim

feljtonima (*Zadnja pošta Zagreb*, 1973; *Fakat Zagreb*, 2004), pisanima u stilu A. Šenoe, A. G. Matoša i V. Majera, dokumentarističkim knjigama (*Zagreb gastro*, 1992; *Zagrebački gradonačelnici*, 1993), romanima za odrasle (*U Zagrebu prije podne*, 1973; *Čovjek od novina*, 1997) te romanima za djecu (*Zvižduk s Bukovca*, 1975; *Posljednji zvižduk*, 1980). Osim zagrebačkom tematikom, njegovo je stvaralaštvo obilježeno jednostavnošću stila, duhovitošću i nerijetko sentimentalnošću.

MOLNÁR, Ferenc, mađarski književnik (Budimpešta, 1878 – New York, 1952). Nakon studija prava u Budimpešti, bavio se novinarstvom. Mađarsku je napustio u doba jačanja nacizma, a u SAD se preselio potkraj života. Bio je dramski i prozni pisac koji je u svojim djelima pokazao osjetljivost za društvene teme. Znatniji uspjeh postigao je romanom za mladež *Junaci Pavlove ulice* (1907), u kojemu je psihološki potkrijepljeno progovorio o sukobu dobra i zla, slabih i jakih, kao i o suprotstavljanju nasilju. Među dramskim mu je djelima, pisanima uglavnom za budimpeštansko kazalište Vígszínház, najpopularnije djelo *Liliom* (1909), „priča iz predgrađa“.

N

NAZOR, Vladimir, hrvatski književnik (Postira na Braču, 1876 – Zagreb, 1949). Nakon završetka studija prirodnih znanosti u Grazu 1902. godine radio je kao nastavnik u različitim gradovima, da bi 1933. godine bio umirovljen u Zagrebu na mjestu gimnazijskoga ravnatelja. Godine 1943. pridružio se partizanima i ubrzo postao predsjednik AVNOH-a. Nakon rata, sve do smrti, bio je predsjednik Prezidija Sabora NRH. Iako se njegov književni nastup podudara s početkom hrvatske moderne, nacionalna, nadindividualna inspiracija, harmonija ditirampskih raspoloženja i vjera u čovjekovu pozitivnu energiju, koje prožimaju njegova djela, netipični su elementi za razmeđe stoljeća. Već za vrijeme studija afirmirao se kao pjesnik zbirkom *Slavenske legende* (1900), u kojoj je iskazao snažnu i vedru viziju budućnosti, temeljenu na legendama i mitovima. Dolaskom I. svjetskog rata okrenuo se intimističkoj lirici tamnijih tonova i ispitivanju svoje nutrine, da bi između dva rata, nadahnut temom djetinjstva i mladosti, napisao vjerojatno svoja najbolja prozna ostvarenja, poput djela *Priče iz djetinjstva* (1924) i *Priče s ostrva, grada i sa planina* (1927). Partizanskim djelima, poput *Pjesme partizanke* (1944), *S partizanima* (1943-1944) i *Legende o drugu Titu* (1946), objedinio je doživljeno i stvarno s monumentalnim viđenjem. Prozni je opus zaključio sintezom u kojoj je stvarnost prevagnula nad fantastikom, a smirenost nad uzvišenom retorikom.

NENADOVIĆ, Ljubomir P., srpski književnik (Brankovina kod Valjeva, 1826 – Valjevo, 1895). Nakon školovanja u Beogradu, Pragu, Berlinu i Heidelbergu radio je kao profesor na beogradskome Liceju i kao načelnik Ministarstva prosvjete. Sedam je godina uređivao list *Šumadinka*. Putovao je po europskim zemljama i duže boravio u Crnoj Gori. Napisao je mnogo didaktičkih, refleksivnih i patriotskih pjesama, kao i više poučnih priča za narod, ostavši zapamćen u književnosti prvenstveno po putopisima iz Švicarske, Pariza, Italije, Njemačke i Crne Gore. Zanimljiva, ugodna za čitanje i popularna, njegova se pisma odlikuju liberalnim pogledima, ljubavlju prema slobodi i pravdi, vedrinom, duhovitošću i ljepotom stila.

NOVAK, Vjenceslav, hrvatski književnik (Senj, 1859 – Zagreb, 1905). Po završetku Učiteljske škole u Zagrebu radio je kao učitelj u Senju, da bi nakon studija u Pragu dobio mjesto nastavnika glazbe na Učiteljskoj školi u Zagrebu, gdje je i radio do smrti. U njegovome literarnom opusu prevladavaju novele i romani, tematski nerijetko povezani sa svijetom problematičnih, inertnih i socijalno neprilagođenih pojedinaca koji dolaze u sukob sa svojom okolinom. Novak je, s izrazitim socijalnim osjećajem, opisivao sve društvene slojeve i sve

aspekte hrvatskoga društvenog života druge polovice XIX. stoljeća. Pročistio je fabulu od romantičarskih natruha, dekorativnosti i iskonstruiranih događaja te se tako od svih hrvatskih pisaca XIX. stoljeća najviše približio realističkoj stilskoj paradigmi. Neka od njegovih djela: *Nezasitnost i bijeda* (1894), *Posljednji Stipančići* (1899), *U glib* (1901), *Iz velegradskog podzemlja* (1905), *Tito Dorčić* (1906).

NOŽINIĆ, Milan, hrvatski književnik (Jošavica, Hrvatska, 1921 – Zagreb, 1990). Učiteljsku školu u Petrinji pohađao je do izbijanja II. svjetskog rata, kada se angažira u NOB-u, isprva kao borac, a potom obavještajni oficir, organizator NOF-a i SKOJ-a u Petrinjskome srezu, sekretar kotarskoga komiteta i član okružnoga komiteta, novinar te urednik listova. Nakon rata, završio je Višu partijsku školu u Beogradu, nakon čega je, uz publicistički rad, obnašao niz dužnosti u partijskome i državnome aparatu, od Agitpropa CK KPH do Sabora SR Hrvatske. Pisao je osvrte, zapise, crtice, feljtone, pripovijetke i putopise, koje je objavljivao u listovima i časopisima. Od 1950. godine bio je član Saveza književnika Jugoslavije. Za svoje je javno djelovanje dobio nekoliko nagrada i odlikovanja, poput *Ordena zasluga za narod* (1947) i *Ordena bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem* (1974). Neka od njegovih djela: *Demonja* (1945), *Djevojka na grkim tlima, epitaf Nadi Dimić* (1961).

NUŠIĆ, Branislav, srpski književnik (Beograd, 1864 – Beograd, 1938). Završio je studij prava na Velikoj školi u Beogradu. Za vrijeme studija sudjelovao je u Srpsko-bugarskome ratu. Nakon što je pušten iz zatvora, u kojemu je završio zbog satirične pjesme o obrenovićevskome režimu, službovao je u konzulatima Kraljevine Srbije, da bi od 1900. godine radio kao ravnatelj kazališta. U njegovome književnom opusu posebno se ističu komedije u kojima je spontanim šalama, duhovitim dijalozima i satiričnim portretiranjem karaktera prikazao srpsko građansko društvo na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće (*Narodni poslanik*, 1883; *Gospođa ministarka*, 1929) Također je pisao povijesno te romantično obilježene drame (*Knez Ivo od Semberije*, 1900), memoare (*Devetsto petnaesta*, 1921), romane za djecu (*Hajduci*, 1934) itd.

NJ

O

OBLAK, Danko, hrvatski književnik (Zagreb, 1921 – Zagreb, 1998). Nakon završetka Trgovačke akademije u Zagrebu pridružio se partizanima. U poslijeratnome je razdoblju radio u Nakladnome zavodu Hrvatske te bio glavni urednik *Pionira*, *Novina mladih*, časopisa *Umjetnost i dijete* te kulturne rubrike *Večernjega lista*. Iako je pisao kritike, reportaže, komentare, putopise, radiodrame i filmske scenarije, ostao je zapamćen kao pisac knjiga za djecu i mladež, među čijim se djelima posebno istaknuo roman *Modri prozori* (1958), koji govori o djetinjstvu u Zagrebu za vrijeme ratnih zbivanja. Neka od njegovih djela: *Priče kraj logorske vatre* (1951), *Poletarci* (1960), *Na tragu* (1969).

OBRADOVIĆ, Dositej (Dimitrije), srpski književnik (Čakovo, Banat, 1739 ili 1740 – Beograd, 1811). Kao mladić otišao je u fruškogorski samostan Hopovo, koji je napustio nakon tri godine, razočaran zbog nerazumijevanja neobrazovanih kaluđera. Kao učitelj radio je najprije u Dalmatinskoj zagori, a potom u više europskih zemalja, u kojima je istodobno učio različite jezike. U Halleu je 1782. godine studirao filozofiju, etiku i prirodnu teologiju, da bi godinu kasnije preselio u Leipzig i slušao fiziku. Došavši 1808. godine u Srbiju, osnovao je Veliku školu i Bogosloviju te postao prvi ministar prosvjete (1811). Od istočnjačkoga zanesenjaka do modernoga zapadnoeuropskog prosvijećenog racionalista, Obradović je u svemu bio čovjek svoga vremena, veliki putnik i angažirani pisac, koji je vjerovao da književnost mora biti rezultat obrazovanja. Program

društvenih reformi i kulturno-prosvjetnoga rada izložio je u *Pismu ljubeznom Haralampiju* (1783), a potom ga razradio u autobiografiji *Život i priključenija I – II* (1783-1788) te u zbirci eseja *Sovjeti zdravago razuma* (1784). Prikupio je i preveo najpoznatije basne Ezopa, G. E. Lessinga i J. de Fontainea te ih popratio moralnim poukama i prilagodio narodnome životu (*Basne*, 1788).

OSTROVSKIJ, Aleksandr Nikolaevič, ruski književnik (Moskva, 1823 – Ščelikovo, Kostromska gubernija, 1886). Bio je sudski namještenik u Moskvi, a ostao je zapamćen kao tvorac realističkoga repertoara ruskoga kazališta. Građu je crpio iz života patrijarhalnoga i konzervativnoga trgovačkog staleža. Drame je često gradio na sukobu osobnosti sa sredinom, a pomanjkanje živih zapleta nadoknadio je teatralnošću i melodramatskim rješenjima. Premda je teatar Ostrovskoga rastao u sukobu s cenzurom, njegove su drame osvojile rusko kazalište druge polovice XIX. stoljeća, izvodeći se do danas i u hrvatskim kazalištima. Neka njegova djela: *Svoji smo – dogovorit ćemo se* (1849), *Siromašna zaručnica* (1852), *Dmitrij Samozvanec* (1867), *Lude pare* (1870).

OŽOGOWSKÁ, Hanna, poljska književnica (Varšava, 1904 – 1995). Za vrijeme I. svjetskog rata živjela je u Sankt Peterburgu, da bi se 1929. godine vratila u Varšavu, gdje je na pedagoškome institutu i diplomirala te potom radila kao učiteljica. Također se bavila uredništvom, ostajući u prvome redu okupirana obrazovnom djelatnošću. Ostala je zapamćena kao spisateljica za djecu i mladež, koja, ulazeći u svijet mašte i dječjega razmišljanja, nerijetko, uz optimističan ton i sretan završetak, tematizira školska zbivanja i odnose među vršnjacima. Neka od njezinih djela: *Zlatni globus* (1957), *Tajna zelenog pečata* (1959), *Djevojčica i dječak ili Manguparije sve u šesnaest* (1961).

P

PARUN, Vesna, hrvatska književnica (Zlarin, 1922 – 2010). Nakon što je zbog II. svjetskog rata prekinula studij romanistike te kasnije zbog bolesti studij filozofije, posvetila se umjetničkome radu, djelujući kao slobodna književnica. Njezinu prvu pjesničku zbirku *Zore i vihori* (1947) tadašnja je službena kritika proglasila artistički ispraznom i dekadentnom. Središnje su teme njezinih pjesama ljubav, doživljaj prirode i tragičnost života, koje autorica u pojedinim zbirkama smješta u elegijsko, nostalgično i metafizičko ozračje (*Pusti da otpočinem*, 1958; *Ukleti dažd*, 1969), a u drugima popraćuje ironijom, satirom te groteskom (*Apokaliptične basne*, 1976; *Salto mortale*, 1981). Njezin opus također obuhvaća, između ostaloga, dramske tekstove, feljtone, autobiografske zapise te eseje, kao i djela posvećena djeci, zanimljiva zbog humoristične obrade biljne i životinjske tematike (*Patka Zlatka*, 1959; *Mačak Džingiskan i Miki Trasi*, 1968).

PAUSTOVSKIJ, Konstantin Georgijevič, ruski književnik (Moskva, 1892 – Moskva, 1968). Potomak ukrajinskih Kozaka, školovao se u Kijevu, Sankt Peterburgu i Odessi. Prije nego što je započeo književni rad, obavljao je različite poslove. Pisao je romane, novele, kratke priče, povijesne i biografske fikcije. Veliku popularnost donijeli su mu kratki romani *Kara-Bugaz* (1932) i *Kolkhida* (1934). Glavno mu je djelo, autobiografski ciklus *Priča o životu* (1946-1962), objavljeno u nekoliko svezaka. Njegovi radovi otkrivaju lirsku zainteresiranost za prirodu, kao i intenzivnu znatiželju o ljudima. Zbog svoje dobi i prestiža, bio je u mogućnosti da 50-ih i 60-ih godina djeluje kao branitelj i zaštitnik drugih sovjetskih pisaca koji su bili izloženi različitim stupnjevima kritike.

PETROVIĆ, Veljko, srpski književnik (Sombor, Bačka, 1884 – Beograd, 1967). Nakon završetka studija prava u Budimpešti, bavio se publicističkim radom. Sudjelovao je u I. svjetskom ratu, nakon kojega je postao referent u Ministarstvu prosvjete. U II. svjetskom ratu bio je uhićen od njemačkih okupatora te je određeno vrijeme bio

zatočen u logoru. Nakon završetka rata postao je upravitelj Narodnoga muzeja u Beogradu, dopisni član JAZU-a i predsjednik Matice srpske. U svome je književnom radu podjednako prostora posvetio lirici i prozi, prvenstveno pripovijetci, pišući kritički i ironično-satirički o zlu koje je uzelo maha u njegovu narodu, potom o ljubavi, gradovima, ratovima, svijetu djece i životinja itd. Svojim je pripovijetkama dao bogatu panoramu suvremenoga života rodne zemlje. Neka od njegovih djela: *Rodoljubive pesme* (1911), *Bunja i drugi u Ravangradu* (1921), *Prepelica u ruci i druge slične priče* (1948).

PODGOREC, Vidoe, makedonski književnik (Količevo u Strumičkom kraju, 1934 – Skoplje, 1997). Nakon što je diplomirao na Filozofskome fakultetu u Skoplju, radio je kao prosvjetni savjetnik, urednik listova za djecu te glavni urednik i direktor izdavačke kuće *Naša knjiga*. Njegovo se književno stvaralaštvo, namijenjeno djeci i odraslima, odlikuje tematskom i žanrovskom raznolikošću. Osobitu je popularnost stekao romanesknom trilogijom *Bijelo ciganče* (1966 – 1980), u kojoj je socijalnim i nacionalnim razlikama pretpostavio međuljudsku jednakost.

POPOVIĆ, Jovan Sterija, srpski književnik (Vršac, Banat, 1806 – Vršac, Banat, 1856). Po završetku studija prava u Slovačkoj 1830. godine radio je kao profesor, da bi nakon položenoga advokatskog ispita radio u struci u rodnome Vršcu. Godine 1840. otišao je na poziv u Srbiju za profesora „prirodnoga prava“. Dvije godine kasnije postavljen je za načelnika Ministarstva prosvjete te je do 1848. godine radio na organizaciji školstva i prosvjete u Srbiji. Iako je započeo pisati pod utjecajem klasicističkoga duha uz vidljivu zaokupljenost temama iz nacionalne povijesti, ubrzo se okrenuo suvremenoj stvarnosti, obračunavajući se s manama suvremenika, i to pomoću smijeha, šale i satire. Već su mu prve komedije donijele priznanje suvremenika, da bi kasnijima, poput djela *Tvrđica* ili *Kir Janja* (1837), potvrdio svoju komediografsku vrijednost i reputaciju „srpskoga Moliéra“. Ostao je zapamćen kao prvi srpski komediograf, ali i jedan od prvih velikih pjesnika novije srpske književnosti (*Davorije*, 1854), s izrazitim obilježjima realističkoga pristupa literarnoj materiji.

PRERADOVIĆ, Petar, hrvatski književnik (Grabrovnica kraj Bjelovara, 1818 – Fahrafeld kraj Beča, Austrija, 1872). Iz vojničkoga zavoda u Bjelovaru otišao je na Vojnu akademiju u Bečko Novo Mjesto, gdje je započeo pisanje stihova, i to na njemačkome jeziku, s izrazitim obilježjima romantizma. Susret s I. K. Sakcinskim utjecao je bitno na njegov povratak materinskome jeziku i razvijanje interesa za hrvatsku kulturu, ali i političku te gospodarsku situaciju. Pjesmama izražava brigu za hrvatski jezik, privrženost slavenskoj koncepciji i iskreno domoljublje, a raznolik mu opus, osim domoljubnih, obuhvaća i ljubavne te refleksivne stihove, ispovjedne i prigodne pjesme. Okušao se i u prozi, drami i epici, ostavši u prvome redu lirik. Neka od njegovih djela: *Prvenci* (1846), *Nove pjesme* (1951).

PUŠKIN, Aleksandr Sergejevič, ruski književnik (Moskva, 1799 – Sankt Peterburg, 1837). Iako je književno stvaralaštvo započeo kao nastavljatelj klasicističke poezije i učenik ruskoga romantičara V. A. Žukovskoga, već je u mladim danima, sintetizirajući tradiciju ruske poezije i europskoga romantizma, pronašao vlastiti put i osposobio ruski jezik za izricanje široke skale osjećaja. U klasicističkome je stilu pisao slobodarske ode, poslanice prijateljima, seoske elegije, anakreontske pjesme, pjesme za ženske albume i oštre satirične epigrame o vladajućim državicima. Od klasicizma ga odvaja ironična poema *Ruslan i Ljudmila* (1817-1820), zasnovana na folklornim motivima, kao i poezija u kojoj se pojavljuju byronistički motivi. Romantičarsku je pak poetiku prevladao u *Jevgeniju Onjeginu* (1833), romanu u stihovima, zanimljivome zbog lakoničnoga pripovijedanja, lirskoga karaktera, socijalno motiviranih glavnih likova s razrađenim psihološkim karakteristikama, koji prestaju biti osamljeni junaci izdvojeni iz sredine. Tim je romanom o „suvišnome čovjeku“ i ruskoj vlasteli Puškin

otvorio putove ruskome realističkom romanu u prozi. Dramom *Boris Godunov* (1825) prevladao je klasicizam u ruskome kazalištu, osmišljavajući mnogoznačne netipične likove te razbijajući jedinstvo mjesta, vremena i radnje.

R

RAKOVSKAJA, Nina Evgen'evna, ruska književnica.

RENN, Ludwig, pravim imenom Arnold Friedrich Vieth von Golßenau, njemački književnik (Dresden, 1889 – Istočni Berlin, 1979). Krajem 20-ih godina pristupio je Komunističkoj partiji, da bi potom u vrijeme Hitlerove vladavine emigrirao iz Njemačke. Svoja je ratna iskustva iz I. svjetskog rata i Španjolskoga građanskog rata opisao u književnim djelima, i to iz antimilitarističke perspektive (*Rat*, 1928; *Španjolski rat*, 1955).

ROLLAND, Romain, francuski književnik (Clamecy, 1866 – Vézelay, 1944). Diplomirao je filozofiju, a doktorirao muzikologiju, i to na Sorbonnei, gdje je ujedno osnovao katedru za povijest glazbe. U njegovome književnom opusu, u kojemu se ističu drame (*Danton*, 1899) i romansirane biografije slavnih umjetnika (*Michelangelov život*, 1906; *Goethe i Beethoven*, 1930), posebno mjesto zauzima opsežan ciklički roman u 10 svezaka *Jean-Christophe* (1904-1912). U tome je romanu, paradigmatškome primjeru tzv. romana rijeke, oslikao duhovnu klimu desetljeća prije I. svjetskog rata, prateći pritom stvaralački genij, glazbenika kojega u mnogobrojnim krizama nadahnjuje ljubav prema životu. Također su zanimljivi njegovi eseji, žestoke polemike, dnevnici i bogata korespondencija. Godine 1915. dobio je Nobelovu nagradu za književnost.

S

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, francuski književnik (Lyon, 1900 – pokraj Korzike, 1944). Bio je profesionalni pilot u Francuskoj, Africi i Južnoj Americi, a od sredine 30-ih godina i reporter lista *Paris-Soir*. Iako je 1940. godine prebjegao u SAD, 1943. godine pridružio se trupama Slobodne Francuske. Umro je svega godinu dana kasnije, tijekom izviđačkoga leta. U književnome je stvaralaštvu nerijetko tematizirao život pilota (*Južna pošta*, 1929; *Noćni let*, 1931; *Ratni pilot*, 1942), stavljajući pritom naglasak na pustolovnost, ali i osjećaj profesionalne dužnosti kao najviši domet egzistencije. Kultni je status stekao zahvaljujući djelu *Mali princ* (1943), u kojemu se na bajkovit način dotakao pitanja osamljenosti, prihvaćanja vrednota zajednice te smisla postojanja.

SAROYAN, William, američki književnik (Fresno, Kalifornija, 1908 – Fresno, 1981). Potomak armenskih doseljenika. Napustio je školu u 15. godini i uglavnom bio samouk. U njegovome se književnom stvaralaštvu ističu zbirke kratkih priča (*Neustrašivi mladić na letećem trapezu*, 1934), drame (*Tvoje najbolje godine*, 1939), romani (*Smiješna stvar*, 1953), memoari, crtice i ogledi (*Mjesta gdje sam robijao*, 1975). Optimističnim i satiričnim tonom tematizirao je uglavnom maloga, naivnoga čovjeka i temeljne životne vrijednosti, nerijetko unoseći pritom i autobiografske elemente.

SCHWAB, Gustav, njemački književnik (Stuttgart, 1792 – Stuttgart, 1850). U njegovoj se roditeljskoj kući okupljala književna elita Stuttgarta, jedne od ondašnjih književnih i knjižarskih metropola. Nakon studija teologije isprva je bio gimnazijski profesor klasičnih jezika, potom svećenik te naposljetku visoki činovnik u školstvu. Svojim je lirskim pjesmama, baladama i romancama (*Pjesme*, 1828-1829), povezanima s kulturnim nasljeđem švapskoga kraja, stekao status jednoga od najuglednijih predstavnika tzv. švapskoga romantizma. Izuzetno je važan i njegov posrednički, izdavački, urednički i antologijski rad, kao i obrade njemačkih legendi te

antičkih mitova, kojima je vjerojatno najviše utjecao na buduće naraštaje (*Najljepše priče klasične starine*, 1838-1840).

SELIŠKAR, Tone, slovenski književnik (Ljubljana, 1900 – Ljubljana, 1969). Nakon završetka učiteljske i pedagoške škole u Ljubljani, službovao je kao učitelj u raznim mjestima Slovenije. Godine 1943. pridružio se NOB-u, radeći izvjesno vrijeme kao načelnik propagandnoga odsjeka Cankareve brigade, kasnije XVIII. divizije. Bio je organizator i urednik raznih listova. Poslije I. svjetskog rata javio se kao pjesnik socijalnih revolucionarnih pjesama u kojima je izrazio oštar protest protiv društvenih nepravdi (*Trbovlje*, 1923), da bi u drugoj zbirci pjesama (*Pesmi pričakovanja*, 1937) jednostavnošću i intimnim zapažanjem svakodnevice iskazao vjeru u život i ljubav prema čovjeku. Doživljaje iz partizanskoga razdoblja zapisao je pretežno u obliku soneta, dok je u poslijeratnim pjesmama progovorio o izgradnji socijalizma i liku novoga, socijalističkoga čovjeka (*Pesmi in spevi*, 1950). Pišući i novele, izvan granice svoje zemlje stekao je priznanje, prije svega, romanima za mlade, koji se ističu neobičnim događajima i uvjerljivim oslikavanjem mladih ljudi.

SETON, Ernest Thompson, pravim imenom Ernest Evan Thompson, kanadsko-američki književnik (South Shields, Durham, 1860 – Seton Village, Santa Fe, 1946) Odrastao je u Sjevernoj Americi, nakon što je njegova obitelj emigrirala 1866. godine iz Engleske u Kanadu. Privučen prirodom, postao je prirodoslovac, stječući iskustvo lova u prerijama Manitobe. Znanstveno utemeljena opažanja spojio je s avanturističkim zapletima te napisao niz fantastičnih priča o životinjama, objedinjujući ih u zbirkama, poput *Divlje životinje koje sam upoznao* (1898), *Biografija grizlija* (1900) i *Život lovina* (1901). Istinski zabrinut zbog budućnosti prerije, snažno se borio za uspostavu indijanskih rezervata i parkova za životinje kojima prijeti izumiranje. Roman *Dva mala urođenika* (1903), o načinu života Indijanaca, ubraja se među klasike dječje književnosti. Objavljivao je također prirodoslovna djela i zbirke ilustracija, a 1910. godine postao je i jedan od osnivača i voditelja američkih izviđača.

SIENKIEWICZ, Henryk, poljski književnik (Wola Okrzejska, 1846 - Vevey, Švicarska, 1916). Studirao je pravo, medicinu i filologiju u Varšavi. Osim po publicističkome radu, ostao je zapamćen po domoljubnim istupima za autonomiju Poljske, zbog kojih je naposljetku i emigrirao u Švicarsku. Njegovo književno stvaralaštvo obuhvaća pripovijetke i novele iz društvenoga života (*Humoreske iz Worszyllina fascikla*, 1872), povijesne romane (*Trilogija*, 1882 – 1888, *Quo vadis*, 1896, *Križari*, 1900), romane za mladež (*Kroz pustinju i prašumu*, 1911). Godine 1905. dobio je Nobelovu nagradu za književnost. Do danas je ostao najpopularniji poljski pisac, čija su djela doživjela stotine prijevoda i ekranizacija.

SOLOVJEV, Leonid, ruski književnik (Tripoli, Libanon, 1906 – Lenjingrad, 1962). Rodivši se u Tripoliju, gdje je njegov otac bio zaposlen u ruskome konzulatu, radio je kao novinski dopisnik ruskoga lista *Pravda Vostoka*. Svoje je iskustvo i zapažanja o životu u Srednjoj Aziji i na Bliskome istoku iskoristio za pisanje priča, koje je isprva objavljivao u spomenutim novinama, a ubrzo i u obliku zbirki. Njegovo je najpoznatije djelo *Nasrudin-hodža u buhari*, roman koji se temelji na pričama o bliskoistočnome narodnom junaku. Tijekom II. svjetskog rata bio je ratni dopisnik, producirajući istodobno nekoliko ratnih priča i scenarija. Također je zabilježio i svoje iskustvo tijekom služenja u ruskoj mornarici. Godine 1946. optužen je za terorističku urotu protiv sovjetske države, zbog čega je interniran u nekoliko logora, sve do 1954. godinr, kada biva oslobođen svih optužbi i pušten na slobodu.

SPYRI, Johanna, pravim imenom Johanna Heusser, švicarska književnica (Hirzel, 1827 – Zürich, 1901). Autorica popularnih knjiga za djecu koja je u pričama, zaobišavši suvremene društvene probleme, oblikovala

idilični, anakroni život djece u šumskim predjelima Alpa. Među njezinim se djelima posebno istakla *Heidi* (1880-1881), topla priča o dobroti i ljubavi.

SREMAC, Stevan, srpski književnik (Senta, Bačka, 1855 – Sokobanja, Srbija, 1906). Nakon završetka gimnazije i povijesno-filološkoga studija u Beogradu, sudjelovao je kao dobrovoljac u srpsko-turskome ratu (1876-1878), da bi potom radio kao srednjoškolski profesor u novooslobođenim krajevima Srbije. Premješten u Beograd u zrelim godinama, razvija svoju književnost brzo i plodno. Iako mu stvaralaštvo obuhvaća i povijesne pripovijetke, pisane u nacionalno-didaktičke svrhe, prožete duhom narodne tradicije i legende, najviše se iskazao u prikazivanju svoje suvremenosti, polazeći od konkretnoga životnog podatka. Prikazao je šaroliku, lepršavu, vedru smotru veselih, pretežno komičnih scena, ponekad grotesknih likova i radnji, najčešće naivnih, bezazlenih, prostodušnih ljudi. Uz Niš i Vojvodinu, uglavnom je bio naklonjen slikanju beogradske periferije, svijeta koji je poznao intimno. Neka od njegovih djela: *Ivkova slava* (1895), *Vukadin* (1896), *Pop Ćira i pop Spira* (1898).

STEVENSON, Rober Louis, škotski književnik (Edinburgh, 1850 – Vailima, Samoa, 1894). Završio je studij prava, no zbog krhkoga se zdravlja nije bavio strukom, već se posvetio književnome stvaralaštvu, objavljujući svoja djela od 1875. godine u različitim časopisima. Iako je pisao i pjesme, putopise te eseje, popularnost je stekao pustolovnim romanima i pripovijestima (*Otok s blagom*, 1883; *Otmica*, 1886). Tematizirao je prošle epohe, napose događaje iz škotske i engleske povijesti (*Crna strijela*, 1888), egzotične krajeve, svijet fantastičnoga i čudesnoga.

STOWE, Harriet Beecher, američka književnica (Litchfield, Connecticut, 1811 – Hartford, Connecticut, 1896). Njezin otac, braća i jedan sin bili su kalvinistički svećenici. Obrazovala se u privatnim školama. Nakon zasnivanja obitelji započela je s pisanjem religiozne i didaktičke proze, posvećujući mnogo prostora ropstvu i razotkrivanju njegovih pogubnih posljedica. Njezin je roman *Čiča Tomina koliba* (1852) imao golemi društveni utjecaj te joj ubrzo priskrbio svjetsku slavu. Ipak, taj roman nije zadovoljio predodžbe radikalnih crnačkih pokreta 60-ih, što je vidljivo u pejorativnome korištenju naziva *Uncle Tom*. Nakon još jednoga romana o ropstvu (*Dred: priča o velikoj strašnoj močvari*, 1856), okrenula se tematiziranju života kalvinističke Nove Engleske, pitanju prava žena, autobiografskim zapisima, pričama za djecu itd.

SWIFT, Jonathan, englesko-irski književnik (Dublin, 1667 – London, 1745). Nakon završetka studija teologije u Dublinu, otišao je u Englesku, gdje je postao tajnik engleskoga diplomata. Od 1694. godine, kada se u Irskoj zaređio za anglikanskoga svećenika, boravio je naizmjenice u Irskoj i Engleskoj. U razdoblju od 1707. do 1714. godine družio se s vodećim londonskim političarima i književnicima. Svjetsku je slavu postigao *Gulliverovim putovanjima* (1726), satirom napisanoj u maniri tada popularnoga žanra – putopisa u daleke krajeve. Zbog pustolovne fantastike djelo je postalo jedna od najpopularnijih knjiga za djecu, iako je autorova nakana bila životnošću zapažanja i maštovitom fantastikom izraziti moralnu kritiku zbilje u Engleskoj onoga doba, prvenstveno aludirajući na uskogrudnost, snobizam, karijerizam i intelektualnu jalovost. Premda je pisao i stihove, ostao je zapamćen kao prozaist, i to s izraženom sklonošću provokativnoj polemičnosti, ironiji i satiri, s iznimnom sposobnošću uživanja u problem i visokim stupnjem uvjerljivosti. Neka od njegovih djela: *Priča o bačvi* (1704), *Pisma trgovca suknom* (1724), *Skromni prijedlog* (1729).

Š

ŠENOA, August, hrvatski književnik (Zagreb, 1838 – Zagreb, 1881). Studirao je pravo u Zagrebu i Pragu, no nije položio završne ispite. U javnome životu pojavio se kao novinar dopisima u *Pozoru*, ali i drugim listovima

toga doba. Radio je u uredništvu spomenutoga lista, kao dramaturg u kazalištu, gradski bilježnik, a zatim i kao gradski senator. Okušao se u gotovo svim književnim žanrovima, pri čemu je najveći uspjeh doživio povijesnim romanima. Pisao je i romane iz suvremenoga života, baveći se konkretnim socijalnim, političkim i etičkim problemima svojega vremena, od odnosa sela – grad, moralnoga i materijalnoga propadanja plemstva, odlaska seljačkih sinova na školovanje u grad, do tragedija i zanosa naših učitelja u prosvjeđivanju sela. Na istome su tematskome tragu i njegove novele, čiju će problematiku tek poslije potpuno razviti hrvatski realisti. Kao pristaša Strossmayerovih ideja zalagao se za tendencioznu književnost s estetskom i etičkom komponentom, koje će u čitatelju buditi plemenitost, optimizam i nacionalnu svijest. Neka od njegovih djela: *Zlatarevo zlato* (1871), *Prijan Lovro* (1873), *Seljačka buna* (1877), *Prosjak Luka* (1879), *Branka* (1881).

ŠIBL, Ivan, hrvatski književnik (Virovitica, 1917 – Zagreb, 1989). U vrijeme II. svjetskog rata priključio se antifašističkome pokretu te je od 1942. godine do kraja rata bio politički komesar. Potom je postao glavni urednik *Borbe*, generalni direktor Radiotelevizije Zagreb, od 1954. godine član CK SKH, a u razdoblju od 1969. do 1971. godine predsjednik Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkoga rata SR Hrvatske. U nekoliko mandata bio je poslanik u Saboru SR Hrvatske i Saveznoj skupštini. Kao jedan od istaknutijih sudionika Hrvatskoga proljeća, nakon 1971. godine bio je uklonjen sa svih državnih i partijskih dužnosti te isključen iz javnoga političkog života. U književnosti se javio 50-ih godina memoarskom literaturom ratne tematike (*Iz ilegalnog Zagreba 1941*, 1951; *Partizanski razgovori*, 1953; *Ratni dnevnik*, 1960).

ŠIMUNOVIĆ, Dinko, hrvatski književnik (Knin, 1873 – Zagreb, 1933). Završivši učiteljsku školu, radio je kao učitelj sve do umirovljenja 1927. godine. Ostao je poznat po svome novelističkom radu, tematski povezanome s Dalmatinskom zagorom i morlačkim svijetom. Oduševljavao se starinom i tradicijom, što je vidljivo u čestome oslanjanju na narodnu predaju i folklornu građu, idealizirao je ljepotu i vrijednost patrijarhalnoga života, poetizirao prirodu i isticao suglasnost pejzaža s unutarnjim proživljavanjima likova. Novele mu se odlikuju sumornim tonovima, stiliziranim slikama prirode, lapidarnim analizama unutarnjih stanja i izrazito melodioznom rečenicom. Među hrvatskim modernistima isticao se sposobnošću stvaranja lirskih ugođaja i atmosfere te izrazito subjektivnim odnosom prema temi. Neka od njegovih djela: *Mrkodol* (1905), *Muljika* (1906), *Duga* (1907), *Alkar* (1908), *Tudinac* (1911).

ŠKRINJARIĆ, Sunčana, hrvatska književnica (Zagreb, 1931 – Zagreb, 2004). Diplomirala je na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. Do 1971. godine radila je u Dječjemu i Obrazovnome programu Radio Zagreba, a potom je djelovala kao slobodna umjetnica. Autorica je petnaestak knjiga za mlade, poezije i proze za odrasle. Ispreplitanjem mitskoga i realnoga, sna i jave, stvorila je jedinstvenu modernu bajku, oslobođenu dotadašnjih konvencija. Kritika je najuspjelijim ocijenila njezin roman *Ulica predaka* (1980), koji u formi dnevnikačkih zapisa prati odrastanje djevojčice u atmosferi pred II. svjetski rat. Ostala je zapamćena i po scenariju za prvi hrvatski cjelovečernji crtani film *Čudesna šuma* (1989). Godine 1999. bila je nominirana za najvažniju svjetsku nagradu na području književnosti za djecu i mlade, *Hans Christian Andersen*.

ŠOLOHOV, Mihail Aleksandrovič, ruski književnik (Kružilin, oblast vojske Donskoga, 1905 – kozačka „stanica“ Vjonšenskaja, 1984). Samouk, kozačkoga podrijetla, bio je čvrsto povezan s Donskom (kozačkom) krajinom. Njegovo književno stvaralaštvo tematizira rat i mir u kozačkoj sredini, otpor kolektivizaciji kozačkih zaselaka na Donu, vojnike, zarobljenike, bjegunce i obespravljene junake „domovinskoga rata“ koji trpe sve nedaće, čuvajući moralnu čvrstinu, itd. Ispunio je očekivanja zapadnjačke recepcije, o čemu svjedoči i Nobelova

nagrada za književnost, dobivena 1965. godine. Neka od njegovih djela: *Donske pripovijesti* (1926), *Tihi Don* (1928-1940), *Čovjekova sudbina* (1957), *Oni su se borili za domovinu* (1959).

T

TADIJANOVIĆ, Dragutin, hrvatski književnik (Rastušje, 1905 – Zagreb, 2007). Odustavši od studija šumarstva, diplomirao je književnost i filozofiju na Filozofskome fakultetu, nakon čega je radio kao korektor, nastavnik na Akademiji likovnih umjetnosti, u državnoj službi te kao urednik u izdavaštvu. Uredio je mnogobrojna izdanja djela hrvatskih pisaca te sastavio nekoliko antologija. U svome se književnom radu opredijelio za zavičajnu i intimnu liriku, koju u drugoj fazi stvaralaštva povezuje s gnoseološkim pristupom egzistencijalističkim pitanjima. Nastavljač je slobodnoga stiha, obilježenoga biranim figurama i jednostavnim leksikom. Stih mu je lapidaran te ritmičan, čemu pridonose brojna ponavljanja, izdvajanja i suprotstavljanja. Neka od njegovih djela: *Sunce nad oranicama* (1933), *Srebrne svirale* (1960), *Vezan uz zemlju* (1974), *Prijateljstvo riječi* (1981).

THACKERAY, William Makepeace, engleski književnik (Calcutta, Indija, 1811 – London, 1863). Nakon očeve smrti, sa samo pet godina, vratio se u Englesku. Studirao je pravo u Londonu i slikarstvo u Parizu, da bi od 1837. godine radio kao profesionalni novinar, objavljujući pod različitim pseudonimima. Književnu slavu i ugled jednoga od najistaknutijih engleskih satiričara stekao je romanom *Sajam taštine* (1847-1848), u kojemu je realistički, uz zamjetnu dozu ironije, prikazao svakodnevicu višega sloja engleskoga društva u vrijeme napoleonskih ratova. Bio je jedan od najpoznatijih viktorijskih pripovjedača koji se isticao uvjerljivim likovima, često gotovo karikaturnim, te satiričkim prikazom društva i ljudske prirode. Svojim je stvaralaštvom znatno utjecao na razvoj engleskoga romana XIX. stoljeća.

TIHONOV, Nikolaj Semjonovič, ruski književnik (Sankt Peterburg, 1896 – Moskva, 1979). U rodnome je gradu završio trgovačku školu. Sudjelovao je u I. svjetskom ratu, a od 1918. do 1922. godine borio se u redovima Crvene armije. U književnome je svijetu ostao poznat po revolucionarnim baladama, zatim domoljubnim pripovijetkama i stihovima, nastalima za vrijeme II. svjetskog rata, te poslijeratnoj tematskoj propagandi mira i prijateljstva među narodima. Njegovo se stvaralaštvo odlikuje romantičarskim patosom, egzotikom u ranim pjesmama, prvenstveno srednjoazijskim motivima i ugođajima s kojima se susreo tijekom putovanja 20-ih i 30-ih godina, potom predmetnom zbijenosti i naposljetku filozofskim pristupom suvremenosti u kasnim stihovima. Neka od njegovih djela: *Risikantni čovjek* (1927), *Jurga* (1930), *Vatrena godina* (1942), *Vremena i putovi* (1970).

TOLSTOJ, Aleksej Nikolajevič, ruski književnik (Nikolajevsk, Samarska gubernija, danas Pugačov, 1883 – Moskva, 1945). Bio je potomak plemićkoga roda, u rodbinskoj vezi s Lavom Tolstojem. U građanskome ratu bio je protivnik boljševika. Godine 1918. najprije je emigrirao u Francusku, potom se preselio u Berlin, da bi se 1923. godine vratio u sovjetsku Rusiju. Njegovi romani postali su sastavnim dijelom riznice socijalističkoga realizma. Među njima, posebno se ističu *Hod po mukama* (1920-1941), *Petar Prvi* (1930-1945) i *Hljeb* (1937).

TOLSTOJ, Lav Nikolajevič, ruski književnik (imanje Jasna Poljana, Tulska gubernija, 1828 – Astapovo, Rjazanska gubernija, 1910). Kao potomak staroga plemićkog roda, od djetinjstva živio je pretežno na obiteljskome imanju i u Moskvi, boraveći kao časnik i na Kavkazu te sudjelujući u Krimskome ratu 1855. godine. Zarana, nezadovoljan privilegiranim položajem vlastele, tražio je nove društvene odnose, ponajprije uzdizanje seljaštva. Bio je protiv carskoga samodržavlja, prosvjedovao je protiv represije i politike velesila.

Kritički se odnosio prema vlasništvu, državi i crkvi, zauzimajući se za ćudorednu obnovu u duhu evanđeoskoga kršćanstva, moguću usavršavanjem pojedinca i „neprotivljenjem zlu nasiljem“. Isti je stav zauzeo prema kanonskim vrijednostima i suvremenim pojavama u glazbi i slikarstvu, traćeći didaktičku umjetnost za puk. Knjićevna djela sadrće počela njegovih ideja, premašujući ih snagom umjetničkoga društveno-analitičkog postupka. Snaćno je utjecao na europsku misao i knjićevnost, posebno oblikom romana, koji pojedinaćno vezuje s povijesnim. Neka od njegovih djela: *Rat i mir* (1869), *Ana Karenjina* (1877), *Uskrsnuće* (1899).

TURGENJEV, Ivan Sergejević, ruski knjićevnik (Orel, 1818 – Bougival, Pariz, 1883). Vlastelin, velik dio života proveo je u Njemaćkoj i Francuskoj, gdje se kretao u društvu poznatih knjićevnika. Jedan je od najistaknutijih predstavnika ruskoga realizma. U *Lovćevim zapisima* (1852) stvorio je jedan od bitnih modela europske seoske novele, oćitujući majstorstvo u portretiranju seljaćkih likova i u opisivanju krajolika. U nizu romana, zasnovanih kao romani karaktera, prikazao je predstavnike ondašnje ruske inteligencije, njihove sudbine i odnos prema društvenim pitanjima. Ostao je zapamćen i po dramama koje su anticipirale Ćehovljevu scensku poetiku, tematizirajući u većini slućajeva traumatske situacije u okrućju ruskoga plemstva, koje će se ubrzo naći pred neizbjećnom propaćću. Turgenjev je prvi ruski pisac obilno prevoćen i nasljedovan na europskome Zapadu, s jedne strane jer se i sam uklapao u europsku knjićevnu i kulturnu tradiciju, ali i zato jer je prućao mnoge spoznaje o ćivotu ruskoga kulturnog kruga. Neka od njegovih djela: *Plemićko gnijezdo* (1859), *Oćevi i djeca* (1862), *Dim* (1867).

TWAIN, Mark, pravim imenom Samuel Langhorne Clemens, amerićki knjićevnik (Florida, Missouri, 1835 – Redding, Connecticut, 1910). Nakon oćeve smrti napustio je školovanje i s 12 godina zaposlio se u lokalnoj tiskari. Izućivši zanat, obilazio je Ameriku kao putujući tiskar. Takoćer, tijekom života bio je rijećni pilot, kopać zlate te novinar. Stvarajući na razmeći romantizma i realizma, u knjićevnosti je ostao zapamćen po svojim proznim ostvarenjima u kojima je, asimilirajući tradiciju narodnoga humora i lovaćkih prića te dosljedno koristeći govorni jezik u ćitavome njegovom dijalektalnom bogatstvu, stvorio autentićan izrićaj, primjeren prikazu amerićkoga iskustva. Neka od njegovih djela: *Pustolovine Toma Sawyera* (1876), *Ćivot na Mississippiju* (1883), *Pustolovine Huckleberryja Finna* (1884), *Yankee na dvoru kralja Arthura* (1889).

U

ULJANOVA, Anna Iljinićna, ruska knjićevnica (Nizhny Novgorod, 1864 – Moskva, 1935). Sovjetska revolucionarka, sestra Vladimira Iljića Lenjina.

V

VANDOT, Josip, slovenski knjićevnik (Borovška Vas, Kranjska Gora, 1884 – Trnjanski Kut, Hrvatska, 1944). Odrastao je u obitelji s dvanaestero djece, od malena okrućen i općinjen planinama, pašnjacima, pastirima i stokom. Zbog finansijske nemogućnosti da studira medicinu naposljetku se zaposlio na ćeljeznici, ćesto se seleći zbog posla. Nakon umirovljenja preselio se u Ljubljanu i posvetio pisanju, objavljujući djela u tadašnjim listovima i ćasopisima za djecu i mlade. Kekeć, ćiji je pastirski ćivot ćesto tematizirao, postao je simbol snalaćljivosti, smjelosti i poštenja (*Kekeć na zlom putu*, 1918; *Kekeć na vućjem tragu*, 1922; *Kekeć iznad samotnog ponora*, 1924). Tijekom II. svjetskog rata sa svojom je obitelji deportiran u okolinu Slavonskoga Broda, gdje je i poginuo tijekom saveznićkoga bombardiranja. Njegova su djela posmrtno postala popularna i doćivjela brojna izdanja, što je bilo povećano i s poslijeratnim snimanjem filmova o Kekeću.

VASILJEVSKA, Vanda, poljska i ruska književnica (Krakov, 1905 – Kijev, 1964). Nakon završenoga studija filozofije, potom poljskoga jezika i književnosti te doktorata 1927. godine, radila je kao učiteljica i novinarka različitih ljevičarskih listova. Također je bila dugogodišnja urednica mjesečnika za djecu *Plomyk* i *Plomyczek*, u koje je unijela sovjetsku propagandu. Iako je često bila kritizirana zbog radikalno lijevih stavova, nije se pridružila Komunističkoj partiji, već Socijalističkoj stranci, ubrzo ušavši u samo njezino vijeće. Nakon poraza Poljske 1939. godine, preselila je u Lavov te postala sovjetskom državljankom. Bila je članica različitih komunističkih organizacija, radeći i kao novinarka za pro-sovjetske novine na poljskome jeziku. J. V. Staljin joj je 40-ih godina dodijelio mjesto u Vrhovnome sovjetu, koje je zadržala do svoje smrti. Nakon njemačkoga napada na Sovjetski savez, pridružila se Crvenoj armiji kao ratni dopisnik i vojni komesar, s činom pukovnika. Nakon konzultacija sa Staljinom, a vjerojatno i njegovom izravnom naredbom, postala je čelna osoba novoosnovanoga Društva poljskih patriota i zamjenica predsjedatelja Poljskoga odbora narodnoga oslobođenja, privremenih vlada pod pokroviteljstvom SSSR-a. Bila je trostruka dobitnica Staljinove nagrade za književnost te se ubrajala među klasične pisce sovjetske književnosti, dok su njezina djela bila dio školskoga programa diljem SSSR-a. Međutim, nakon Staljinove smrti, gotovo je u potpunosti zaboravljena. Smatra se pretečom socijalističkoga realizma u poljskoj književnosti. Napisala je nekoliko romana i pregršt pjesma.

VERNE, Jules, francuski književnik (Nantes, 1828 – Amiens, 1905). Diplomirao je pravo u Parizu. Nakon što je 1852. godine postao tajnik kazališta Théâtre-Lyrique, okušao se i u književnome stvaralaštvu. Iako je već prvim romanom, od ukupno 62 okupljena pod naslovom *Neobična putovanja*, postigao velik uspjeh, cijeli mu je ciklus naposljetku priskrbio status najprevođenijega francuskog pisca. Čitateljima su u njegovim romanima prvenstveno privlačni egzotični, neistraženi i fantastični prostori u koje je smještena pustolovna radnja, ali i geografski, historiografski te etnografski podaci, kao i oni o različitim znanstvenim dostignućima, izumima i hipotezama, utkani u samu fabulu. Iako je dio ciklusa primjer klasičnoga pustolovnog romana, većina djela zalazi u prostor prirodnoznanstvenih disciplina, zbog čega ih možemo prozvati i primjerima popularno-znanstvenoga romana. Neka od njegovih djela: *Put u središte zemlje* (1864), *Dvadeset tisuća milja pod morem* (1869), *Tajanstveni otok* (1874), *Petnaestogodišnji kapetan* (1878).

VESELINović, Janko, srpski književnik (Crnobarski Salaš, 1862 – Glogovac, 1905). Bio je učitelj, novinski urednik dnevnoga lista i tjednika *Zvezda* te kazališni dramaturg. Pisao je novele ruralne tematike u kojima je s tradicionalističkih stajališta slikovitim lirskim stilom idealizirao seoski život i patrijarhalni moral (*Slike iz seoskog života*, 1886; *Slike iz učiteljskog života*, 1890; *Male priče*, 1902). Dok su mu ranije novele prožete optimističnim duhom, kasnije sadrže i mračnije tonove. Pisao je i romane, među kojima je, primjerice, *Seljanka* (1893) srodna njegovim novelama, dok je *Hajduk Stanko* (1896) povijesni roman nadahnut narodnom predajom.

VITEZ, Grigor, hrvatski književnik (Kosovac kraj Okučana, 1911 – Zagreb, 1966). U prijeratnome je razdoblju radio kao učitelj, a nakon rata u Ministarstvu prosvjete te naposljetku u uredništvu dječjih izdanja nakladničke kuće *Mladost*. Pjesničkim zbirkama s početka književnoga stvaralaštva (*San boraca u zoru*, 1948; *Pjesme*, 1950), namijenjenima odraslima, nije privukao veću pozornost publike ni književne kritike. Punu afirmaciju postigao je dječjom poezijom, koja se odlikuje lirizmom, bogatim, inovativnim te neposrednim izrazom, tematskom i motivskom raznovrsnošću, dječjom vizurom i sl. (*Prepelica*, 1956; *Kad bi drveće hodalo*, 1959; *Gdje priče rastu*, 1965). Pisao je i stihove za dječje slikovnice, bajke i priče te igrokaze, afirmirajući pritom književnost za djecu kao ravnopravni dio korpusa hrvatske književnosti. Zbog spomenutih se ostvarenja danas smatra začetnikom moderne hrvatske književnosti za djecu.

VORANC, Prežihov, pravim imenom Lovro Kuhar, slovenski književnik (Kotlje, 1893 – Maribor, 1950). Iako je 1914. godine mobiliziran u austrijsku vojsku, 1916. godine prebjegao je k Talijanima, zbog čega se u domovinu vraća tek 1939. godine. Najprije je kao ilegalac zatvoren 1943. godine, da bi potom, nakon njemačke okupacije, bio zatočen u koncentracijskim logorima Sachsenhausen i Mauthausen. Od 1920. godine bio je član Komunističke partije Jugoslavije, kasnije i u sastavu Centralnoga komiteta, sudjelujući kao delegat i na kongresu Kominterne. Kao književnik, jedan od najistaknutijih predstavnika slovenskoga socijalnog realizma, u svojim je romanima i novelama tematizirao prvenstveno socijalne i političke okolnosti u Koruškoj (*Požganica*, 1939; *Naši medaši – Naši mejniki*; 1946). Pisao je i putopise, političke članke, kao i autobiografske crtice za djecu (*Đurđice*, 1949).

W

WAHLSTEDT, Viola, švedska književnica (1901 – 1992). Autorica knjiga za djecu i mladež (*Aslak, dječak sa sjevera*).

WILDE, Oscar, irski i engleski književnik (Dublin, 1854 – Pariz, 1900). Svojim je ekstravagantnim životnim stilom, dendizmom i skandalima pomalo zasjenio književno stvaralaštvo, u kojemu posebno mjesto zauzimaju bajkovita proza (*Sretni kraljević i druge priče*, 1888), roman o umjetniku (*Slika Doriana Graya*, 1891) i komedije (*Lepeza lady Windermere*, 1892; *Idealan muž*, 1895; *Važno je zvati se Ernest*, 1895). Njegova su djela, tematski nerijetko usmjerena na licemjernost visoka engleskog viktorijanskog društva, odnosno na raskalašenost života, razvratnost i nemoralnost, prožeta oštroumnošću te duhovitošću.

WOJCIECHOWSKA, Maia, poljska i američka književnica (Varšava, 1927 – New Jersey, 2002). Zbog napada na Poljsku tijekom II. svjetskog rata, obitelj se najprije preselila u Francusku, a potom u Kaliforniju. Tijekom života radila je, između ostaloga, kao privatna detektivka, prevoditeljica i profesionalna tenisačica, ostajući zapamćena prvenstveno kao autorica knjiga za djecu i mladež. Njezina pustolovnost i hrabrost rezultirale su likovima koji se neustrašivo suočavaju s različitim poteškoćama. Najviše je pažnje privukla djelima u kojima tematizira borbu s bikovima, poput *Toreadorova sina* (1964), za kojega je, zbog istaknutoga doprinosa američkoj književnosti za djecu, dobila i prestižno priznanje, *Newbery Medal*.

WOLF, Friedrich, njemački književnik (Neuwied, 1888 – Lehnitz kraj Berlina, 1953). Studirao je povijest umjetnosti i medicinu. Sudjelovao je u I. svjetskom ratu kao vojni liječnik te u Španjolskome građanskom ratu. U razdoblju II. svjetskog rata boravio je u SSSR-u, gdje je bio jedan od osnivača nacionalnoga komiteta Freies Deutschland. U razdoblju od 1949. do 1951. godine bio je poslanik Njemačke Demokratske Republike u Varšavi. Pisao je liriku, prozu, radiodrame i filmske scenarije, no pozornost je posebno privukao socijalističkim društveno-kritičkim dramama, koje je napisao u uvjerenju da umjetnost može utjecati na političke odluke. Neka od njegovih djela: *Umjetnost je oružje* (1928), *Professor Mamlock* (1935), *Thomas Münzer* (1953).

Z

ZWEIG, Stefan, austrijski književnik (Beč, 1881 - Petrópolis kraj Rio de Janeiro, 1942). Podrijetlom iz židovske obitelji, studirao je germanistiku, romanistiku i filozofiju u Berlinu i Beču. Emigrirao je najprije u Englesku, potom Južnu Ameriku, gdje si je i oduzeo život. Bio je pacifist, zagovornik duhovnoga jedinstva Europe. U njegovome književnom stvaralaštvu ističu se impresionistička pjesnička zbirka (*Srebrne strune*, 1901), novele o duševnim stanjima modernoga čovjeka (*Stranputice osjećaja*, 1927) te eseji, romansirane

biografije i biografske skice u kojima je umjetnički rekonstruirao povijesna zbivanja i dao viđenje povijesne uloge pojedinca (*Maria Stuart*, 1935; *Magellan*, 1938).

Ž

ŽEŽELJ, Mirko, hrvatski književnik (Benkovac, 1907 – Zagreb, 1980). Studirao je slavistiku na Filozofskome fakultetu u Beogradu i Skoplju. Kao profesor povijesti sastavio je više osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika. Osim romana u kojima je dao prikaz zbivanja u Dalmaciji (*Umorno stoljeće*, 1956; *Most uzdisaja*, 1980), posebno mjesto u njegovome književnom opusu zauzimaju beletrizirani životopisi mnogih hrvatskih književnika, poput A. G. Matoša, V. Nazora, T. Ujevića te I. Vojnovića. U tim je biografijama do izražaja došao Žeželjev kritički duh, naklonjenost psihološkome nijansiranju, ali i svijest o nemogućnosti prikazivanja totaliteta jedne osobnosti.